

VARAMU

N 3 PAASTUKUU 1939

VARAMU NR. 3 • SISUKORD

Juhan Sütiste: Lääs ja ida. Poeem	233
August Mälk: Kivid tules. Romaan	239
Artur Adson: Erna Villmeri tähendusest eesti teatrile. Artikkel	269
Rasmus Kangro-Pool: Kristjan Raud. Artikkel	276
Harald Paukson: Vanade eestlaste probleemist kirjanduses	290
Marie Under: Valik tšehhi luulet. Luuletuste tõlkeid	301
K. Keevesk: Eesti välislepingud ja siseõigus. Artikkel	306
Erna Tilleman: Eemil Nestor Setälä mälestuseks. Artikkel	314
Harald Paukson: Jaan Lõo luule omapärast. Artikkel	318
M. Toomse: Eesti rahvakeele-sõnaraamatust ja murdekogumisest. Artikkel	323

RINGVAADE:

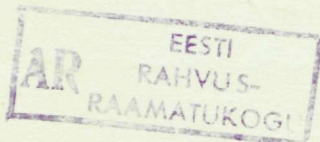
K. Keevesk: Välispoliitiline ringvaade	330
A. Antson: Maalavade repertuaarist	333
A. Adson: Suursündmus teatri-elus	336
E. Viirsalu-Nivanka: Kiri Helsingist	337

ARVUSTUS:

E. Tilleman: Vana Kannel III	338
H. Paukson: Valik prantsuse esseid	339
A. Adson: E. H. Vrager: Valged rannad	341
VARIA	343

Reproduktsioone:

Kristjan Raud: 16 lk., E. Kollom: Erna Villmer (1 lk., puulõige).

VARAMU

KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI

AJAKIRI

1939 PAASTUKUU N 3

JUHAN SÜTISTE

Lääs ja ida

1

õit hobusega meie ajal
võib solvata vaid moodset meest,
sest vaikse kabjakandja najal
me siblime kui kanad vees.

Nüüd igaühte veetleb kiirus —
bensiin, propeller, tugev tüür
ning ainus võidutsev allüür
on mootoris ja ratta tiirus.
Ja sõdurgi ei vaeva end,
et mehejõuga murda piike,
kui maha sahkerdada riike
võib diplomaadi ainus lend.
Meil inimpäidki üliruttu
võib kärpida elektrivool
ning masinate muinasjuttu
ei sobi enam loomalood.

Ehk hipodroomi vastne parun
saab hooti sälust õnnistust,
kuid linnakodaniku aru
näeb asfaldil vaid sõnnikut.
— Ka seda järele võiks teha
ja auto pärra üürida,
siis poleks tarvis küürida
meil enam karvast loomakeha,
võiks lahti lüüa päris poe
ning kui sul tutvusi ja maitset —
veel preemiaid ja tollikaitset
saaks selle omapära toeks...
Kuid üpris armsad äritiigid,
ma pean tunnistama tõtt:
ei tasu meie väikses riigis
see kurvalt-kunstlik ettevõtt.

Mu enda olemise sopis
veel püsib kuldne tasakaal
ja elus kapjade galopist
täit mõnu tunnen ikka maal.
Ma mõistan: sääl, kus kõik on äri,
kus elu juhhib rahavaist —
uus masin enam võlub naist
kui sinu lapsik armuvärin.
Ent sääl, kus mustab värske küünd,
põld lainetab, päev valgust valab,
kus vaheldudes muutub ala
orgaaniline surm ja süünd,
kus vaba mulla soreduses
kõiv sahiseb ja lõhnab toom —
sääl ainuõigeks toreduseks
on ikka uhkelt astuv loom.

Ju kauges karjapoisi-põlves
mind õpetas hääl talutaat,
kuis teha ohja otsa sõlme
ja kuidas rinnust kinni saab,
kuis tuleb toimetada looka,
kuis peavad asetsema leid,
kuis puhastada pääd ja reit
ning kuidas looma sööta-joota.

Taat hobust kõnetas kui last
ja tõrksat virgutada suutis,
liig erka rahulikuks muutis
ta sõna nagu mingi ask.
Kui ojas voolas paras vesi,
siis iga lauba õhtu eel
ta sälge ujutas ning pesi
ja ratsa sõitis koduteed.

Need polnud küll orlovi traavid,
kel säared peenelt soonised,
vaid hallid: rinnad täis kui haavleid
ning kintsud kahekrooniseid.
Neil oli kõrgust, oli pikkust,
ei pidanud neid naiste peod
ning nõretaval turbaveol
võis imetella nende sitkust.
Ja sama talli läve ees
ma nägin sellast rasket täkku,
et tardusin, kui vaatas näkku
ta mustist silmist nagu leek.
Mind kohutas nii mitmel puhul
too vägev rind ja metsik lakk,
kuid varsti talle rauad suhu
mul aitas panna lävepakk.

Mind hiljem põhjarannikule,
kus suvel mühab polügoon,
tõi läbi mitme soo ja tule
üks armas poni nagu voon.
Ja igakord, kui kõmas kahur
ning õhus ulus mürsu jaks —
ta hirmus nagu nuttev laps
ja liikmeist kadus ootav rahu.
Aeg oli lämmatavalt soe,
meid jahutas vaid mere kargus,
tol korral ise olin armund
ma raskelt lüürilisel moel.
Ning puhuti, kui vaim ja mälu
ei talund laagri segasust,
siis tollest südamlikust sälust
sai minu lendav Pegasos.

Kord säras õhtu. Käske andis
veltveebli väsimatu suu —
mind laagrist vargsi välja kandis
too nõike ratsu nagu tuul.
Õhk oli kuldne, kõrvus sujus
kui tütarlapse vaikne hää, —
üks mesivärvi kahupää
jäi kujutluste pühakujuks.
Ma olin igatsuste vang,
kui läbi punetava palu
ja säälpool metsavahi talu
meid peatas avar laherand.
Sääil hobust köitis värskel rohi
ning sadulata väherdus,
mind ennast aga mere kohin
ja unelmate lähedus.

Ma jälgisin, kuis läände kustus
kuum päiksesõõr kui hõõguv raud,
lai vesi rohetades mustus
ning tõusis eha verev aur.
Nii alguse sai ranna metsis
mu armuluule lühiränd,
mis sest, et kõrval ruuna händ
liig proosaliselt sääski peksis,
ja üsna lääget joogivett
me saime kalamehe hütist,
kui kergendatud traavirütmis
tõi hilja tagasi meid retk.
Mu tundmustele kaasa tuksus
ka võimu isalik kapriis:
too üksindusse sõidu luksus
mind kolmeks päevaks kartsu viis.

Tost ajast pääle kroonu ruuna
ma lendudeks ei kasuta —
värss iseendast õiget suunda
mul hoiab lisatasuta.
Ja kõrge kunsti ratsarivvi
ma ka ei sobi selles eas,
sest ikka üle kolme rea
ma nagu kirve raiun kivvi

ning mõtteid vabalt talutan,
maailmamure rängal puhul
lõõn sigareti põiki suhu
ja tänavale jalutan.
Las tuleb elujulgem noorus,
siis vabal lennul hirnub sälg,
ent praegu — on see patt või voorus —
me luule haliseb kui päll.

Nii mõeldes pillub nagu lutsu
mu kontidega vankri telg —
sest külavahel pääle kutsus
mind lõbus lihuniku-sell.
Ta must on erk ning välejalgne,
selg läigatab kui sula tõrv,
kael kergelt rõngas, kikkis kõrv,
üks tagusõrgats helevalge.
Ja peaaegu riivab maad
kaarsaba — pisut mäürdund tallis,
nii umbes esinduse ballil
meil kleiti kannab mõni daam.
Ka temal pole ühtki poega —
nii nagu tõendab peremees —
ja täitsa peru tegumoega
ta vahel olla vankri ees.

Vorstmaaker ise jutust särab
ja vankrist välja kõlgub jalg,
kaeb saapasäärest pussi pära
ning piits on põiki padja all.
Tal hästi sobinud on kaubad —
nüüd naerab roosa ninanipp,
põsk punetab kui mässulipp,
tutt valgeid juukseid liugleb laubal.
Ta kokku ostab oinikuid,
häid lambaid, vasikaid ja härgi
ning vestlushoos ta ära märgib
intiiimsemaidki toiminguid: —
kuis lauda ümber elu algab,
nii päris lihtseid äriteid
ja pärast veerandtunniks valdab
noorperencaste südameid.

Ta üles kasvanud on Luugas,
suurvenelane ema poolt,
seepärast avameelse suuga
ta sõnu saadab vürts ja sool.
Kõik sorab nagu iseendast,
on jutul oma lang ja tõus
ning õhetavas elujõus
ta kohtleb mind kui ametvenda:
kord südamele surub käe
ja neab raskeid ärimakse,
kord keel lööb keerulisi lakse,
kui neidu talu õues näeb.
Siis kinnitab, et hobulihast
saab kõige ehtsem venevorst
ja kus on rohkem pipraviha —
sest tuleb esimene sort.

Kiirarmastuse murdvas tuules
ma kaasa rääkida ei tea,
kuid klassilisest vene luulest
ja Moskva vorstist lugu pean.
Sel hetkel mingi müüri taga
me tanum lõpeb kiviteel,
linn kasvab pilves õhtu eel
koos meie rattamürinaga.
Nüüd selli haarab sõidulust —
ta üles tõstab ohjajaru
ja nagu uhke pöörismaru
meid edasi viib lendav must,
et kisendavad vankrilauad
ning kui siin oleks sügisöö,
siis selle suksu kabjarauad
veel lisavalgust Narva lööks.

Kivid tules

4

Nad olid öösel kahekesi heintes ja see oli lühike öö, sest neil oli palju kõnelda ning pealegi kõnelesid nad samu asju mitu korda. Nad kinnitasid teineteisele, et kui siin ei ole võimalik nende paariselu, siis tuleb siit lahkuda. See juhtub küll järsku, aga sellega peab leppima. Kui käärid on varakult riides, eks siis saa ülikondki varem valmis — tulgu see siis hea või halb.

— Kui ainult oskaks aimata, kuidas see kõik tuleb! sosistas Helmi mitu korda. Minek oli selge ja lepe kahe inimese vahel samuti, kuid kuhu minnakse ja kus asutakse elama — see oli pikk, pimedusse kaduv tee ja head lootused jätkasid heita sinna valgust napilt.

Nii möödus öö. Lakaluugi ruut muutus ikka kahvatumaks ja heintel lamajad rahutumaks.

— Ega enam pikalt, arvas Joosep.

— Oh! Pole veel päikestki, keelis tüdruk.

— Ega teda ole vajagi vahtima, kui lähen.

— Ma tulen ju saatma.

— Kaugele sa ikka!...

— Nii kaugele kui saab. Jaamani.

— Tuleb niigi ütlemist. Peaksid jooksma tuppa. Kui oleksin vanematele teatanud, siis teine asi.

— Ema teab... pisut. Kuid ega see õpeta veel isa meelt. Küllap ma ta suust sõnu saan. Aga siis on juba kõik möödas...

— Sa võid talle ütelda meie asja ära, kui hakkab norima.

— Võin ütelda ära, muidugi, kui viimne häda käes. Aga nüüd ma parem jooksan, võtan mantli ja bareti. Ega minekuäeg ole kaugel.

— Tark oleks juba minna, kinnitas Joosep, vaadates selgenevat ja värviliseks muutuvat taevast.

Heinad kahisesid. Helmi vahajad juuksed helkisid lakaaugu kohal. Ta peatus ja sosistas:

— Aga kuidas teerahaga?

— Mis teerahaga?

— Kas sul on? Ega sind siis pulmakakud ees oota.

— Ei oota küll, aga küllap ma juba kuidagi...

— Oota! ütles tüdruk lühidalt ja ruttava elavusega. Seejärel kadus ta redelilt, kuna Joosep seadis korda oma riided ja nihkus lakaluugi juure. Seal vaatas ta välja ja ootas.

Ilm valgenes kiiresti.

Õhtune udutsemine oli kadunud ja küllap hommikupoole ööd oli tulnud isegi vihma, sest rasked õlgräästad tilkusid. Vett oli trepikivil, sädeles rohu-kõrtel ning tilkus värava ees kasvavate vanade raskeoksaliste kaskede lehtedelt. Kuid Joosepil oli vähe silmi selle hilissuvisse ärkava hommiku jaoks, sest ta oli minekul ja valvas Pikaluha vana madala maja ust ja laia trepikivi. Ta teadis — see kivi on siledaks tallatud, keskpaigast paljudest astumistest õnaraks kulutatud. Palju jalgu on siit uksest sisse ja välja käinud. Nüüdne peremees on kannud siit sisse vara ja püüdnud kanda välja muresid. Kuid enne tedagi on siin astunud inimesed — vahel rutates ja rõõmsalt, vahel jälle mures ja noruspäi. Naeru ja ohkeid on kantud kaasas — ikka mõlemaid. Sest kuigi trepikivi on madal ja maja väike — need mõlemad mahuvad sisse igast uksest. Nüüd siis tuleb sealt Helmi... teda saatma. Ta on armas ja nii hakkaja! Missugusest trepikivist üle ja missugusesse tuppna nad hakkavad käima, seda ei tea! Kui see tuba ei ole kõige uhkem, siis pole viga selles, et Joosep ei püüaks ega tahaks, sest muidu ta poleks siin ega ootaks, pilk nii üksisilmi Pikaluha uksele, kust Helmi ei tule ega tule!

— Sattus vanamehe kätte! Ehk on juba ärkvel... mõtles, kuid samal pilgul ilmus Helmi koja uksele. Ta oli hallis suvipalitukeses, sulges ettevaatlikult oma järel ukse ja astus nagu varas üle laia trepikivi. Siis äkki nagu pääsis jooksmata üle vihmatilkadest hiilgava õuemuru lautade poole.

Ruttu oli Joosep lakast maas. Tal polnud aega pühkida maha pükste küljes ripnevaid kasteheina kõrsi ja seaharjase lemmi. Ta ruttas väravasse, kiskus põõsast pooliti märjaks saanud kohvrid ja oli minekul.

— Need? küsis Helmi ta juure jõudes ja osutas kohvritele. — Ikka oleks pidanud nõutama hobuse.

— Eh! Inimesi enda pärast jalule ajada! Seleta siis igaühele... Parem juba nii! ja Joosep haaras suurema kohvri kätte.

— Raske?

— Mis ta raske! Oma koorma all ei tohi nuriseda.

— Ma aitan?

— Sina nüüd! Eks sa elueas saa seda teha, nii et küllalt!
— Aga selle väiksema võtan ikkagi! nõudis Helmi.
— Selle? Noh, selle, tühja... Asta kandis teist õhtul, ütles Joosep ja ulatas väikese kohvri tüdruku nõudvalt väljasirutatud kätte.

— Lähme nüüd! kiirustas Helmi.

— Jah. Mis siis veel! ja Joosep heitis pilgu ringi, nagu kartes, et midagi võiks ununeda maha.

— Ema oli juba ärkvel, seletas Helmi.

— See oli hea, et ainult ema.

— Jah, see oli hea. Ma ei saanud talle sosistada palju, aga ta saab isegi aru ega päri kõik ja see on parem ka, naeris ärevusest õhetav tüdruk, kuna Joosep vaatas üle luha — sinna, kuhu nad pidid nüüd minema.

Läbi luha looklev ojakene auras.

Puud eemal seisid vaikselt, nagu magaksid nad veel ega märkaks päikesetõusugi. Märg rohi aga heitis laiali taevavärve ja sealpool oja — liivaste põllukühmude taga — tõusis siniroheline Kaarnamäe kuusik uhkelt taeva poole. Vaadates sinna tõmbas Joosep õhku sõõrmetesse, nagu võiks ta tunda vaigu ja okaste lõhna.

— Nüüd siis... ütles Joosep, ning kõrvuti hakkasid nad astuma läbi märja rohu — otse oja poole, kuni pääsid rajani. Rajal kõndisid nad teineteise järel kuni ojani. Ettevaatlikult ja tasakaalu hoides astusid nad üle purdekese, mille juures paar vana paju magasid, oksad vees.

— Teeme tee lühemaks, ümises Joosep ja sealpool oja astusid nad jälle kõrvuti märjal luhal otse Kaarnamäe kuusiku välise madalama nurga sihis. Mõni pilk hiljem oli aurav ojakene oma nõrga sulinaga ja veekurinaaga seljataga ja laiem, roopaline tee ees. Ainult pisut mahatallatud rohi ja märjale luhale jäävad tumekad jäljekohad — väiksemad ja suuremad kõrvuti, näitasid veel kahe inimese otseteed. Nüüd oldi juba Kaarnamäe kuusiku servas. Siit keerab tee eemale ja oja ning majad jäävad võsa varju.

Joosep peatus äkki. Nagu see, kes on midagi unustanud.

— Noh? ja tüdruku silmad ootasid küsivalt.

Joosep pani kohvri maha ja käsi libises tasku. Pilgu hiljem avas ta kahteralise noa suurema lehe ja ümises.

— Kepiga vist mõnusam. Läbi kohvri vangude ja... seletas ning astus kuusikusse. Pea oli ta sealt tagasi noore kadakaga, nagu neid kasvas siin kuusiku servas. Tulles juba laasis ta seda okstest ja lõikas paraja kepi pikkuseks. Kuna ta noa all langesid viimased rohelised oksad ja rõõmus tihe kadakalatu, kuuldus samast võsast haugatus.

Mõlemad vaatasid. Helmi käsi otsis kohvri käepidet, et rutata minema. Nad olid ju küll teel üksmeelselt ja julgelt, kuid ometi pisut nagu vargil. Palju oli ainult omateada ja polnud tahtmist lasta võõraid oma silmadega ega keeltega selle jaoks.

Pöösastikust ei tulnud aga inimesi. Kaks koera — üks suur, hallikas, teine väike, tumekollane — tulid teineteise järel kuusiku piirile. Heitsid ükskõikse pilgu teelistele ja sörkisid edasi, ninad maas, sabad liikumas rõõmsas sõbralikkuses.

— Oma koer, aga ei tee väljagi, pomises Joosep.

— Mis ta siin... ütles Helmi, sest igaüks teadis, et oma piires koerad ei ole üllatatud, nähes omasid. Et koeral oli siin pealegi teissuguseid sõbralikke ringijooksmisi, läks ta Joosepist üsna kaugelt mööda. Poiss juba torutas huuli, et vilistada. Küll ta siis tuleb ja tõuseb püsti. Teeb mantlile märjad käpajäljed, kuid... kas läheb enam tagasi? Nii jättis ta vilistamise, vaatas ainult tagasi kuusikule, torkas siis kadakase kepi läbi kohvri käepideme ja vinnas oma varakoorma turjale.

— Noh, nüüd nagu tigu — karp seljas, ütles.

— Aga minema peame rutemini, tuletas Helmi meele.

— Noh, nüüd lähmegi. Mis siis veel! Ning lasknud silmad veel kord joosta üle päikesest rõõmsalt valgustatud luha, üle rukkitüügastiku, Kaarnamäe õue ja majade, pööras ta palge jaama poole ja hakkas kiiresti astuma.

Päike tõusis kõrgemale ja Joosep vaatas kella. Nad teadsid, millal möödub hommikune rong. Ja kui üle heinamaariba ja läbi kasevideriku hakkasid paistma jaamahoone väikesed, punased ehitused, oli neil veel ligi pool tundi aega. Nii võisid nad panna kohvrid kõrgemal künkakesel kasvavate jässakate mändide alla ja pisut puhata.

— Noh! ütles Joosep, istudes männijuurtest krobelsele maale ja patsutades kutsuvalt samas kasvavale madalale kanarohumättale, osutades Helmile istekohta.

Ma oli juba üsna kuiv. Heinamaal helkis veel hõbedasi, kõrte küljes ripnevaid piisku, kuid siin männi all polnud õisest kergest vihmast enam jälgegi. Eemal jaama pool kuuldus vankrikäginat. Kellegi piits plaksatas ja vannuti. Keegi vist lõi hobust. Küllap seal sõideti koormaga ja inimene ruttas või oli hobune vana. Neil siin oli aga veel aega istuda pilguks enne lahkumist.

Helmi istus Joosepi kõrvale ja vaatas maha, kuna ta käed tegelesid omapead. Ta oli endale tähelepanematult kiskunud rohtu mõlemailt poolt oma istekohta. Ta peos oli nüüd pikki, kuivi nõmmemaa rohulemmi ja kanarohusalgakesi, millede ladvus avanesid väikesed lillakad eokesed. Nüüd vaatas ta ringi ja märkas, et kaugemal mändide all oli tumeroheline, kõrge kanarohi üleni tähnistatud tillukeste õite valge-lillaga.

— Kanarohi õitseb! ütles ta nüüd ja silmitses laialt ringi.

— Mis ta ootab. Sügisene aeg, ütles Joosep ja süütas paberossi. Tüdruku elav pilk siirdus mändide alt Joosepi palgeni ja jälgis, kuidas tuli sõi paberossiotsa.

— Suits läheb otse üles, lausus siis. — Ilusasti otse üles! Mingu sinul ka nii! lisan, kui oli jälginud, kuidas paberossisuits tõsis männi oksteni ja hebenedes nende vahel, kadus sinnapoole, kust paistis maad valgusega kirjav päike.

— Tea, kas nii püsti nüüd see elu just tõuseb, ja nagu see hea soov üksi midagi aitaks!

— Ütelda ikka võib!

— Ütelda, muidugi... Parema soovi, et ise saaksid siin ilusasti hakkama. Vanadega, tead! Kui ma seal ei saa elamist nii ruttu korda, vaat siis?... seletas Joosep tasakesi.

— Ega nad mind maha löö ja ega ma ise ka sure, püüdis tüdruk naljatada.

— Noh, sõlmesid ikka heidavad elule sisse. Ja vaata, hakkad siin üksi olles seda ka veel kartma, et kui mees minagi olen!

— Ega sa rohkem olla saa, kui oled.

— Et mis siis, kui kaon ära!

— Ega ma otsima ka tule.

— Nii et kangust ja uhkust ka omajagu?

— Natuke on... kui vaja, ja Helmi vaatas nüüd oma kastest märgadele sukkadele, siis kätele, nagu oleks neid vaja silmitseda, kuna huuled olid surutud tugevasti kokku. Ta oli vahel niisugune. Nuttis lapsepõlves iga tühise asja pärast, aga kui isa tõi kasevitsad ja lõi — siis oli suu kinni. See ärritas isa ning Helmit löödi siis kõvasti. Sellal ta oli laps ja ihus oli nagu teine veri, aga hing tuleb nüüdki vahel tagasi vanadele teedele. Tõsi küll, nüüd on juba muresid kaelas. Ei saa enam hoida pead nii kuklas ega joosta kilgates ja teed vaatamata. Nüüd on tunda juba pisut eluraskust, mis sunnib alandlikumaks, küsivamaks, teistega arvestavamaks, kuid hing ise sees on ikkagi endine.

Ja nii ta vaatab nüüdki, kerge jonn huultel, trots silmades, et ega ta ole päris tossikene — küllap ta tuleb toime. Ainult — ärgu kõnelgu Joosep niisuguseid asju. Ta ei taha, et ta armastab meest, kes nagu päriselt polegi see. Ta ei taha kuulda selle üle naljatamisigi.

— Eks sõdime kumbki enda eest, kuni on, et saame üheskoos, ütles.

— Selge! kiitis mees tagant järele ning võttis tüdruku käe. Talle tuli midagi meele:

— „Mis sa mu käest kisud!“ Kes see sedasi ütles? küsis Joosep ja naeris.

— Oh! ja päikesehelk jooksis üle Helmi silmade. Küllap ta mäletas, kuidas see kõik algas.

— Annad kurjale käe, kisub kõik! tuletas ise meele, naer silmis.

— Kas mäletad, mis mina ütlesin? küsis Joosep.

Helmi noogutas pead. Ta huuled olid pooleldi avatud ja silmad vaatasid, nagu nad vahel vaatavad siis, kui nähakse äkki seda, mida on väga igatsetud ja otsitud.

— Ma arvan, et sa ütlesid siis õieti, kinnitas siis.

— See on tõsi!, ütles Joosep ja vaatas maha. Ta ei saanud seesuguseid sõnu ütelda, pilk teise palgel. Ta vaatas maha ja vaikus, kuna käsi otsis tüdruku pisut vabisevaid sõrmi. Ta surus neid. Imelikult hea oli tunda minejal nende soojust oma peos. Sellest levis mujalegi hulk armsust ning Joosep tundis äkki niisugust hellust tüdruku vastu, et oleks ta siinsamas haaranud sülelusse ja suudelnud. Kuid ta heitis ainult silmanurgast pilgu teisele, surus tüdruku endale lähedale, neelatas korraks ja vaikus.

See kestis mõne pilgu, siis hakkas Helmi kõnelema. Ta ütles pisut surutult:

— Korsten hakkas suitsema!...

Joosep vaatas küsivalt kõrvalistujale. Ent siis ta märkas. Seal ta suitseski, see korsten. Väike majakene võseriku nurgas — paari suure männi ja paksulehelise vahtra vahel. Vana katus, väikesed aknad, aga maja ümber kartulivaod, rohelised kaalika- ja kapsapeenarde laigud ning lai väli täis päikest. Suits korstnast aga muudkui tõusis taeva poole — otse ja aeglaselt.

— Inimesed keedavad! ütles Joosep ning otsis taskust kella.

— Ega kellelegi poleks rohkem vaja! ütles tüdruk üsna vaikselt. Niiviisi — madalahäälselt ja endamisi — väljendub mõni lind, kes on leidnud pesakoha. Kuid inimene pole lind. Inimesed arvavad, et neile on vaja enam, ja siis nad vahel ei märkagi niisuguseid vaikkeid, alandlikke paiku. Nad ei märka häälteki, mis sellest kõneleb.

Nii Joosepigi tähelepanu libises sellest madalahäälselt lausest üle. Ta vaatas kella ja heitis kiire pilgu jaamahoone suunas.

— Viimane aeg! ütles, vabastas tüdruku käe ja tõusis järsku — Jään veel maha!

Helmi tõusis aeglasemalt. Pluus ta rinna kohal liikus pisut enam kui tavaliselt. Veel ta vaatas väikest maja metsakurus. Ikka tõusis suits otse taeva poole ja väli oli täis päikest. Üle õue läks aeglaselt heledas riides naine, ämber käes. Päike mõjus vist nii, et ta lükkas korduvalt käega üle juuste.

— Noh, lähme nüüd! sundis Joosep.

— Jah, sosistas Helmi vastuseks. Kui nad astusid jaama poole, küsis ta Joosepi seljatagant:

— Tea, kelle see maja siin on? Ilusal kohal!...

— Siin! ja Joosep vaatas sinnapoole. — Vist ühe raudteemehe — pensionäri. Või see pole ükskõik!

Helmi ei vastanud. Muidugi on see ükskõik. Vahel kõneled ja mõtled sellele, mis tõesti ei lähe sulle sugugi korda. Vahel tahad, et kihutaksid maailma läbi ja teeksid kõik. Vahel jälle vahid nagu nüüd siin — ei lähekski

kaugemale ja tahaks üsna vähe. Ja Helmil polnud päris hea tunnegi, et ta sel viimasel pilgul küsis niisuguseid asju.

— Noh, kui just omadega kusagile alla ei jää, siis ajame pisut uhkema elamise üles, ütles Joosep selle maja kohta ja siis nad ruttasid edasi ning pidid isegi mõned sammud jooksma, sest rong juba huikas ülesõidu tee ees ja rongi-ootajad ruttasid roobasteäärsele kõrgendikule.

— Pilet!... ütles Joosep kiirustades ja andis kohvri ja kepi Helmile. Ta sõöstis jaamahoonesse — vastu uksest välja rattavaile inimestele ja jõudis tagasi alles siis, kui ähkv vedur oli juba rongi mürisedes veerenud Helmist mööda ja pahvis paksu suitsu vaikse jaamaesise kohale. Nad ruttasid vaguniukse poole, hoides kinni teineteise käest. Joosep surus ta vaba käega pilguks enda ligi.

— Nüüd siis läheme sedapuhku laiali! ütles Joosep. — Ära karda midagi!

— Ei! Ainult... ja Helmi usaldas suruda mehe laia pihku midagi krabisevat.

— Mis asja? Raha! imestas Joosep.

— Teerahaks. Kui kohe ei juhtu uut!

— Mis sa õige arvad! Sinu käest! Seda kaupa pole! tõrjus Joosep, pilk kahel kümnekroonisel. Helmi oli neid hoidnud kogu aeg palitu taskus ja käsi oli läinud tihti neid võtma, kuid tuli ikka tühjalt tagasi. Mändide all kanarohul istudes ta tõi nad kord taskuservale, kuid Joosep vaatas siis äkki üles ja Helmi viivitas, sest ta teadis, et poiss pole uhkusetu ja peab ehk niisugust asja pahaks. Kuid nüüd, rongi lahkuma hakates, polnud enam valikut.

— Ega ma sinu pärast! sosistas. — Enda pärast. Saad paremini järjele — kutsud mind ka varem! Mis ma sellega kodus...

Joosep ei teadnud, mis teha. Tõsi, tal oli vaevalt viis krooni taskus, kui lahkus kodunt. Nüüd, ostnud pileti, polnud tal sedagi enam. Küsida ei tahtnud kusagilt ega kelleltki — kui tulebki olla hädas. Kuid siin nüüd rahad otse silma ees ja tüdruku paluv pilk samas, et võta — saame ehk elu korda.

— Vaat, ei passi nagul! ümises naerda ja tõrjus tüdruku kätt eemale.

— Oh! naeris Helmi, ja pistis äkki rahad otsustava ning kiire liigutusega poisi mantli tasku.

— Nii! ütles ise kindlalt ja lõi tasku suule.

— Oled mul tubli! Ja... armas! usaldas Joosep ütelda, võttis tüdruku käed ja tõmbas ta endale lähemale.

— Ärasõit! hüüdis keegi samal pilgul.

— Noh, jääme siis. Küllap kuuled pea — ja Joosep heitis kohvrid vagunisisekäigule. Rong hakkas liikuma. Pilgu nägi Helmi veel Joosepi palet. Ta lehvitab poisile ja tundis, et ta jalad vabisesid, kui rong veeres minema. Ainult auru ja suitsu keerles veel äkki tühjaks ja vaikselt jäänud roopapaari kohal. Pilgu hiljem hajus suitski laiali ja kandus kõrvale puude

vahele. Jaamaülem oma punase mütsiga ja kepi külge kinnitatud rohelise plekksõõriga läks tagasi jaamahoonesse. Jälle oli ilm ja ümbrus vaikne ning Helmi märkas äkki, et ta juuksed on tulnud välja bareti alt. Küllap see juhtus siis, kui nad nii ruttasid vaguni poole ja lahkusid...

Ta hakkas neid rutates kohendama. Astus sammu jaamast eemale, peatus ja vaatas jälle tagasi. Polnud kuulda enam mürinatki ja Joosep oli vist juba üsna kaugel. Seal kusagil see rong nüüd läheb temaga. Viib ta otsima tööd ja teenistust. Teenistust ja korterit kahe, õigupoolest kolme jaoks. Ning ta läheb nüüd Pikaluhale seda ootama.

5

Limaseil õil kodus voodis unetult lae poole vahtides oli Joosep palju mõtelnud elukorraldamisest ja seadnud mõtteid ritta. See rida pidi olema aluseks minekul ja ta ei kahelnud, et leiab, mida otsib. Rongis, mitmest kaarest ja mitmet juttu ajavate inimeste hulgas istudes tundis ta pisut valu, et nüüd ta läheb, ise aga uskus, et teeb hästi. Kaua ta rühmab seal Kaarnamäel, kui ei ehita midagi oma jalge ette? Kaua ta lõhub, kui ei lõhu kuhugi välja? Isegi tõstmine ja maadlemine koolimajas on nagu enam poiste hullamine. Kuigi vallavõistlustel oli antud auhindugi rahakottide ja suhkrukooside näol — ometi tundus see nõrga kajana sellest, mis oleks pidanud olema. Nüüd ei tea, kuidas ja kust elu hargneb, aga ometi — ei tule enam paigaltampimist, vaid suure maailma väravad on kistud lahti — olgu siis läbimine kuga nii, kuidas saatus annab ja ise jaksab.

Ta mõtles sadamatöödele.

Tal oli seal tuttavaid ja kes peaks paremini passima artelli kui see, kes jaksab nii hästi toime tulla raskete kottidega ja tünnidega. Ja on ta kord artellis, teenib head raha, on Helmilgi seal kergem kui Pikaluhale. Ja kumbki ei kahetseks midagi. Kui on siis veel isu, võib õhtuti ju käia maadlemaski. Kui on ise mees, võib ronida mitmetki kanti edasi ja ühel päeval ehk võivad nad seal Kaarnamäel ja Pikaluhale lugeda lehestki, mis Kaarnamäe Joosep teeb ja toimetab. Ja kui mitte nii järsku ja nii elu etteotsa — ega ta seda tahagi, siis ometi saab end nüüd täie rammuga välja panna ja teha oma olemise eest, mis jõud lubab. Kui ei saa enam, hea küll. . . aga leiba ja peavarju on ikkagi ja lapsi võib siis koolitada, et need saaksid kaugeemale. . .

Veel samal päeval ta otsis Tallinnas tuttavaid. Kaks neid pidi seal olema, kuid teine oli läinud ära kusagile sillaehituse töödele. Ning sellega, kes teenis sadamaartellis, oli jutt lühikene.

— Tead, sõber, ei maksa seal kandis laveeridagi, seletas.

— Üks mees mahub ikka ära, surus Joosep peale.
— Kui kauss täis ja kuhi peal — kuhu ta mahub?
— Läheb mõni ära või —! katsetas Joosep juba tagasihoidlikumalt.
— Üks mineja, üheksa tulijat. Siin, tead, on endisi oma töömehi ootamas.
Esimene järjekord, tead! Ei maksa kõneldagi... Ning varsti on sadamas vaiksem ka.

— Muud ka ei tea? ümises Joosep.

— Sügisel press suur. Vaat, kevadel — siis vahel juhtub siin-seal aukusid, et löö kohe mehed hakkama ja siis pääsevad äbarikudki otste juure. Aga on nad kord seal, kuhu sa teised mehed enam paned, olgu nad kui tublid. Ei, sadama kandis pole hakkamist muud, kui just riskeeriksid laevale...

— Ei tunne seda värki!

— Ega kapteniks, et pead tundma. Käsu järele kõndida — mis seal tunda.

— Tea, kas peagi talub.

— Õige mull! Või tahab teenistust, aga kardab, et süda läheb pahaks!

— Tea, kas on kohe saadagi?

— Kus siis nii kohe? Ega laevad oota mehi. Mehed peavad ootama laevu.
Passid meremeeste majas ja... küll siis näed!

Nad olid üheskoos teeninud sõjaväes ja olid ühe kihelkonna mehed. See pärast polnud palju, et sõber kutsus ta võtma paar napsi. Viina juures usaldas Joosep pihutada niipalju, et ega mere värk talle sobigi. On nii, et peab vaatama, kus saaks kasvatada rutem juured alla, et saaks käia kirikus ära...

— Tüdruk pressib peale? Teada!

— Ei. See on minu oma plaan...

— Aga ikka pressib peale. Selge sotti! Nagu mina neid lehtsabasid ei tunneks. Üks mõrd tahtis mind siin ka ära keerata, aga ma näitasin põialt, et niipalju sulle.

— Iseasi, mis sinul on...

— Nii et sul tuli taevast, mis? Noor ingel, tiivahakatused seljas? Vaata, et ei kasva karvadeks ja sarvedeks.

— Kasvab, milleks kasvab, mis see teiste asi, pahanes Joosep.

— Aga kui kohta vaja, vaat, teised olgu head mehed...

— Kui sa arvad, et tulin just paluma, siis...

— Ära nüüd aja end kohe turri. Mehe nõu annan, mis muud. Löö käega, sest naiste asjus on nii, et mida rohkem jõuad käega lüüa, et seda mängu ei ole — sula õnneks. Palju, mis tahaks ja teeks nende pärast! Hiljem ikka, et — oleks võinud jääda. Ning kui jääb, siis ütled endale, et sai tehtud targasti. Eks ole tõsi-jutt?

— Kellele tõsi, kellele mitte. Mina ei jäta midagi...

— Ei jäta, ei jäta. Üks loll maailmas rohkem või vähem. Aga näe — ei jäta küll, aga juba oled omadega plindris...

Joosep ei vastanud. Ei meeldinud talle ka see liiga julgeks ja torkivaks minev jutt. On ennegi olnud nii, et minnakse sõpradena paari klaasi juure ja pahandusega lahkutakse, sest viina juures kasvab jutt okslikuks, kannatus aga lühemaks. Oleks tahtmine olnud siingi ütelda juba pisut kõvemini, et mis see teine endast õige arvab? Et ostab tilga viina? Nagu ta ise ei võiks maksa! Oleks heameelega annud tunda, et jõudki käib teisest üle, kuid sõber tõmbus tagasi, et mis nüüd seepärast... Kuidas keegi ise arvab. Aga et kord ollakse koos, siis tema tellib veel viina, sest mehed ei saa kokku igapäev. Joosep ei tahtnud enam ta tellimisi ja et tal olid Helmi poolt tasku poetatud rahad alles terved, siis tellis ta omalt poolt ja nad istusid edasi suitsuses, kõrbenud liha ja õlle järele lehkavas linnaserva kõrtsis.

Kuid see istumine ja raharaiskamine ei läinud ometi täiesti tühja vette.

Kõneldes jälle teenistustest ja töökohtadest, seletas Joosep, et tema on niisugune mees, kes tööd ei pelga, kes hakkab igast otsast kinni ja — tööd meil üteldakse praegu olevat!

— Mis siis — pista põlevkivikaevandusse, torkas teine.

— Vaata, kui võtan karvase poole peale — lähen!

— Ainult vähe päikest näed, vennas.

— Aga raha teenitakse sealgi.

— Noh, mis rahast kõnelda. Tükitöö! Kellel kätt ja turja — ikka krabistab kõvasti!

— Siis krabistan kõvasti ja raha tuleb!

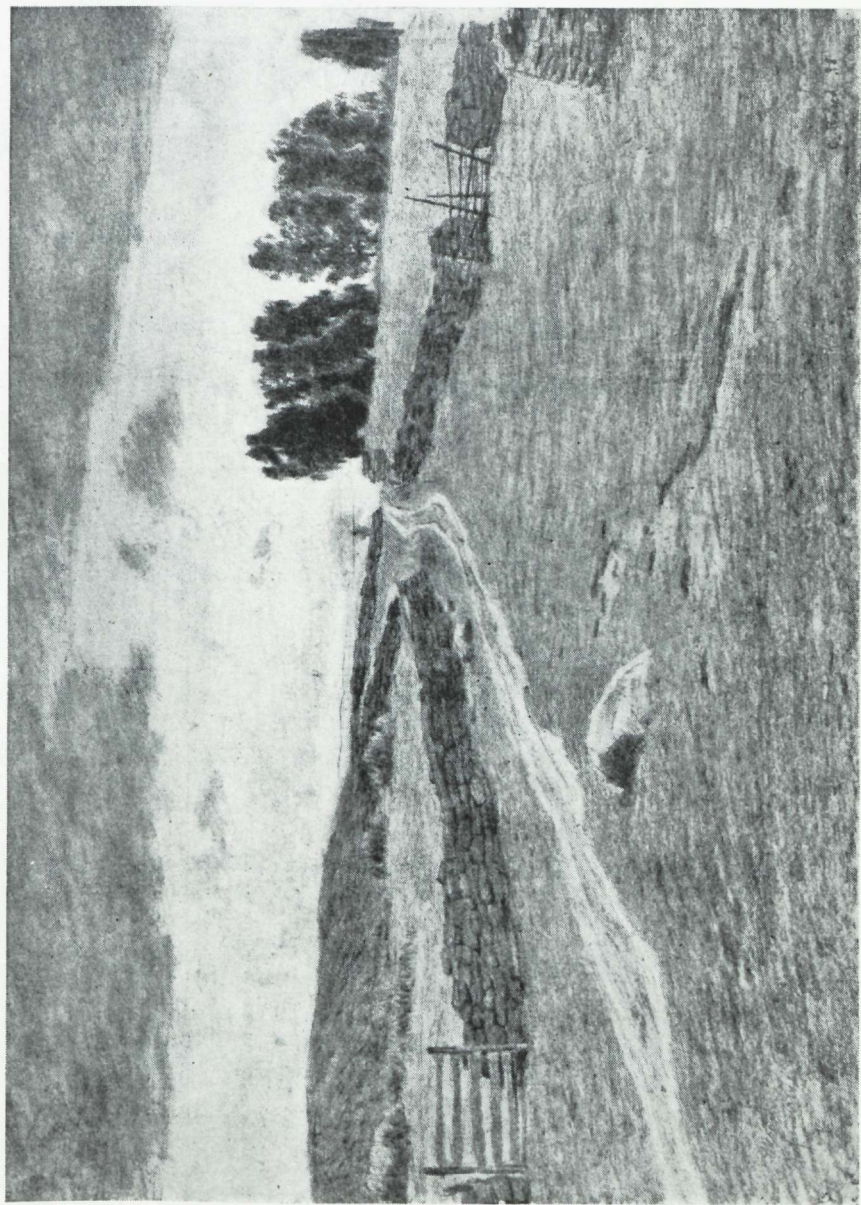
— Tuleb küll, aga...

— Mis seal veel pooleli?

— Vaata, imelik nagu, eks ole? Võib-olla et polegi laita, sest ega siit niikaugemale näe! Käi ära — siis oled tark ja tead seletada teistelegi!

— Võib-olla et tõesti käin ära!...

Ta magas selle öö tuttava pool seinä ääre pandud toolidel. Järgmise päeva hulkus Tallinnas ja vaatas, kas kusagilt ei ole maa lahti. Käis sadamas ja ehituste juures, kuid teist mõtet kandis kaasas. Mis siis, kui kaevandusse? Seal on tööd ja on maju. Helmi tuleb järele, kui esimesed rahad ja korter käes. Kui elujärg juba sees, eks siis või vaadata uuesti ja laiemalt. Ning kui seal hakkamine ja töö ei meeldi, ega ta pane end sinna kõide? Teenib kuu ja kogub rahasid — siis on enam aega siin Tallinnaski vaadata ja valvata, kuni pääseks mingile teisele järjele. Kuid praegu nagu ta on — ega see järg ole siin nii lihtne. Küsitakse, mis mees sa oled? Potsepp või maaler või puusepp? Midagi! Lihtselt noor, tugev mees. Mulda kärutama? Sellega teenib küll leivavee raha, kuid jahusid ei jaksa osta.

Kr. Raud

Muha motiv. Pliats

Kr. Raud

Kardsepad, Süsi

Kr. Raud

Portree joonis. Süsi

Kr. Raud

Vanaeit Pakrilt. Süsi

Pigem juba siis minna ja vaadata, mis see maa-alune asi näitab ja võib-olla annab seal olla ja eladagi.

Viis oma kohvid ja kadakase kepi öisele rongile. Tukkus vaguninurgas ja õiendas vahel vaadata välja, et lugeda jaamade nimesid. Ta ei või sõita mööda. Ta ei või ka minna ükskõik kuhu, sest tea, kas raha jätkub veel tagasipiletiks. Nüüd on nii, et peab arvestama seda paika. Ta peab saama tööd! Ning kindlalt ja otsustanult astus ta vagunist välja — paigas, millest oli küll kuulnud, kuid ise teadis üsna vähe.

Pisut sombune ja tuuline hommik võttis ta vastu jaamahoone ees. Ruttav, lärmitsev rahvas tõukas teda möödudes. Kuuldus laia veneeelset juttu. Pilgu peatunud rong hakkas jälle liikuma; rahvas, pudenedes paardesse ja kolmedesse, hakkas liikuma edasi asulate poole, kuid tema seisis veel jaamaeisel, kohver kepigal seljas ja teine väiksem käes.

Siin siis! . . .

Vaatas pisut tüdinult ringi. Silmitses suuri, tohutuid sisterne, kõrgeid hooneid, millede katustel olid kollakashallid gaasi- ja aurupilved. Jõujaama korsten küttis musta, paksu suitsu ja tuul vedas seda laiali üle kogu idapoolse taevakaare. Eemal valendasid valgeks lubjatud, reastikku ehitatud hooned. Ning vaatamata hommikusele varasele tunnile, millal õhk peab olema puhas, tundus kõikjal vänget leitsakat. See oli umbes niisugune lõhn, nagu Tallinna sõbra toas, kus oli hommikul sussitatud priimust, mis ei läinud hästi põlema, vaid ajas tuppä suitsu ja petrooleumi. See polnud ka päriselt see lõhn, ei ka see, mis autod või rehepeksu-mootorid jätavad järele. See oli pisut imal, lääge, nagu põletatud väävli ja õligaasi haisude segu, mis täitis sõõrmed ja kopsu, kuna suured päratud hooned aga sahisid ja susisid vahetpidamata, andes üha uusi lisandusi.

Eemalt vaadates oli see õlivabrik ja kogu ümbrus sootuks võõras, sootuks teine maailm kui senine. See tegi Joosepi pisut nõutuks. Inimesed, kes on harjunud oma õuega ja peremeheõigusega, muutuvad väljaspool oma maa piire ikka pisut ebakindlaks. Nad on harjunud olema peremehelikud ja talitama oma-tahti. Korraga aga tuleb arvestada teisi inimesi ja olusid. Ja siis tundub, nagu õõtsuks maagi pisut jalgade all ja nagu oleksid käed liigsed. Südames on tunne, et ei tahaks olla paigal, vaid peaks midagi tegema. Joosep polnud küll Kaarnamäel peremees, kuid ikkagi oli seal kõik nii oma, alates õuepuudest, aianurkadest, teekäärudest, kuusikust ja küla-ümbrusestki. Maa oli kodune ja linnudki taeva all tundusid nagu omad. Kuid siin äkki tahmane taevas, suure kaitise sahin ja susin, hallid õlipaagid, aurud ja suitsud ning ruttavad võõrad inimesed, kõik vist puha selle ühe hiiglase — õlivabriku — pärast. Noh, nüüd on temagi sama pärast siin. Tahab minna teiste sekka — tahab tööd, tahab palka, tahab korterit, tahab elada. Ainult — kuidas ta sellega toime tuleb ja mida ta hakkab siin tegema, seda ei tea.

On ju taluski tehtud kõiki töid. Veetud sõnnikut ja vihmasel sügisel, paar aastat tagasi, võtsid nad veest ja porist kartuleid, nii et uhkusest polnud juttugi. Ta ei vali tööd. Aga ometi — seal need tööd nagu tulevad ise. Tulevad nagu lapsed laua ääre nõudja õigusega ja neile antakse vaeva päeval ja öö kõrvaltki. Kuid siin hakata — rahapalgalisena, see tundub teine. Ning teine on kõigepealt see, et peab minema ennast pakkuma, sest keegi ei tule teda siit jaamaesiselt küsima ega otsima. Ta peab ise hakkama liikuma. Ja peab kõigepealt otsima nurga, kuhu jätta esiotsa oma kohvrid ja reisikepp.

Astus jaamahoonesse ja küsis, kas siin on niisugust paika või inimest, kelle hoole võiks jätta oma vähese vara. Unine, päikesevärvita ametnik lükkas oma lössi vajunud, üsna märdunud punase keeruga mütsi kuklasse ja sügas kõrvatagust.

— Meil siin pakihooidu pole, ütles siis.

— Kui saaks veidiks. Paha kõndida teistega, nagu kass poegadega, püüdis Joosep naeratada.

— Paha küll, aga kes neid siis siin soendama hakkab? Pane mees juure vahti või?

— Kas niisugust nurka pole...?

— Nurka! Nurka! Jaamahoone nagu tikukarp, kus need nurgad. Tulge teisel aastal, siis ehk uus jaamahoone — siis võtke kogu vallasvara kaasa, naljatles ametnik. Kuid nali teeb inimese sõbralikumaks ja mees küsis naeratades:

— Kas kaevanduse poole või?

— Tulin vaatama. Tea, kas on hakkamist?

— Neid tuleb, neid läheb. Kes sellest hakkamisest aru saab... Noh, varsti endal selge. Pange oma varandus siis siia, õpetas ja osutas kõrvaltuppa.

Joosep asetas kohvrid seina ääre ja küsis, kust ja kuidas õigupoolest hakata? Ei tea, kelle juure minna ja kust lõnga ots üles võtta.

— Väravas on tahvel. Sealsamas... osutas raudteelane vabriku poole ja Joosep astus üsna aegamisi selle väravatele lähemale, nagu kõnniks ta mööda nõrka jääd.

Raudteemees polnud valetanud. Tõesti oli värava juures tahvel. Kriidiga oli sinna kirjutatud, et õlivabrikusse töölisi ei võeta, kuid mäeosakonda — kella üheksást alates.

— Mäeosakonda? ümises. Väike kollakas kühm paistis eemalt. Seal olid väikesed vagunid reas nõlvakul. Sama see mägi ongi. Ta mõtles kaevandusele, aga ei leidnud siit sõnagi selle kohta, kuid arvas, et ikkagi tuleb oodata üheksani. Et selle tunnini oli natuke aega, läks ta pisut ümbrust vaatama, mööda valgeist ametnikehooneist, mööda puiestikus asetse-

vaist ehitusist. Tagapoolt paistis tohutul hulgal tumekollaseid, madalaid, tõrvapappkatusega elamuid — küllap vist tööliste jaoks.

Otsis hoonetest pisut eemal paiga pöösaste vahel ja istus rohule. Mustjaspruun, pooliti soo muld oli siin täiesti kuiv ja ta kobas seda ilmaaegu enne istumist, kartes rabaniiskust. Siis võttis taskust varuks ostetud vorsti ja peenleivaviilu ning püüdis süüa, kuid suu oli kuiv ja leib nagu ei leidnud kurku. Ja imelik — nagu oleks Tallinnast ostetud leib sattunud kusagil bensiiniga kokku — seesugune maitse oli sel juures.

— Eh, kui olema saab — harjub... ümises ja laskus seljakile. Nii lamas ta ja mõtiskles, heites vahetevahel pilgu kellale. Siis tõusis mahalamatud rohult ja läks tagasi suitsusammaste ja hoonete poole. Pärast seletamisi väravas, et mäeosakond ongi see maa-alune töö, juhiti ta suure kivihoone külje all asetseva kontori poole.

Kontoris oli jutt lihtne.

— Kaevandusse? küsis keegi lüheldane mees pisut paindumatus keeles.

— Ükskõik. Võib ka mujale! ütles.

— Mujal ei ole ruumi.

— Siis ükskõik! ütles Joosep, kuna kontorimees silmitses töölepakkuja maavärsket, tugevat kogu.

— Tööd tunnete? küsis siis.

— Tööd on tehtud, aga seda mitte.

— Ega te pole läbijooksik? Tahate kauaks? Mis?

— Kui hästi läheb, kasvõi... ükskõik kui kaua.

— Nu, nii. Mis nimi?

Ta ütles oma nime. Pikemat ei küsitudki, et kust ja kuidas. Vastuvõtja pliats lendas üle paberitüki ja siis ulatati see Joosepile.

— Lähed peakontorisse. Siis ambulantsi. Ja siis majadevalitseja juure. Nu, peakontoris üteldakse... Ja päevase vahetusega tuled tööle.

— Nii et... kaevandusse või?

— Nu, vot! Kaevandusse või? Millest me siis kõneleme? Ega me masinakirjutajaks sind taha!... ning mees hakkas tagedal toonil kõnelema samal pilgul kontoris rutanud nahkmütsilise, õlise puldanist jakiga noormehega.

— Kus see peakontor asetseb? püüdis Joosep veel küsida.

— Ega keegi viima tule. Pool päeva aega. Küll leiad isegi! üteldi ning talle osutati käega, et ta läheks uksest välja.

Joosep peatus pisut kontorihoone ees. Heitis pilgu vabrikule, torude ja ühenduste rägastikule. Vabrikahoone külge mööda ronis suitsev vagun — paar tahmast meest järel. Üles torni poole tõusid tõstekopad ja kuuldus kivide kõrinat. Väike vedur huikas, vedades rida vaguneid üle hoovi. Ustest voolas auru ja lõhnu ja üks tohtu hoone teise taga suitses ja sahises ning haisud levisid hoovi tünnete, sisternide, raudroobaste ja torude vahele —

ikka sama kustuva priimuse ja väävli lõhn. Kuid ei see tohtu vabrik ega suitsud seganud kedagi, sest töölised ei tõstnud pilkugi oma töö juurest, nagu poleks midagi maailmas peale selle, mis nemad teevad.

Joosep läks aegamisi tagasi värava poole. Küsis peakontorit ja vana väravavaht juhatas. Suures, valges hoones kirjutusmasinate ja paberikahina riigis läks asi kiiresti. Paar silmapilku ja juba oli ta teiste paberitega teel ambulantsi.

— Tuleb üks rahakühveldaja, naeratas tüse arst, patsutades Joosepi õla-lihastele.

Joosep naeratas. Seda ta tahab. Selleks sai ju tulnud. Ta liigutas käsi-varsi nagu jõumehed, kui nad end pildistavad. Siis murdis oma lehekese kokku ja läks otsima majadevalitseja kantseleid.

Kõige rohkem läks aega siin.

Lehitseti nimekirju, vaadati.

— Kui saaks omaette toa, usaldas Joosep ütelda.

— Omaette toa? Kas tulite inseneriks või?

— Nojaa... Aga kui on perekonna-inimene...?

— Teie olete ju üksik.

— Praegu küll! sattus Joosep segadusse.

— Vaat, kus mul... Pole veel töös ja pole veel naist, aga juba hoolitseb perekonna eest! naeris ametnik ja preilid laudade taga kõhistasid ka naerda.

Joosep ei ütelnud enam sõnagi. Tal oli niigi palav. Pühkis üle lauba ja oli vait. Ning ei lausunud õigupoolest head aegagi, kui talle oli üteldud baraki number ja see, et ta saab sinna tuba number üheksandasse neljandaks meheks — esiotsa, ajutiselt, kuni jälle korraldatakse...

Läks otsima barakke. Mõned neist olid valgeks võõbatud, kuid suurel enamikul olid kollased poolpleekinud seinad, lame katus ja aknad määrdu-nud või poolpuhaste eesriietega või ka päris ilma. Mõnel pool ukse kõrval jooksmas lapsi, teisel paar lille kasvamas ning barakkide vahel väikesed hooned. Ta nina polnud nii tuim, et ei märganud, mis ehitused need on.

Ta silmitses elamuid, otsides oma numbrit. Möödus 68, 69, 70, 81... nii edasi, kuni leidis oma. Koputas üheksanda korteri uksele. Keegi ei vasta-nud. Koputas uuesti. Kas siis kolmest mehest, kellede hulka ta määratud, keegi ei ole kodus?

— Ja-ah! kõlas nüüd seestpoolt nagu maa alt.

Avas ukse ja läks tuppa. Väike tuba — aknaga ja lauaga, samas ainult kaks voodit ja teises seinas pliit. Ühes voodis magas kõhna palgega vanem mees ja vaatas nüüd küsivalt tulija poole.

— See on number üheksa?

— Miks ta ei ole. On küll.

— Mind määrati siia.

— Siia? Uus mees? Oi — oi! Nad soolavad nagu silke — ikka juure ja juure. See pole kord!

— Ütlesid, et ajutiselt...

— Jah, aga kus me siin selle ajutise aja oleme? küsiti voodist. Joosep ei teadnud seda.

Ta vaatas isegi, et kus siin saavad olla kolm ja kuhu siin veel pannakse see neljas? Kuid nii oli üteldud. Ja nüüd sügas voodislamaja oma kõhna rinda ja ütles omakorda:

— On määratud, kuhu sa ikka lähed.

— Ega tea praegu kuhugi...

— Muudkui... peame ajama läbi! Ega see ilus asi ole. Aga mis sa teed!...

— Ma toon oma kraami siis ära... ütles Joosep nagu süüdlane, kuid teine ei vastanud enam, vaid tõmbas teki kõrgemale.

Joosep viivitas veel pilgu, siis väljus toast ja ruttas jaama poole.

— Läheb tööks? küsis endine raudteemees.

— Läheb jah. Seks sai tuldud, ütles Joosep rõõmutult, sest korter tegi tuska.

— Nojah! Mis siis muud!... ütles teine lõbusalt ja avas ukse.

Joosep sai kätte oma kaks kohvrit ja kadakase kepi. Ning mõni pilk hiljem olid need baraki-toas seinä ääres ja ta ise istus pisut nagiseval ja õõtsuval taburetil. Istus ja mõtles, et nüüd on siis nii, et ollakse uues paigas ja ollakse kaevanduse-mees. Kui nüüd sellest kirjutada Helmile, teeb see suured silmad, sest mis ta küll mõtles, aga seda ta ei osanud küll näha uneski. Kuid ega uneski pea nägema alati halba. Kui siin on töö nii palju inimesi, küll nad siis siin saavad eladagi. Küllap temagi ehk õpib selle paigaga läbi saama ja ehk sõprust sobitamagi. Enne kirjutamist aga ootab ta veel päeva või paari, sest kuigi teab, et Helmi ootab, ei taha ta talle ometi kirjutada halba. Praegu ta teab veel nii vähe ja veel vähem head, millest teisele kirjutada.

6

li hea, et samas numbris puhkav mees kuulus ka sellesse vahe-
tusse, kellega Joosep pidi algama oma kaevandustööd.

Mees, meelegahtadelt pisut hallikas, pikkade lõikamata juuste ja terava ninaga, millega ta näis alati nuusutavat, silmit-
ses uut juuretulist ja heitis teki pealt.

— Peaks midagi keetma, ümises, tõustes voodist. — Ega poisid midagi tee. Rist nendega elada... Ju sina tuld teha oskad?

— Noh, tuld nüüd...

— Jah, aga kui tahtmine ei kuiva kokku. Siin on — vea neid midagi tegema nagu lambaid pesusse — ikka teisiti! Armas jumal ise teab, mis mõttega ja olemisega noored inimesed nüüdsel ajal elavad...

— Mis mehed nad õige on? küsis Joosep, et teada midagi korterikaaslastest.

— Oi, noormees! Mehi on mitmet liiki nagu koerigi. Väljastpoolt vaadates ja veel enam kommete poolest. Üks Tallinnast välja aetud, teine merelt. Vaata, seal on need mehed. Ja kust sina oled? küsis ja silmitses Joosepiti väikeste ja rahutute, nagu palavikus leegitsevate silmadega.

— Kodunt! vastas Joosep. See vastus pani küsija tõstma kulme. Joosep täiendas:

— Maalt, kodunt tulin!...

— Maalt? Maa pealt maa alla! Issanda päikese käest keldrisse. Sa arm!... Kas polnud seal hakkamist?

— Küllap ehk oleks, aga võttis nii. Ja ehk on siin ka hakkamist. Ega inimene oma tuppä tea, mis mujal on või pole!

— Hakkamist on igal pool. Ja jumal annab leiba igas paigas... ka kõikidele kurjadele inimestele. Aga mis kommetega seda süüakse, see on! Siin nad on, viipas vanamees teise voodi poole. Siin nad alevad! Voodi nagu seapesa. Ja tuld ei tee, kütet ei too. Ning viina ajavad sisse. Siin see rahvas on — enamasti kõik niisugused! Just nagu suurvee poolt põõsastesse kokku aetud. Jah, nagu suurvee riismed. Vaata, pane tähele, et ei aja sindki kirpe täis.

— Mul omad kombes. Küll ma tean!...

— Inimene teab, aga kurat teeb! Ning selle tahtmised hakkavad enam külge kui plaaster... Noh, hea, et ma ka siin olen, seletan ja ütlen, kuhu poole hoida!... Eh, ise ei tahaks enam siinsest paigast kuuldagi. Vanadus ristluis ja tükitöö. Aga kes sellest küsibki, mida tahetakse?... Ei lasta vabrikusse ahjude juure ega hoovi, üteldakse, et pole vaja. Sinul teine asi — tervist ihu täis, pead hulk aega vastu. Ju sa maa-alla lähed?...

— Jah. Päevase vahetusega. Nii kästi...

Mees tuli ligemale. Kahistas pisut, nagu ütleks saladust ja, kiskudes Joosepiti hõlmast, õpetas:

— Sina ütle, et tuled minuga. Minu juure...

— Mul täitsa ükskõik...

— Kus ta ükskõik. Ütle, et lähed Pääri juure. Siis näed ja õpid. Viin sind alla ja seletan. Juba tunneme — kergem teineteist kuulda!

— Kui on oma tegemine!

— Miks ta ei ole. Lähed ju õpilase-tööle.

— Lubati kohe palgale!

— Palgale küll, aga... mitte veel vagoneti-viisi. Ei sa oska veel vahet teha kivi ja pae vahel. Teada — silm pole harjunud ja või seal all päikestki

silmitsemiseks. Või aegagi!... Siis pannakse uued esmalt õppima. Saavad päevaviisi raha ja vana artelli juures õpivad. Kui nüüd ise ütled, et tahad minuga, kes siis keelab!

— Kui see nii lihtne on... .

— See on, jah, nii... . Aga kui läheme, ütle kohe. Sest kui seal kümnik oma ütlemisega jõuab ette — vaata, ei anna enam tagasi. Nõnda et — ütle kohe.

Joosep oli nõus.

Rahuldatult, kuid närviliselt rutates tõmbas mees nüüd voodi alt oma kasti ja otsis püksitaskust võtme. Pisut puuritud kulunud lukuaugu kallal, avas ta kastikaane ja tõi välja tüki kuivanud leiba ja piimapudeli. Piima valas plekkkruusi ja lahjendas veega. Märkas Joosepi imestavat pilku.

— Kõht ei kannal! seletas ja hakkas einestama.

Joosep vaatas pilgu ta söömist ja otsis siis välja oma vorsti ja leiva-jäänused. Ta lõpetas Tallinnast kaasavõetud toidu ja jõi ämbrist vett peale. Siis otsis vanamees seinalt kaevanduse-lambi ja nad läksid piki barakkide-vahet vabriku kontrollvärava poole.

Joosep mõtles teel tööriistadest ja muust. Ja sellestki, kui kaua tuleb teenida enne, kui saab esimese palga. Tal pole palju enam varuks — kuidas ta elab? Kuid ta jättis küsimused endasse. Ta ei taha joosta hädale nii kaugele vastu. Kui jääb puuduse pihtidesse, eks siis hakka kuulama ja vaatama ka pääsuauku. Kuid seni... olgu täna nii, kuidas on!

Töölemineku arenes üsna lihtselt.

Mitmest kaarest tulid mehed väravasse, andsid ära oma töönumbri ja läksid. Ooteruumis istusid ja jutustasid, kuna kell lähenes täistunnile ja uksest tuli üha uusi.

— Noh, vahetus! hüüti siis ukselt. Tikutoosid krõbisesid, karbiidilambid võtsid tuld. Mehed tellisid vee juurevoolu ja pilgu oli tuba täis tulukesi. Siis mindi käigust alla, ikka allapoole. Päike jäi ootetoa akende taha. Hämarad, külmad ja niisked käiguseinad juhtisid edasi — suure teeni, mida nad kutsusid peastolliks. Seal oli põrandal roopapaar. Väike elektrivedur tuli susisedes ja häälitsedes rea vagunitega, mis olid kuhjani täis kollakat kivi.

— Kurat, ka just vahetuse ajal... ümises keegi ja mehed andsid rongile teed. Siis laguneti ükshaaval kummalegi poole käikude mustavaisse suudmeisse ja salk jäi üha väiksemaks.

— Meil on uus strekk, seletas Joosepi ees astuv toakaaslane.

— Uus strekk, seepärast peame minema kaugemale. Sina oled abiks ka — noh, võtame kive, kui jumal aitab... ja mees silmitses peateelt mõlemale poole viivaid käike, mis mustasid põhjatuina nagu allmaailma väravad, kuhu minnes ei pääse enam tagasi.

Joosep libastus.

— Vaata, vaata ette. Või juba konte murdmas...

Joosep vaatas enam ette.

Käigu põhi oli porine ja paiguti läikles seal tume, sogane vesi. Terava ninaga mehe paariline — vaikne, sõnatu mees — astus lortsatades otse poriloikudesse, sest tal olid jalas kummisaapad, nagu enamikul kaevureist. Kuid temagi pidi vaatama ette, sest vastu võis tulla vaguneid ja jalg võis väaratada ning põhjustada kukkumise käigu serva kaevatud sügavasse, pimedasse lõhesse, kus nirises vesi.

— Kuhu see siit jookseb? küsis Joosep.

Vaikiv mees lõi käega, nagu märgiks, et mis meil veega. Las jookseb.

— Pumbad! seletas vanamees. — Need imevad ära. Siis tal pealmaal jälle aega minna. Eks nii ole imetud kogu see maa kuivaks. Mehed siin külas kaebavad, et vilja enam ei saa — põld nagu saepuru kast. Kus see maa jõuabki nii palju: üks tahab alt, teine pealt! Selleks pole maa loodud...

Nad pöördusid teisele teele.

Lambid näitasid vaevaselt vaigust. Karbiidileegikesed liikusid ja varjud tantsisid märgadel seintel. Ees ja taga oli pimedus, kõrval käigusuud ja mehed heitsid pilke nende numbritele. Lõpuks — teise tee 11. käik. Vaikiv mees pöördus pimedusse ja teised järgnesid temale. Eemalt kuuldus kivide kolisemist vastu rauda ja tumedaid lõoke. Siis paistis eestpoolt kaevanduse-lambi kollakas valguses pooliti hämarusse uppuv vagonet ja selle juures küürutamas ja taas tõusmas kaks meest.

Tulijad ütlesid lühidad, tuhmid tered.

— Tere, vastasid töötajad ja ajasid seljad sirgu ning teine neist hakkas hõõruma ristluid.

— Kuidas on? küsis vanamees, terav nina uurimas tööjärge.

— Mis ta on! Kuusteist laengut toppisime siia sisse — saime mõne vagoni. Ei lõhkenud... Tapa oma konte, et saaks osta lõhkeainet. Just nagu peaks siin põrutama oma lõbuks...

— Noh, me tõime abi juure, ütles vanamees.

— Uus? küsisid artellimehed.

— He-heh!

— Ning... purikas. Noh, andke valu! Oleks pidanud küsima juure veel ühe streki. Kolmekesi siin kitsas... Noh, visake oma paarkümmend välja!..

Kakskümmend vagonetti kive! See oli suur mõõt. Seda jaksasid vaid mõned. Kuid kui tuli juttu heast rahast, siis tuli juttu ka kahekümnest vagonetist.

— Vaadake, et uus mees ei viska mussorit! õpetati veel ja visati kirkad maha.

Jääjad hõõrusid peopesasid.

— Noh, ega kivid roni ise... jumala abiga! ning Päär, Joosepi terava ninaga toakaaslane, võttis kirka ja ulatas Joosepile.

— Vaata nüüd! ta osutas seinale, ligindades karbiidileegi otse kividele.
— Vaata nüüd: siin on need kihid — a'd ja b'd ja nii. Aga mis neist nimest. Näe, siin nad on. Ning siin on paas. Ka kivi. Aga kui paned seda vagonetti ja kui see tuleb välja... ning tuleb enamasti ka välja, sest vahivad... siis arvatakse rahad maha ja sina lõhu muidu. Nii et — mis kivi, see loeb. Ning näe! Siin kivitükk — ei pealt saa arugi, aga...

Ta virutas kirkaga kollakale kamakale hoobi külje pihta. Kivi purunes ja nähtavale tuli valgelaiuline sisemus.

— Noh, paas, mis? Surnud kivi! Aga head kivi ka küljes... Peab olema silma! Ning siis peab silmama lage ka. Hakkad puhastama, kukub sulle lahmakas kaela ja mis sest inimese kaelast on!... Nojah, hakkame peale!

Kirkad kõlksatasid vastu kive. Kivid pudenesid. Lahtimurtud põlevkivi tükk loobiti vagonetti ja kui see täis, lükati peateeni ja seati pöörangul minekule käigu suu poole. Siis kehkles vanamees ringi, et pole tühje vaguneid. Käis väljas käigus ja hüüdis, nii et kaevandus kajas, ja peksis kirka varrega torustikule. Kuid ta ei jõudnud seda teha kaua, sest varsti kuuldus suurest käigust raua kõrinat. Vagunite haagid tiltsatasid ja Joosep läks appi tooma tühja vagonetti uude, maapõue sügavusse uuristatavasse käiku.

Osav, kiire käsi kinnitas vagoneti külge artelli numbri. Jälle kõlksusid kirkad. Jälle loobiti kive — kolm meest kitsalt koos murtud kiviseinte vahel, mitu head sülda maa all. Ning Joosep märkas oma pahameeleks, et tal läheb cega kivi silmitsemiseks ja et ta siiski eksib, sest toakaaslane jälgis pilgu ta tööd, hõõrus kivitolmust nina ja ümises, et „ehk läheb läbi!“. Siis hakkas ta tundma ristluis väsimust alatisest kõverdumisest ning märkas, et ta tugevad kirkahoovid ei lõhu nii palju ja hästi kui teiste palju nõrgemad kõksatused.

Puhastanud lõhutud ala, panid nad Joosepi laduma põlevkividest välja-praagitud kivilahmakaid tagasi käigu toeseinaks. Vanemad mehed kõnelesid tasakesi omavahel ja Joosep sai aru, et Päär vaidles vastu teisele, kes kõneles minöörist. Päär arvas, et ta läheb vaatab parem ise, ehk hakkab käigus paar tugiposti näppudesse...

— Lased käigu kaela! keelis teine.

— Ei tule see nii kergesti... et peame selle pärast raiskama tugipostide eest maksimisega! ja ta läks pimedasse käiku. Pisut hiljem tuli ta rutates tagasi paari tugipostiga ja nad kinnitasid käigu lage. Siis mindi käigusuhu ja koputati jälle suruõhu torustikule ja metalli kõrin kajas jubedalt kogu kaevanduses.

— Ega neid minöörisid saa ka iial kätte, kui tahad.

Käigus asetsesid tahvlid, kuhu alati kriidiga märgiti koht, kus minöör parajasti viibis. Minki teda otsima. Oli vaja puuri ja oli vaja hiljem lõhkeainet. Uus lade kive tuli lõhkuda välja kindlana ees seisvast seinast.

Pahaselt urisedes ja vabriku valitsuse kohta üteldes, mis suu annab, sest puure oli vähe ja needki olid järjekorras, nad jätkasid tööd kirkade abil. Siis lõpuks tuli minöör ja nad said puuri. See torgati kohe Joosepi kätte ja Päär kähistas:

— Kihuta!

Joosep seisis pilgu nõutult — raske, poolteist meetrit pikk kivipuur käes. Siis juhutati talle, et pole vaja muud kui suruda pidet, et suruõhk pääseks taguma. Tuli suruda pidet ja suruda puuri. Mida tugevamini suruda teda kivi sisse, seda kiiremini ta sinna kaob. Ja mida kiiremini ta kaob, seda enam saab kivi ja seda enam raha.

Käed põrusid ja vabisesid. Suruõhk haamerdas puuri otsale ja kivitolm — vahel kollakam, vahel valgem, olenedes sellest, missuguseid kihte lõikas puuri tera, pudenes august. Ja kuna teised toetasid käiku ja korraldasid kive käigu külgedesse, puuris Joosep käigu madalasse, kitsasse algusesse üle tosina augu ja õpetav sõrm juhatas vahel, mis suunas tuli neid ajada, et kihid puruneksid paremini.

Ta pühkis higi ja käed valutasid. See oli mehe töö. Kuid see oli samuti imelik töö — nagu roti närimine müüris — ikka auku suuremaks ja suuremaks. Ning mõtegi oli sama: et pääseda viljasalve juure, mis ootas peakontoris palganimekirja näol.

— Puurimine on sul selge, kiitis Päär.

— Sellest saame mehe, urises teine.

— Ära ainult ennast hoiä, õpetati, ja nad lõhkusid edasi.

— Juba? küsis minöör, vaadates möödudes käiku. Ta läks, tuli aga varsti tagasi, õlapaelaga kast kaenlas. Sealt hakkas ta välja laduma ammoniidipakikesi. Päär õpetas, kuipalju tuleb igasse auku panna, ja kui minöör avaldas oma arvamist, kähvatas vanamees:

— Kas sina maksad või mina? Nojah... kes maksab, see ütleb...

— Teil tuleb endal maksta? küsis Joosep.

— Nii on. Selle eest ja karbiidi eest ja tugede eest ja iga asja eest, mida aga tarvitad — ikka maha ja maha. Noh, pane topelt portsjon siia üles! käskis vanamees jälle minööri, kuna vaikiv mees hõõrus peos kokku liivaga täidetud paberitopiseid ja aitas hammastega kaasa, et saada parajat topist laengutega täidetud aukude ette.

Viimased, sütikute mustade sabadega varustatud ammoniidipakid kadusid laadimiskepi saatel maapõue sügavusse. Viimased topised taoti aukude ette. Siis asus minöör süütama ja vanamees jälgis, et mõni laeng ei jää silmapaari vahele. Süüdatud juhtmed põlesid suitsedes ja sähisedes — liginedes puuriaukudele.

— Laseme jalga! hüüdis teine mees Joosepile ja nad läksid üheskoos peatee poole. Minööri ja Päär järgnesid neile rutates ja pisut hiljem vabises käik mürinast. Esimese plahvatuse mütsatusega ühtaegu käigusuust paiskuv õhusurve kustutas lambid. Siis järgnes plahvatus plahvatusele ja nad ootasid, kuni viimane süütenöör pidi olema põlenud lõpuni. Siis süütasid nad paberossid, sest nüüd oli aega, kuni õhk kitsas käigus pisut selgeneb.

— Te ei saa seda suitsu välja! ümises Päär.

— Kui tuuakse elektri-ventilaatorid...

— Mis see enam loeb... Kui tuuakse, siis on meie põlv surnud. Nüüd oota siin käigusu ees — ei pääse ligi. Käik nagu pott suitsu ja kivitolmu täis ja aeg jookseb maha.

— Ilm on vaikne ka ja surf on siit kaugel! arvas minööri.

— Tehke tuli sisse!

— Seda võiks...

Et aega oli, läks Joosep ühes Pääri ja minööriga käiku mööda edasi. Tõsi, sealt paistis valgus. Sealt viis auk üles maapinnale ja selle kohalt paistsid paarikümne meetri kõrguselt laudtorni sisemised seinad. Neid torne ta oli näinud väljas karjamaal ja põldudel ning talu õuede aedade ääreski. Siis seepärast!... Need olid need surfid ja nendesse nad tahtsid tuld, et tekiks õhutõmme.

Pääril polnud aega oodata, kuni laheneb tuletegemise küsimus. Minööri süütas lõhkeainete pakendeid, kuid sellest polnud palju abi.

— Eh, midagi... Poeme strekki! arvas Päär ja nad läksid tagasi käigu poole.

Imal, aeglaselt roomav suits segamini põlevkivitolmuga tungis kõrvalkäigust peakäiku. See pani kipitama silmad ja neelatama ning võttis rinnaaluse kuidagi imelikult õõnsaks. Lõhkeaine vänges, kollakashallis suitsus ei suutnud lambid valgustada isegi käigu seinu, kuid nad läksid edasi.

— Kui seda palju lakkuda... süüa ei taha, urises vaikne mees, astudes teiste ees käigu sügavusse.

— Mao rikub ära. Ja vere... kõlas suitsust Pääri terav kõrge hääl ja Joosep kõhis. Siis kuuldus mütsatus ja vandumine.

— Noh? Ja Päär peatus, tõstes lambi kõrgemale.

Suits liikus aegamisi käigu suu poole. Midagi ei olnud näha. Pääri pi-nevale küsimusele ega vaatamisele ei järgnenud midagi ja vanamees jäi äkki seisma nagu post. Joosep sai aru, et siin võib oht olla üsna lihtne ja ligidal. Nii ei teadnud ta praegu, kas juhtus õnnetus, kas kadus kellegi elugi või ei olnud midagi. Kuid kui poleks midagi, siis astuks see nähtavasti nii rahaahne ja, nagu näis, pisut jumalakartlikki Päär edasi. Miks ta seisab ja ootab, lamp tõstetud kõrgele ligi käigu lage.

Kuid siis kuuldus eestpoolt ümin. Ja uus kivipraksatus.

— Noh? küsis Päär jälle ja astus pisut edasi. — Kuule, mis sa seal... Hirmu ajasid peale.

— Vara tulime! üteldi eest.

— Suits...

— Mis see suits, aga lagi. Üks tükk matsatas otse mu kõrvale. Üks väiksem tükk andis õla pihtagi, aga juba annab järele. Läks nii libamisi, aga üks karvajagu veel ja kondid oleksid praegu kivide all. Poleks enam kura-ditki!...

— E-heh! See pole hea, et vannud kivikuhja kõrval. Parempane käed kokku! õpetas Päär ja seletas Joosepile: pärast lõhkumist jäävad suured tükid lakke rippuma ja suitsu sees ei tea kartagi... Aga oota, kuni suits läinud, — siis vahetuse aeg ka läbi. Aga kui ikka õnne — kukub see kõrvale ja ei tee vigagi...

Ettevaatlikult ja lage silmas pidades ning kibedast ja kopsu ummistavast lõhkeainesuitsust kõhides, liikusid nad edasi töökohta poole. Plahvatus oli läinud hästi. Suur hulk kive oli laiali käigus, kuhjas maas ja ripnemas, et aita vaid pisut raske kirkaga. Ja suitski vähenes. Ning kui nende tööaeg hakkas lõppema, oli Päär väle ja jutukas ning patsutas Joosepile õlale:

— Ma ütlesin — minu juures õpid töö ära. Näe, ajasime ilusasti kivi välja! ning väsinult, pisut jalgu järele lohistades, tulid nad välja alt kaevandusest. Igast käigu suust tuli juure lahkuvaid töölisi ja hulk mehi ning hulk tulesid liikus vaikselt kaevanduse väljapääsu suunas.

Oli imelik, kui tulid röskest, külmast pimedusest tagasi välja päikesevalgusesse.

Tunnelahjudega õliajamise vabrik susises ja kähises ning ajas ikka katuselt kollakat väävli- ja priimuse-lõhnalist auru. Jõujaama korsten küttis jälle mustaks pool taevast, kuid hoovis paistis, nii imelik küll, lihtne, loomulik loojuv päike.

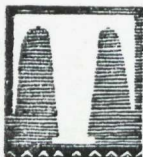
Joosep oli käinud sõjaväeteenistuse ajal kord pühapäeval kinos. Tulnud sealt päikeselisele tänavale, võttis ka seisma ja vaatama: maailm oli sootuks teine ja silmadesse lõi valgusest valu. Siis tuli nagu kaugelt mälestus, et jah, on ju päev. Ja nüüd tuli samuti meele, et jah, on ju õhtu ja ta oli esimest päeva maa all, põlevkivikaevanduses.

Tõmbas suure sõõmuga sisse õlilõhnalist õueõhku. Vārahtas pisut ja raputas end, nagu koer, kes tulnud vihma käest tuppa. Kontides tundus veel allmaa niiskust, kuid nad ruttasid nüüd kiiremini edasi ja see tunne kadus, muudkui õlad ja puusad valutasi pisut. Ja kuna nad liikusid barakkide vahel, ruttas Päär väledasti ees ja ta meel pidi olema hea, sest ta ümises lauluviisi, mis oli tuttav Joosepilegi.

— Kiida nüüd Issandat mi-inu süda, ümises vanamees läbi nina ja sibas edasi, kustunud lamp käeotsas.

Joosep ruttas talle järele. Kus ta oli seda kuulnud või laulnud? Küllap kodukirikus? Ning ta nägi seda kirikut äkki oma pilgu ees, mis suunatud põlevkivituhast sillutisega teele — tuttavat kirikuesist küngast, päikest, ustest väljuvat rahvast ja ta nagu oleks kuulnud orelitki. Kuid siis kuuldus jälle vaid eeskõndija kõrge piiksuv ninahääl ja Joosep tundis, et see vanamees paar sammu temast eespool tegi teda ühtaegu kurvaks ja tigidaks.

7

änu taevale, jälle kodus, ümises Päär, pannes lambi varna.

— Kanti inglitest või, et taevast tänad, urises hääl voodist. Toa hämaruses ei näinud hästi lamajat, kuid selle hääl oli madal ja kare.

— Ole, jah, oma jalgadele uhke. Küllap murtakse... soovis Päär tigidalt ja jatkas siis:

— Pliidi all pole tuld...

— Mis selle tulega? Piiblit lugeda või...

— Kui keeta midagi. Kuiv toit... he, see läheb kalliks! Ja kus see Karla on!

— Läks niisama välja passima! Keera tuli lahti! kästi siis voodist.

Pääri käsi kobas mööda seina ja varsti välgatas paberisse keeratud tõlmunud lamp põlema, valgustades vanade riiete, higi ja kasimata elamise lõhnade segust täidetud tuba.

— Meile tuli peret juure, ümises Päär, osutades keset tuba seisvale Joosepile.

— Jah, saadeti siia. Minu nimi on Joosep Raik... ütles uustulnuk ja ulatas lamajale käe.

— Nimel pole viga, üteldi voodist ja laisalt sirutati käsi tervituseks. — Minu nimi on Elmar. Elmar Toomus.

Joosep märkas laest langevas lambivalguses lamaja tumehalli polosärki, millel puudusid nõöbid, siis edasi laia karvast rinda. Tervituseks ulatatud käsivarrelt paistis sinakaid tätoveeringuid.

— Tuleb hakata siin elama, püüdis Joosep sõbralikult naeratada.

— Mis siis! Las käia, vastati voodist ja siis lisati:

— Voodivärki pole!

— Teil pole endalgi kõigil...

— Meil on Karlaga, tead, nii, et tema on vabrikus öövahetuses, mina aga päeval väljas. Nii et voodil ka omad vahetused...

— Eks sa homme saa... ruttas Päär jaole. Kartis ehk, et temalgi tuleb uue mehega seada niisugused vahekorrad. Ta oli selle loomuga, et pruu-

kis küll seda, mis teiste päralt, kuid keegi ei tohtinud puudutada seda, mida tema omaks pidas.

— Ta hakkas kiiresti kobistama pliidi juures, sealt kuuldus kuivama pandud põlevkivi-tükkide kolinat. Siis küsis voodislamajalt tulemasinast ja õpetuse saatel, et teine võiks ise ka osta kord karbi tikke, ulatas see oma laia välgumihkli Päärile. Varsti tõusis kividest kollakas, suitsev leek ja lai plekktrummel seati plaadile, et saaks kuuma teed.

Kuni vesi kuumenes, pesi vanamees palet ja kammis habet. Siis jõi võita leivakooriku juure tassitäie poolmõru teed ja läks välja.

— Läheb, vaatab, kust saab kere üles pista, üteldi voodist. — Eks ole tõsi, et vaga nägu aitab?

— Nii et... ta on palvevend?

— Vend või mitte. Aga jumala nime pruugib, teisi noomib, ise imeb end võõrast verd täis. Nii lööb noka sisse, et lase olla, aga ise õhkab taeva poole kohe südame puhtaks. Kõneleb omasugusega, siis hari püsti nagu ahvenal. Tuleb kümnik vastu — müts aina lendab peast. Niisugune, tead, vanaseaduse inimene.

— Eks siin ole igasuguseid, usaldas Joosep otsustada.

— No, vabalt. Aga suurem jagu rassib tööd teha ja kui palutska, siis rassitakse jälle joomisega, kuni varbad paljad.

— Mis sellest siis sedasi välja tuleb?

— Ega tule ka kuraditki! ja mees heitis jalad voodist välja, sügas rinda, jäi voodi servale istuma ja seletas:

— Mis siit välja tuleb? Mis tilga teenid, see läheb... Aga teisiti ei talu seda elu siin välja, nii et pole parata.

— Siin ju rahvamaja ja puha!

— Ära tee nalja! Rahvamaja. Kojas vene keel, ülal saksa keel. Jumala eest, viha teevad, et annaks tera, kui oleks tegemine. Kui mina mullu tuln hullust peast siia, siis küsisid palgates ka, et noh, kas vene keelt oskad? Ütlesin, et läti keelt viskan ja paar sõna inglisi, aga et kui vaja, õpin ära. Ütles, et — sinust saab asja! Noh, suuri asju saab...

— Ega siin... kuidas, kas edasi ei pääse? Nii kümnikuks või? Iga töö juures on ikka, et kui teed ja oskad, lähed edasi...

— Und näed või? Oled sa kuulnud, et hobune kunagi ohjad enda kätte on saanud? Ikka veab... Ja siin on maailma loomisest saadik nii, et in-se-ner on sakslane, kümnik venelane ja meie mees tööliseks. Ning siis veel poolakad. Ja nii on, et oma kätega kraabi maa-alune puha tühjaks, tea kelle tuluks, ja kui võtad tilga viina, siis ka veel ütlejaid, et — näe! Ei, siin pole teisiti teha midagi. Elad, siis näed...

Ukse tagant kuuldus kobinat.

Sale, kärmas noormees lipsas sisse. Ta oli korralikult riides, krae kae-las ja kübargi peas.

— Karla! tutvustas voodiserval istuja.

Joosep tõusis pingikeselt ja astus neljanda toakaaslase poole.

— Tere! ja Joosep ütles jälle oma nime.

— Uus mees. Käis vana poolteist-Aaduga (see vist pidi olema Pääri nimi!) all, rahmeldas päeva maha, seletati voodist.

— Väga rõõmustav, ütles tulija viisakalt ja pani kübara varna. Siis istus ta lomberdava laua juure ja jatkas juba kodusemalt:

— Selle puhul peaksime tegema väikesed tribitskid!

— Peaksime tegema küll... Aga kas uuel mehel moni on? küsis Elmar, ise end mõnusaltsügades.

— Muidugi ei ole. Enne kui saab... seletas Joosep. — Ei tea praegu, kuidas selle toidugagi.

— Ah, ära nuta! venitati voodiservalt.

— Mehed ei nuta, ütles Karla omalt poolt.

— Ega ma nuta, aga peab vaatama ja mõtlema...

— Ära ole kena! Kellele sa siin silmi teed? Kui on, siis kõrgi välja, kui ei ole, ega midagi... Lubad ja teed, kui saad. Aga meie kombiinime sinu tuleku puhul ühe ära...

Karla istus sõbra juure voodiservale. Nad kõnelesid üsna tasakesti teineteisega, nii et Joosep sai vaevu aru. Niipalju taipas, et restorani hinnad on kallid ja neil oli teisi plaane. Siis tõusis Karla järsku püsti ja astus ukse poole.

— Sakummi sul on? küsis tagasi.

— Kihutame kartuleid. Heeringat on... Ega igapäev saa vorsti juures unistada, vastati voodist ja kuna Karla kadus välja, hakkas teine seadma kartuleid tulele.

Vaevalt kuuldus katlast keemisvulin, kui Karla oli juba pudeliga tagasi. Mõlemad hakkasid perenaiselikult laua ääres korraldama ja varsti oli seal suur, ühine viinaklaas, leiba, heeringat ja lisaks tulid auravad kartulid.

Viina juures muutus jutt lahtisemaks. Sõbralikud nõoked teineteisele vaheldusid arutlustega kohalikust elust ja kümnike ning meistrite kirumisega. Joosep ei saanud sellest palju aru, mis tähendab „vana pikk“ ja „krõbe“ ja teised seesugused, kuid ta kuulas ja pidas meeles, kuna siit-sealt sähvatas valgus läbi ja ta sai aru, missugusest mehest on jutt.

Karla kõneles oma pummeldamislugusid Püssis. Kõneles noorest tüdrukust, kes tahtnud vägisi end lasta ära hullutada, kuid tal olnud jube tuju sel õhtul... Ning pealegi olnud pühapäeval jalgpallimäng ja kus ta siis võis nii laialt läbi ajada.

— Kas olete spordimees ka? küsis Joosep.

— Kes teda muidu siin peaks! ütles meremees, keda teine kutsus Etsiks.

— Kas siin tõstjaid ka on? päris Joosep.

— Noh, vabalt, tead. Kui palgapäev, tõstetakse üksteisel taskud tühjaks. Vaata, kingatallad hingavad ka alt ära, kui aga serv lahtine — niisuguseid tõstjaid on siin. Isegi kauplustele pistetakse vahel päkad silmadesse, naljatas Karla.

— Ei, aga nii raskemaid asju? Ma mõtlen raskejõustikku? Maadlemist ja nii!...

— Noh, palgapäeval juhtub! Tead, mis on siin maal kõige suurem püha? Jõulud või? Küsi koolilastelt — needki teavad, et palgapäev. Vaat, siis on raskejõustikku, et maailm segi. Kes maadleb politseiga, kes lahmib niisama.

— Ära jama, tead — keelis Ets ja seletas omakorda: Eks siin maadlejaid ole. Aga tõstjaist ei tea. Peab küsima... Vabrikumehed käivad enam ümber rahvamaja. Meie, maa-alused, saame juba all tarbeks ja pole enam isu. Ainult — ära hakka poolteist- Aaduga ühte, õpetas. — Parem tule minuga. Kui on kaks kõva härga paaris, siis näeme rahakesi... Üle kaevanduse, kui võtame kätte!

— Kuhu sa Juhani paned? küsis Karla, mõteldes teise senisele paarilisele.

— Juhani? Ta on ka muidu täitsa, aga ei kuule hästi ja käsi nõrk. Kaua ma surnukeha järel lohistan? Kui oleks täitsa paariline, poleks vaja iga pudeli pärast peapeale püsti tõusta... Kuidas on, mis? küsis Joosepi poole.

— Olen Pääri juures õppepäevad — eks siis näe!

— Siis teeme tüki läbi. Üks tuba ja üks vahetus... Mõlemad teenime rohkem, eks ole? Hea paariline loeb siin üle prahi, kiitis Ets ja pööras pudeli klaasi kohal kummuli.

Viin oli otsas. Kolm paari küünarnukke olid aga sõbralikult laual. Olid nii sõbralikult, et oleks pidanud õigupoolest olemist edasi ajama, kuid Karlal oli vaja minna vabrikusse. Öökord... pole midagi parata.

— Ei saa ära viilida ka? küsis teine.

— Ega nii madalalt nad seal lenda. Teevad tuule alla ja oled jälle lagedal... Nii et lähen tukun jälle selle öö ära!

Ta pani rutates tööriided selga ja kadus pooljoostes. Seejärel sirutas Ets end laua ääres ja vaatas mööda seinu, kus rippusid tagavara-riided. Siis võttis seinalt mütsi, tõmbas tugevasti pähe.

— Ma lähen ka... vaatatan pisut, ümises ja läks aeglasel, raskel sammul välja.

Joosep jäi üksinda.

Istus laua nurga juures, käsi pea toeks, pilk kasimata põrandal. Joodud viin kõndis ringi veresoontes. kumises pisut peaski, kuid ometi ei saanud süda sest suurt sooja ega meeoleolu hubasust. Võib-olla kui oleks kolmekesi toimetatud kauemini ja rohkema viina juures, ehk oleks unustanud jäljed ja unustanud ka need mõtted, millede juhil pidi minema edasi. Siis oleks vähemalt selle esimese õhtu saanud olla muretult, nagu oleks tulnud võõrsile pulma. Mui-

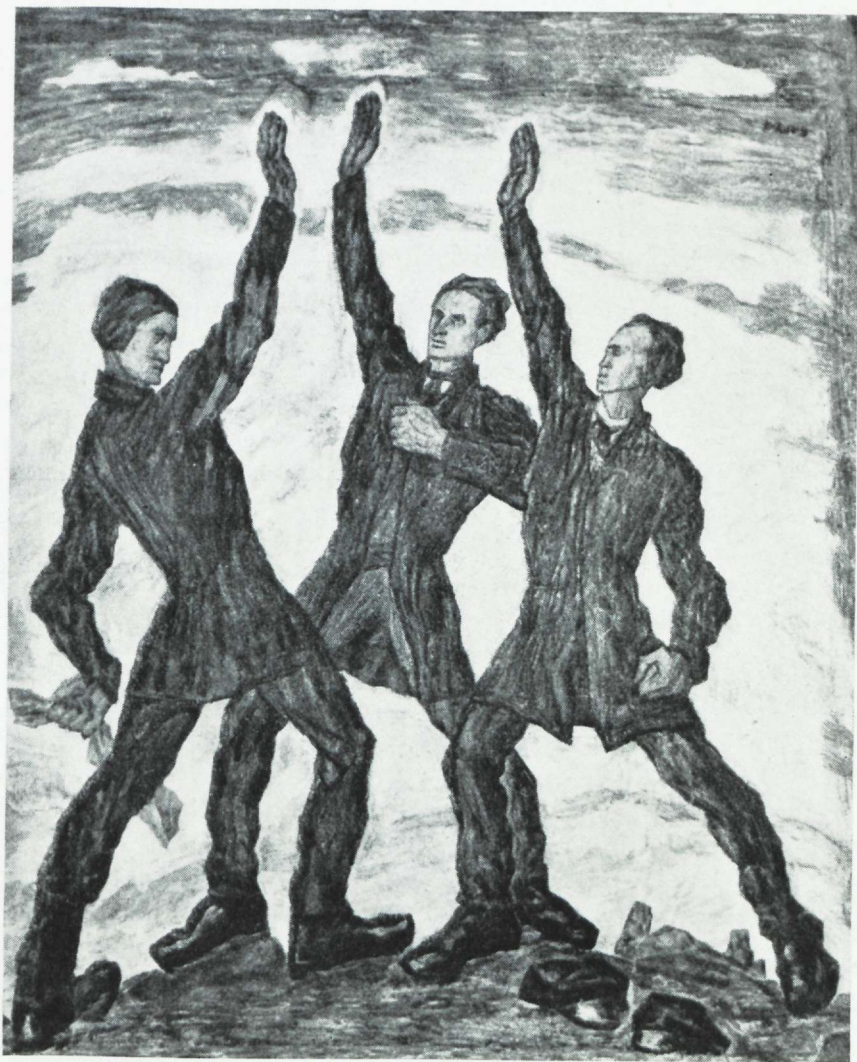
Kr. Raad

Linnuse rajamine. Illustratsioon „Kalevipojast“, Süsi

Kr. Raud

Sõit maailma otsa. Illustratsioon „Kalevipojast“. Süsi

Kr. Raud

Viru vanne. Tušš ja süsi

Kr. Raud

Pedaspea rannal. Süsi

dugi — elu jääb eluks ja ajab uuel päeval inimesele jälle küüned külge nagu kull väiksemale linnule. Aga ega see paha ole, kui esmalt natukene unustada, sest esimene õhtu võõras kohas on see kõige külmem ja võõram — seda ta juba teadis. Kui hakkab harjuma, hakkab nägema ja teadma. Oskab vaadata kortereid ja oskab vaadata inimesi, kellega ajada juttu ja kellega mitte. Eks igal pool ole, kellega pidada sõprust, ja kui siin on nii, et võib teenida rahasid, milledest Kaarnamäel pole õigupoolest kuuldudki, eks siis pea hoolima sellest vähem, kui d a s neid rahasid õigupoolest teenitakse.

Ringutas ja hõõrus õlalihaseid. Käed olid pisut puised. Töö polnud üle jõu ja ta ei teinud seda liigselt, ehkki meeste rutt ja püsiv kiirus hakkas temalegi külge ja ta töötas täkitöölise usinusega. Kuid et see juba vaevas ta käsi, see tuli sellest, et ta polnud harjunud nende liigutustega, mis tuli teha seal maa-aluses kitsas niiskuses, poolkõveras ja ühtejärke. Eks esimene niitmisepäevgi tee käsivarred valusaks ja tõmba ristluud puiseks, olgu mees tugev või nõrk. Kuid hiljem, nädala lõpul jookseb vikat nagu ise ja ihu ei tunnegi... Küllap siin läheb varsti samuti.

Muudkui korter oli esmalt natuke imelik. Ja kaaslased ka.

Eks ole isemoodi inimesi külaski. Igal vanal ja igal noorel omad kombed, aga need on kõik teada, ammu nähtud ja nii kõnnid teiste seas nagu tuttas metsas, kus tunned iga puu ja tead kõik ta kasvamisest ja kombest. Siin on esmalt nii, et ei oska ega tea... Kuid nad töid viina, andsid süüa. Südame poolest nad ei saa olla pahad! Kuidas nad oma elu edasi ajavad — see on nende asi ja Joosep pole tulnud siia kellelegi isaks ega emaks. Joosep tahaks ainult, et saaks omaette toa, et võiks kirjutada sellele, kes ootas Pikalihal, rõõmsa, kutsuva kirja.

Ta vaatas ringi selles toas.

Aken, kollakas krohvitud sein, ühine koda naaberkorteriga, riided seinetel, toiduained voodi all... Kuid ta oli näinud paremaidki barakke, kus oli akende all lilli ja hoonete taga lopsakaid kartulivarsi, suvest püsti jäänud oakeppe, aedade ääres kõrvitsaid ja kusagil oli isegi üks mesipuu. Oli kuulnud, et on perekonnainimeste jaoks ka toa ja köögiga kortereid ning uues asulas ida pool oli ehitatud ilusaid mõneperekonna majakesi, et võta ja ela.

Ega elamiseks ole vaja just neid viimaseid. Kõlbaks seegi tuba, kui oleks üksinda pidada. Siin kõlbaks Helmil hästi. Toiduaineid saaks samast kauplusest — tooks ja keedaks. Oleks süüa tööle minnes ja tulles. Ning õhtuti võiks lugeda raamatuid ja kui on spordiring — käia harjutamas. Tugeva teenistuse juures peaks jääma hulk raha ülegi, kuigi toiduained on siin kallid ja... kuigi tuleb peret juure. Mis seal Kaarnamäel ja mis kusagilgi? Niisama peost suhu ja vaata, suu tahaks, aga peol ei ole andagi. Eks igal pool taha ihu enne sundimist, kui rahad tulevad pihku.

Ta vaatas ahju poole, kus olid kustumas hõõguvad põlevkivijätted, paistes kollakaina pliidi tuhases, hallis kurgus. Siis heitis pilgu lakke, mis oli kirju magavaist kärbseist.

— Midagi! Elekter sees! ümises ja püüdis naeratadagi. Samuti püüdis olla rahul ja kodune, sest päris vägisi tükkis ligi seesugune tunne, et midagi on nagu puudu või jäänud tegemata ja peaks nagu kohe tõusma ja kuhugi minema. Ometi ta oli alles tulnud ja tahtis hakata siin elama. Ja kui ta seda tahtis, pidi õppima siinset elu, sest ta polnud ju kassikene, kes kräunub aga selle ukse taga, kust harjunud saama. Ta on mees, kelle ees elu ja maailm on lahti. Ja kuigi mõni asi riivab mõtteid ja tundmusi siit-sealt ja kuigi on ja tuleb kinnisemaid paiku — milleks ta siis ise on, kui ei raja endale tänavat ette!

Ta vaatas jälle ringi. Ei ühtki raamatut, ühtki ajalehte, ühtki paberitüki-kestki. Peaks olema midagi — laseks silmad sisse! Kuid igavus ei olnud veel ligi jõudnud, kui klõbises välisuks.

Hulk värsket välisõhku tungis sisse. Seetaga tuli Aadu Päär, keda nad kutsusid poolteist-Aaduks, ja Joosep märkas alles hiljem, et mees vedas teist jalga pisut järel — kuigi mitte niipalju, et seepärast oleks võinud anda talle nimesid.

— Oi-jah, ütles, istus oma voodi servale ja hakkas masseerima sääri.
— Näe, siin on jälle olnud... ütles siis, pilk laual, kus olid segamini tühi viinapudel ja toidujäänused.

— Tõid veidi! seletas Joosep.

— Tilgakaupa toovad, pangeviisi joovad. Oi-oi! Mõtlemist pole.

— Vabad mehed! Endale teenivad, ise elavad — mis seal ikka.

— Vabad, jah! Nagu hundid metsas... pahanduse-tegemine mureks ja händ koormaks. Tagavaraks ei pane, koduseid ei mäleta. Ju neil isademad ikka on, ega nad muidu tulnud siia maailma? Aga pimedad nad on nagu kassipojad, kuni upuvad...

— Selle tilga pärast veel! püüdis Joosep kaitsta.

— Ma ütlesin! Tee ämbri põhja auk, tilgub sul käest tühjaks ning auk kulub suuremaks. Nii see on! Ning sina hakkasid muidugi ka kohe kaasa tegema?

— Suur võtja ma ei ole. Aga kui keegi kätt õiendab, ega ma tagasi ka ei lükka.

— Kui õiendaks head, iseasi. Aga niimoodi... oi-oi, jah! õhkas, tuli laua juure ja uuris kartuleid. — Ehk on keedetud jälle minu kartuleid? Mulle tuuakse kodunt suuremal hulgal ning siis... kõigil käed küljes! ütles ja hakkas kartuleid koorima, seletades, et ega koorest veel tunne, kas on need omad või võõrad.

— Kas elate siin ligidal? küsis Joosep.

— Ligidal midagi. Aseri pool...

— Pere kodus?

— Ikka, jah. Kus ta mujal... Aga maad vähe, mis see pere. Niipalju on, et naistel tööd... Eks ma käi vahel oma silmaga ja sõnadega üle. Ise korjan siin sentisid... ja vanamees pühkis üle suu, pani noa kõrvale ja läks välisukse juure, hakates midagi otsima.

— Ei ole! ümises. Kui midagi otsid, ikka ei ole. Igavene häda... Elad inimeste seas, aga ikka nagu Önnistegija kõrves — kuhu käe pistad, tühi vastus.

— Mis see peaks olema? küsis Joosep, sest laua korraldamisega oli siin tõstetud ringi üht ja teist ja lõpuks — võib-olla et temagi teab.

— Mis see peab olema? Küll tuleb sulle endalegi vaja... Näe, siin naela otsas on peldiku võtme koht. Võtit ei ole... Noh?

Vanamees kratsis nõutult kukalt, vaatas tühja naela ja kratsis jälle.

— Need siis ka lukkus? Midagi varastada või? imestas Joosep.

— Ega sealt midagi ära äiata ole, aga üks teeb teisele pori. See on see asi... Ma lähen vaatan! ning ta läks pahaselt pomisedes uksest välja.

Pisut hiljem kuuldus väljast jutukõminat ja Päär tuli tuppa ühes Etsiga. Ikka veel kõneles ta võtmest.

— Ära nuta, tead, ütles teine kärsitult.

— Ärge vedage võtit ära, ega ma siis... Aga sedasi ei saa elada.

— Kõnni siis mujale.

— Ega ma taha siin ollagi. Näe, isegi võtit...

— Kuule, ära tee viha!

— Pisut puudub, et ei tulda veel kallale, urises Päär. Istunud oma voodi servale, hakkas ta võtma riideid seljast.

— Üsna pisut on, jah, puudu, ütles Ets ta poole. — Kui alati sedasi lauad ja käid majadevalitsejale kaebamas, eks sa siis kitli ükskord saad. Ikka niisuguse, mida juut ei õmble!

— Seal ta on! Oh-oh, jah, ohkas vanamees jälle ja kobis teki alla, kui oli pannud enne seda pilguks käed kokku — lühemaks küll, kui oleks vaja lühimagi õhtupalve jaoks.

— Ega siin muud ka ole. Peab ka ehitama kere maha, arvas siis Ets ja tõmbas halli teki näruselt, märdunud linalt.

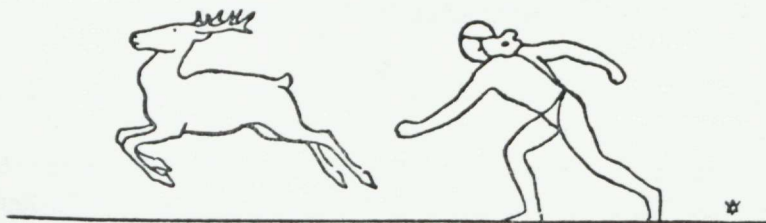
Joosep vaatas pingikese poole. Tal tuleb see õõ olla seina ääres. Üks õõ... Homme juba korraldab ja siis magab nagu mees. Ja homme ehk kuuleb sedagi, kas on lootust omaette toale, sest niipalju nagu neid siin koos, ühes toas ei peeta — see pole vabrikugi komme. Ja kui tuleb siit minek, siis peab juba vaatama, et saaks midagi paslikku!...

— Ega sul ole siin paremat passida kui tule minu juure, ütles Ets voodi servalt, kiskudes jalast pükse.

— Teil isegi kahe mehe peale voodi.

— Teine mees väljas. Ja... mis seal seletada! Tahad, siis tule. Ega mul tööbe küljes ole.

— Ega mu nahk seda nii kardagi, arvas Joosep ja ta seadis end voodi välisservale — võõra mehe juure, kellega teda saatus oli sidunud seks pilguks ja võib-olla kauemakski, sest ta ju kutsus Joosepit kaevandusse endale paariliseks. (Järgneb.)

Erna Villmeri tähendusest eesti teatrile

Erna Villmeri aastate-kaar on saavutanud selle kõrguspunkti, mida tähistatakse ümara ja näitleja kogemuste ning saavutuste kohta ilusa arvuga. Sel puhul on kohane kõnelda selle kunstniku lavateekonnast, ta erikaalust meie teatris, ta vaimsest profiilist ja isepärasusest ning lõpuks ka tulevikutööst. Seda tunnustavat peatust võlgname kunstnikule, veel enam aga ütleb see pilguheit ja bilansitõmme meile enestele, meie üldsusele: me näeme, milline taideline väärtus meil olemas on, meie seas oleleb ja meile elamusi võib pakkuda.

*

Suurem osa meie kutselise teatri senisest tegevusest on möödunud tähe all: luua teater, mis kannataks välja võrdlust suurte naabrite teatritega; areneda ja täiskasvanuks saada teatri alal; tõusta euroopaliikuks, s. o. läbi töötada ja jagu saada kõigest, mida Euroopa on ees teinud, et miski euroopalik ei oleks meile võõras, tundmatu ega saavutamatu. Selles muule maailmale järelejädmise ning teistega kõrvuti jooksmise hoos pidi meie teater oma harjutused ja eksamid sooritama ülekaalukalt ja algusaastail peagu absoluutselt rahvusvahelise repertuaari alal.

Oma repertuaari selleks ei jatkunud. Kui olekski jatkunud, siis puudunuks sellesse kindel usk ja puudunuks võimalus

võrrelda. Aga eks see ole üsnagi harilik asi, et õpi- ning arenguaastail tegutsetakse juba väljatöötatud ja kuulsail eeskujudel ja alles küpsena hakatakse looma, tõlgitsema, vahendama ja arendama oma. (Et viimati-mainitud tegevuseks meil juba hea rida aastaid aeg küps on, seda olen juba teisel rõhutanud.)

Me tulime — sajandi algul — talutarest, popsihurtsikust ja agulist. Me olime seal viibinud tüütuseni kaua ja elanud halvasti. Me olime ka läbi akna ning üle läve näinud teist, „kõrgemat“, ilusamat, puhtamat, lahedamat, isegi säravat maailma. Mis ime siis, kui me oma teatri algusaastail instinktiivselt kippusime, vähemalt lava illusioonide raamistikus, sinna teise maailma. Me ei haaranud repertuaari mitte talupoegade ja aguli keskusest, vaid suursõnakuuluse salongide, losside jm. miljööst, või siis jälle klassikast. Ja meil siin Tallinnas oli see ka võimalik, tänu mõningaile selles suunas painduvatele näitlejatele.

*

Selles meie teatri võrsumise ning valmimise loos on Erna Villmeril ilmseld ja kestvaid teeneid.

Mõnel härrasmehelikul kõrvaltvaatajal, arvestades meie linnakultuuri noorust ning meie talutarelist päritolu, võib olla tahtmine ütelda meie kohta: talupojavärk. Aga kui ta näeks laval Erna Villmerit, ta tühistaks oma otsuse ning isegi häbeneks oma eelarvamuslimku suhtumist. Sest ta näeks

E. Villmeri esinemises, käitumises, fraseerimises ja žestikas seda, mida nimetatakse salongi- või linnakultuuriks. Ta näeks veel rohkemgi: see on vana kultuur, oma olemuselt ja vormilt täiesti küps kultuur.

Meie oskame väga hästi hinnata nii talupoja kui linnakodaniku, nii põldude ning metsa-lapse kui kabineti- ja intiimtoainimese olemust, nii ürgnatuuri kui peenendatud-varjundatud vorme. Aga me oskame näha ka mõlema liigi piire — nende puudusi ja veidrusi, tahumatust ning ülerafineeritust jne. Iga asi omal kohal. Meid võib vaimustada looduslapse siirus, avameelsus, primitiivsus nii sõnas kui teos, aga meid võib haarata ka ta karakteri tervikkus, sirgjoonellus, kompromissipõlgus, suur ja ebateadlik lihtsus; võime nautida ta nalivsust, huumorit, grotesksust. Teiselt poolt köidab meie tähelepanu kultuurifiltrist läbikäinud kabineti-, biblioteegi- ja heas mõttes salongitüüp — ühe sõnaga *töeline linnakultuuri inimprodukt*. Meid võib haarata ta nüansirikkus, ta vaevalt-märgatavad toonivibreeringud, huuletukatsused, pilgusähvatused, ta mõistu ning alimamisi antud eneseväljendused, reageeringud, endassetõmbumised ja „väljatulekud“; ta *seesmis*ed rõõmud ning kurbused, virgumised ning murdumised, tasumised heaga ning likvideerimised põlgusega jpm. Ja lõpuks ta suur ja teadlik lihtsus.

Nii üks kui teine neist vastandliikidest on inimlik, väärtuslik ja laval õigustatud ning tarvilik.

Mainitud linnakultuuri tüüpide, karakterite ja olevuste lavalise loomise alal on Erna Villmer annud end täielikult. Juure arvatud veel klassikalised ning erivoolulised kujud (näit. Maeterlincki maailmast). Ei ole mina aga näinud seni Erna Villmerit talutüdrukuga ega -plika rollis, rääkimata maanaiste, noorikute ja muist seesugusest osadest. Kuid üks see olnud kaua aega Estonia näitlejate paremiku „süü“, et nad tundsid end võõrainana ja esinesid linlikkudena maatükkides. Võib-olla on E. Villmer üleaarusest ettevaatlik, hoidudes maainimeste osadest, kuid peale käla tema seesuguse hoiaku muutmise kasuks oleks täiesti üle-

arune, sest E. Villmeri lavaline tööväli on niigi küllalt avar.

Ka see asjaolu, et E. Villmer läbinäiseliku kunstnikuna hoidub heroilistest rollidest, mis ju teatavasti nõuavad mehelikuid omadusi nagu aktiivsus, jõudu, kõmavat ja suurt paatost jne., ei kitsenda kuigi tunduvalt ta töövälja. Oma pärisalal on E. Villmer nii mitmekesine, sügav, tihe ja ehtne, et ei tule meelegi talt nõuda veel mingisugust „Mädchen für alles“-olemist.

*

Milline on siis E. Villmeri lavaline pale? Et ta on *lüüriline* anne, seda oleme küllalt kuulnud, lugenud ja kirjutanud. Ja nii see ka on. Lüürilisemat näitlejannat meie teatrid vaevalt tunnevad. Ja see omadus on väärtus. See on lüürilisus, mis ei sula lääguseks, mis ei ole imal, mis ei ole lasegi magus. See on täiesti loomulik ja seda on laval ikka hea näha, ükskõik kas ajajärk on tundeline või asjalik. Erna Villmer juba oskab oma lüürilisust sellekohaselt kas vallandada, tempereerida või hoopis looristada (salgamata seda aga vilmasel juhtumil päriselt maha). See lüürilisus võib E. Villmeri juures langeda hääbumiseni, nagu nägime seda tema loodud Mélisande'i kujus. Aga see võib tõusta ka dramaatilisuseni, nagu kogesime (ja nagu seda tarvis oli) ta Ophelia osas. See kõnealune põhloomadus on toonud temale osi nagu Klärechen „Egmontis“, Rautendelein „Uppunud kellas“, kujud Ibseni ja Tšehhovi teostes, pearoll „Kriidiringis“, Desdemona „Othellos“, Roxane „Cyrano de Bergerac'is“, Eva Marland „Tabamata imes“, roll „Talupoja pojas“ jpt. Ning me ei või kaugeltki kinnitada, et kõigis neis kujudes E. Villmer oli üks ja sama. Nägime neis palju eri nüansse, intelligentset tõlgitsust, esmakordset ja kordumatut meie laval. Tõsi, E. Villmer oma lüürilises rollides las- kis kuulda nii mõnigi kord tuntud „villmerlikku“ tooni, sügava hingetõmbusega ühendatud kurba kuminat, kuid märganud selle kordumist ja publikule kõrva-torkamist, suutis ta sellest vabaneda. Seda aga ei

E. Kollom

Erna Villmer (Puulõige ühe osa järele)

taipa või ei suuda iga näitleja ja me näeme sageli laval trafaretset harjumuslikkust miimikas, žestis, hääletoonis.

Lüürliliste kujude kehastajana E. Villmer algas Estonias oma lavategevust. Kuid juba siis nägime tema teisigi omadusi. Eks olnud see salgamatu temperament ja tugev dramaatilisuski, mis ilmnes ta mängus (enne revolutsiooni) Olga rolli kehastamisel L. Andrejevi „Meie elupäevis“. Mäletame, et see ei olnud enam paljas mäng, vaid põlemine, närvidega läbielatud dramaatilisus, mis tõmbas endale tähelepanu ning on jäänud kauaks meele. Sellest dramaatilisusest on pärast vahepealseid kordumisi (aga ka varjusviibimisi) võrsunud viimasel aastail seesugune aukartustäratav dramatism, see vaikne, resignatsioonist kantud suur valu allasurumine, see delikaatne ja kultuurset jälgijat-hindajat eeldav dramatism on meil päris ainulaadne. Seda ei taipa hinnata küll lai, kätartsev publik, seda ei märka tihti isegi arvustajad — kuid selle väärtus on kõrge. Hiilgav ning pieteediga jälgima panev näide sellest dramatismist oli E. Villmeri osa „Mašinalis“. Me mäletame, et see draama Tööliste teatris ei võitnud kuigi suurt poolehoidu ega suutnud kassa-menukuselt võistelda mõne „Tütarlapsena tänavalt“ või „Tagahooviga“, kuid seda parem E. Villmerile ja ta (ma ei karda tarvitada seda väljendust) aristokraatsele mängule. Võib-olla ei nähtudki selle dramaatilisuse sügavust, sest E. Villmer ei väljendanud seda kisa ja suurte žestidega (milliseid meil nii palju on harastatud meie kultuuri-nooruses), ei ränkade ahastuste, liikumisrabeluse ega juustekitkumise jms. abil, vaid see, kuidas tema esines, oli lihtpiltlikult üteldes ohvritalle dramatism.

Seesugust valkset, resignatsioonist ja kibedast eluraskusest läbiimbunud ning salajas vaid kaastundele ning mõistmisele apelleerivat dramatismi näitas E. Villmer ka K. A. Hindrey näidendis „Raidaru kirikumõis“, mehest lahkunud ja hulga aja järel ruineerituna tagasipöörduva pastori-proua rollis. See kuju on autori poolt antud taunitavana, kuid E. Villmer oskas

vastloeteldud omaduste abil, ja kuidagi kaugelt meenutades murtuna tagasitulevat öde Beatrice'i*), pealtvaatajas esile kutsuda arusaamist ja isegi teatavat poolehoidu vaesele patusele. Sel teel muutus see kuju palju sügavamaks.

Mõnevõrra sugulaslik „Mašinali“ Helele oli „Kaugete randade“ kolmandas järgus — „Tseesaris“ — Fanny E. Villmeri tõlgitsusel. Ka siin diskreetsus, ka siin enese isiku ja õiguste tagasitõmbamine, ka siin loobumise pitsere laubal, kuid mitte enam nii raisatud elu märkiv. Siinne loobumine on läbi kiiratud armastusest poja vastu. See oli õelik, tark ja pisut ideaalseeritud ema — kuid keda siis veel ideaalseerida kui mitte ema? Ja pealegi niisugust, kes varakult läbi elas raske illusioonide purunemise.

Üsna erilaadiline aga oli Verneul' „Saatanas“ E. Villmer kunstniku noore naise, „minevikuga naisena“, kes alatasa üha enam ängistavas paljastamishirmus vaevleb. See oli kuju täis närve ja pinget ja lõpmatut rahutust. See kuju tõmbas endale kogu õhtu peamise tähelepanu, mis oli seda raskem, et kolm vaatust draamat last vaid kahel tegelasel, keda piltutavad salapärased telefoniheliseemised.

Ei ole väike Erna Villmeri loodud karakterkujude arv. Kui me selle alla koondame ta salongidaamid, suurmaailmadaamid, nn. püksiroolid, komöödiaplikad ja ajaloolised kujud, siis on see liik ta loomingu ehk kõige arvukam.

Ta salongi- ja palee-rolidest mäletame hästi Neumanni „Patrioodis“ esinevat krahvinna Ostermanni, keda ta kehastas tõelise daamlikkusega, kõigi vastavate diplomaatlike ning seisuslike nüanssidega. Kui juba elus ja laval leidub salongitüüpe, siis tuleb neid ka kehastada, ja mida täiuslikumalt, seda parem. Nõnda ei jätnud ehtsuse mõttes midagi soovida pealiskaudne prantsuse daam J. Devali näidendis „Preill“,

*) Öde Beatrice ei ole siin meenutatud ses mõttes, nagu oleks E. V. sellekohaselt end korranud. Ta ei olegi eesti laval seda rolli mänginud. Beatrice on siin mainitud vaid teoreetilise võrdkujuna.

keda E. Villmer esitas nii virtuooslikult, et selle dialoogid P. Pinnaga sähvatasid laval nagu välgud ja sädemed. Ja inimtühis muutus huvitavaks.

Positiivse daami esitas E. Villmer täie veenvusega B. Franki komöödias „Torm veeklaasis“. Samuti sümpaatse daami lõi ta E. Bourdet' näidendis „Äsja ilmunud“.

Samm salongist välja lokaali õhkkonda (pigem lokaal murrab salongi sisse) oli E. Villmeri kehastatud linnanõuniku armuke M. Pagnoli „Elu aabitsas“. Milliste finessidega see kogenud tüüp võrgutas vaest koolmeistriit mr. Topaze'i, see oli omaette lõbus vaatamäng.

Suurmaailmadaamidena, grisettidena, kokottidena, läbipõlenud tüüpidenä jms. on E. Villmer näidanud sisseelamist ja karakterisust, efektitsemist ja melodraamat — nagu repertuaar ja osa nõudis, võimaldas, ahvatles ning minna laskis. Nende figuuride virilused, kriiskavused, teesklused, enesepeegeldused, bravuur, käristatud olemus ning paabulinnutsemised jm. leidsid E. Villmeri poolt põhjaliku ja innukagi tõlgituse.

Kuid täieliku illusiooni ning lisaks erakordse haaravuse saavutas ta ka dramet-raalselt erinevas andumuses ja hoiakus. Siin on E. Villmeril õnnestunud midagi haruldast. Kehastada veenvalt nii positiivset kuju nagu Kirjaneitsi, see on ainukordne, ületamatu ja mõelus kauapüsiv saavutus meie teatris. See oli seda hinnatavam, et ta ses osas suutis õilsasse ja tõesti läbituntud kõrgusse tõsta patriootilised toonid. Kuidas E. Villmer oma mängu haritipus ette kandis luuletuse „Mu isamaa on minu arm“, see oli paljudele ilmutuseks.

Teadagi oli selles lava-Koidulas omajagu idealiseeringut, kuid jälle: miks mitte idealiseerida, kui on, keda, ja kui on, kes? Meie skeptiilsel ja blaseerunud ajastul sünnib seda ju nii harva. Ja kes sõandaks kinnitada, et idealiseerimisega on maailmas rohkem kurja tehtud kui eitamine, hävitamise ja nihilismiga.

Samm selle kuu juurest edasi oleks nimiosa Strindbergi muinaslooliseks hõngutatud luulelis-kurvas näidendis „Luikvalge“,

mida Eestis ei ole sõandatud mängida, kuid mille lavaletoomise kasuks räägib nii selgesti E. Villmeri olemasolu.

Selle näitlejanna lavaprofiili ning hinge vaimusilma ette seadmine kutsub esile mõtiskelu nii teravast vastuoksusest: Estoonial on E. Villmer, kuid ei ole seal sõandatud lavastada draamat „Romeo ja Juulia“ — teisel teatril ei olnud aga Juulia lavaliseks kehastamiseks mingeid eeldusi, kuid ometi toodi lavale kõnealune draama.

Luuu positiivseid kujusid on kaugelt raskem. Raskem kui negatiivseis rollides on neis osades publikut kaasa tõmmata. Negatiivseid osi loovad autorid meelsamini, neid näeme laval sagedamini, nad lõbus-tavad publikut kaugelt enam. Seda enam tuleb hinnata näitlejaid, kes positiivseid kujusid suudavad lavale tuua täies veenvuses, kes vallutavad publiku nil, et viimane tunneb: ei ole tegemist paberliku, õõnsa literatuuri, fraasi ega tellimusega, vaid ehtse, eluliselt inimliku ning publikule elamusliku loominguga.

Karakterinäitleja iseloomu aiasime Erna Villmeris juba ta lavatee algusaastail. On meele jäänud Maailmasõja eelaas-taist üks ta lavakujusid: tütarlaps suure pea ja siledade juustega ning kogu olemuses erinev sellest, mida kodanlikus maailmas tookord peeti „illusaks“. Noor näitlejatar hoidus targasti sellest ilutaotlemisest, mis õigupoolest pole muud kui šabloon, ja esines omaenda leitud näo ning käitumisega. On läinud meelest tolle rolli ja isegi näidendi nimi, kuid mõllu on jäänud suure peaga tütarlaps.

Naiselike vahenditega — efektide kasutamise, tähesäratsemise ning muude enese maksvusele paneku tungidega on E. Villmer kehastanud rea kujusid, mis kulmineerusid Rita osas Sheldoni „Romaanis“. Sealjuures ta siiski on jõudsasti ja vapraasti esinenud ka teiselaadilisis osades, millest peale eespooltoodute meele on jäänud eriliigina moodse poisitar-sportitari roll „Peenemas härras“ ja eriti Rosalinde'i osa Shakespeare'i komöödias „Nagu see teile meeldib“ („Armujä narrimäng“), millises püksiroolis ta esines nii poisitsevalt ja agarasti, samas

jälle endaga jäetuna lõivu makstes oma peidetud naiselikkusele, et võis selles osas ühel kordusetendusel (tookord ei loovutatud selleks esietendusi) pühitseda oma 15 aasta lavategevuse tähtpäeva.

Eespool Erna Villmeri iseloomulikumaid osi mainides, vilksatasid sageli prantsuse autorid. Sellega on iseenesest tõusnud esile E. Villmeri lavaprofiili üks ilmekamaid jooni: ta on asendamatu prantsuse repertuaaris, nii salongitükkides kui muis lavateostes, küll vormi- ja käitumisvilununa ning rafineerituna, küll sisulis-meeleolulise osa kehastajana.

*

Mõni aasta tagasi ütles E. Villmer kord kusagil koosviibimisel: mis meestel viga, neil on kerge end muuta, uueks teha habeme, terava grimmi, pealekleebitud nina ja kaela, isegi häälemoonutuse jm. abil; kuidas saavad seda aga naised? Neile ei sobi ju kuigi sageli niisugused jämedad muutumismehhanismid. Ikka ja jälle leitakse, et sa oled endine. Nii umbes kõlas tookordne väljendus sisuliselt. Kui lugeja küsib, mis siis selles nii tähelepandavat on, siis tuleb meenutada mõningaid toone, mis on kõlanud meie avalikus arvamises, ja mõningaid arusaamisi teatris enestes. Ei või olla päris kindel, et vastmainitud E. Villmeri avaldus meeste ja naiste muutumismehhanismist oli seoses avaldaja isikliku seisukorraga, kuid probleem on tähtis üldiselt. — Need toonid ja arusaamised oleksid lühidalt üteldud kahe sõnaga: „uusi nägusid!“ Ei ole sellest ühekohtusemat ega mõtlematumat hüüdsõna, kui see on lausutud võimetega näitleja kohta. Ja üheksakümne-protsendiliselt tabab see naiskunstnikke. Sest et ära segatakse naist ja kunstnik. Selles kunstniku näitlejatariga matmise naise alla avaldub peale mõtlematuse ja isegi kultuuriulakuse veel poole publiku tahe valitseda tervet publikut, s. t. ainult poole publiku (või vähema, sest Eestis on teadupärast rohkem naisi kui mehi), s. o. meeste vaadete, apetiitide ja hindamismotiivide pealesurumine kogu jälgijaskonnale, sest ega naised ometi

naisnäitlejas eeskätt naist hinda. Ja kui ka naised nii tõntsid või julmad on, siis seda pahem kummalegi poolele, s. o. tervele publikule.

Kui käiksime absoluutselt loosungi järele „uusi nägusid“, siis oleks selle tagajärg enamasti näitlejanna kutse eitamine. Sest siis ei maksaks peale koomikale spetsialiseerujate ja elatanud naiste kehastajate teistel teatritekonnale astudagi, sest olgu ta kui andekas ja laiahaardeline tahes, kui ta sel teekonnal jõuab 15—20 aasta tegevuse verstapostini, siis ilmuvad talle silme ette saatuslikud tulikirjad: „uusi nägusid“. Siis kostavad ta kõrvu vihjed ja otsesed märkused näitlejatarile tegeliku eaning kehastatava lavakuju eest. Nagu lava oleks mingi iludusvõistlus või proovi- ja tembelduskoda, nagu lava ei oleks täieline illusioonide riik! See, mis muil kunstide ja kirjanduse aladel loojale just annab ta erikaalu ja üldse kaalu ning väärtuse, nimelt ta möödunud tegevusrikkad aastad (mõistagi talendi kõrval) ja nende jooksul kogutud kogemused, maailmamõistmine, küpsus, peenused jpm., see kõik saagu lavakunstnikule ta võimete tippu jõudmisel halastamatuks hukatuseks. Alata uue kutsega on nüüd juba võimatu. Täies, küpses elujõus mahamurtud puu ei aja enam juurest uut tüve, paremal juhul vaid kiduraid võrseid.

Ja kui analoogiad ning teoreetilised väited ei sunni uute nägude järele hüüdjaid-nõudjaid ümber mõtlema, siis veengu neid elu ise ja nähtused mujal maailmas — seal võivad näitlejannad laval edasi elada ja neid hinnatakse kõrgelt kuni surmani. Seal ei sõandaks keegi arvutada ega neile ette heita nende kalendri-iga, vaid seesugused etteheited, kui neid leiduks, asendataks ise „uute nägudega“.

Laval ei ole tähtis näitleja kodanlik isik. Seal on tähtis ainult see kuju, kes elab laval, ükskõik missugune näitleja ta on loonud, kui ta ainult selle meile esitab lavaliselt vastavana.

*

Romain Rolland (Stefan Zweigi poolt Euroopa südametunnistuseks nimetatud) oma suurromaanis „Jean Christophe“ nimetab teatrikunsti *inimlike unelmate võluinstrumendiks* ja imetaoliseks, täiuslikemaks kunstiks, kõige kasnamaks ja ühtlasi kõige rikkamaks kunstide seast.

Selles definitsioonis on määrava tähendusega: *inimlike unelmate esilevõlumine* (tähendab, reaalsed vahendid ei tule arvesse) ja *kasinuse ühenduses rikkusega*. See rikkus kasinuses ehk piiratuses on sama kirjaniku poolt järgmiselt iseloomustatud (seal küll kirjanduse suhtes, kuid samahästi käib see ka näitekunsti kohta): „See lihtsus ei ole midagi loomulikku, vaid on midagi kättevõidetut, midagi ellidipära.“ Veel ütleb sama kirjanik sealsamas ühe näitlejatori kohta: „See oli üks neid nägusid, mis on harjunud end valitsema ja mis siiski on läbipaistvad, nii et nendes nende hing kui paljastununa tundub värisevat, sest et nad naha all täitsa on hingest läbi vibreeritud.“ Ning veel: „Hingeline suurus seisneb selles: palju tunda ja palju pidurdada, olla tagasihoidlik sõnades ja karske mõttelis, oma sisimat mitte demonstreerida, vaid kõnelda ühe pilgu, ühe sügava sõna kaudu, ilma lapsiku liialduseta, ilma naiseliku tundmustetulvata, kõnelda nendele, kes taipavad mõistaandmisi.“

Need on väga nõudlikud sõnad näitleja kohta. Seda tunneb eriliselt see, kes aastate kestel palju kordi on pidanud manitsema liialdajaid ja forsseerijaid noori näitlejaid ja algajaid teatreid. Kuid need on ka väga meelittavad sõnad näitlejale, kui nad suudavad neid nõudeid täita. Üks nliisugune on E. Villmer.

Seesugust intelligentset ja valitud kunsti oleme näinud Erna Villmeri mängus ja see on tema tuleva tegevuse peapant. Me tahame seda näha veel ning rohkemal määral kui viimaste aastate repertuaar ning E. Villmeri tagasi- või kõrvaletõmbumised seda on võimaldanud. Tema sagedama

ning vääriskais ülesandeks esinemise küsimus on edasilükkamatu ja selle lahendamise olgu üks tähtsamaist muredest asjaosalistele. Me ei ole nii rikkad, et võime hoida oma parimaid kunstnikke tegevuseta. Ja kas üldse saaksimegi nii rikkad olla, et talenti vaka all pidada?

*

E. Villmer ilmus Estonia lavale aastal 1910, Moskvast sooritatud teatriõpinguult saadud ettevalmistusega. Niisugust eelkooli ei olnud toona ühelgi teisel eesti näitlejal ja see on ka tänini jäänud ainukordseks. Siin Tallinnas omandas E. Villmer kohe silmapaistva koha ja on ikka püsinud esirinnas, ehkki vahepealsed Maailmasõja-aastad ta viisid ajutiseks Estoniast ja Eestist eemale. Ta on esinäitlejanna töö kõrval tegutsenud ka mitmel korral edukalt näitejuhina ja lavastajana („Pelléas ja Mélisande“, Hasencleveri „Poeg“, Verneuil' „Saatan“ jt.), on saavutanud teenelise näitleja tiitli (millise au osutamiseks on seni oldud ses teatris võrdlemisi kasinad), teda on korduvalt kutsutud tähtsades kaasa mängima siinsel vene etendusil, ta on tegutsenud teatristuudios õppejõuna. Oma teatrikogemusi on ta rikastanud korduvate välismaareiside varal. Ja ta on võõrteatrite siinsel külaskäikudel olnud üks innukamaid jälgijaid, mida ei saa ütelda mitte iga meie näitleja kohta, kuigi nell seks võimalused ei puudunud.

Nagu nägime eespool, on E. Villmeril suured teened meie kutselise teatri minevikus. Samuti peaks selge olema, et tema seisukoht ei ole vähem tähtis (pigemini ümberpöörduvalt) meie oleviku-teatris, ja ma ei näe laval jõudusid, kes võiksid vähendada E. Villmeri tähendust meie tuleviku-teatris.

Lõpetan oma kirjutuse sama sooviga nagu Ants Lauteri, Erna Villmeri elukaaslaste ja lavakolleeegi puhul: näha Erna Villmeri auks lavale toodud juubeliteost ja teda ennast seal peasas.

Kristjan Raud

uured müstilised muinaslilled õitsevad alles meie südames... Rahva geenius ootab ainult võimalust jälle tõusta nagu phöniks.“ Nil kirjutas Kristjan Raud 1909. a. üleskutses eesti kunstinäituse korraldamiseks. Pisut hiljem üleskutses rahva ainellise vana-
navara korjamiseks lisas ta ülalüteldule: „Ise tegin. Nil võisid meie esivanemad ütelda. Nil peame ka meie võima ütelda. Kahelda ei ole. Omapära sihis. Algupärase iseärsuse alusel peab kasvama meie elu. Otsemat, loomulikumat teed ei ole.“

Kui mõtleme neile Kristjan Raua südamest-tulnud sõnadele ja kui meenutame tema kunstiloomingu vaimu ning ta elu tunglevat tegevussisu kuni kõrge vanuse päevadeni, siis peame küll tunnistama, et Kristjan Raud on järginud oma tõekspidamist ustavalt. Ta on astunud vankumatult omapära sihis, sest „algupärase iseärsuse alusel peab kasvama meie elu!“ Kristjan Raud kuulub kahtlemata nende kunstnike hulka, kes on suutnud avastada ja jäädvustada kunstiteoseis meie rahva südames õitsevaid suuri muinaslilli. Tema kahepalgeline peenekoeline elulesuhtumine — filosoofiline ja tundeline — kajastub ta kunstis, kus me kõige usutavamalt ja mõjuvaimalt aimame seda ürgsust, mis elab meie rahva hinge ja elu mõõtmatuses ning paljupalgelisuses vahekordades...

*

Heidame pilgu Kristjan Raua elukäigule.

Kristjan ja ta maaliast-vend Paulus sündisid kaksikutena 22. (10.) ja 23. (11.) oktoobril 1865. a. Viru-Jaagupi kihelkonnas Tahu talus, mis asetses Viru-Jaagupi kiriku külje all külas.

See sünnikoht kuulus juba vanast ajast Raudade isaisadele. Raudade peres ulatus jutustuslik mälestus kuni esiisa Tehvanini, kes elanud samas kohas Põhjasõja ajal ja olnud rahva poolt väga armastatud. Too Tehvan istunud sõja ajal ratsahobuse seljas ja külvanud seemet, sest vaenlasi oli kõikjal ümber luusimas ja hobusega oli hõlpsu vajaduse korral metsa põgeneda.

Kristjani ja Pauluse isa nimi oli Jaan. Ema tüdrukupõlve-nimi oli Henriette Loviisa Treublut; ta oli Viru-Jaagupisse tulnud Amblast Väinjärve vallast.

Kristjan ja Paulus ei saanud jääda kauaks oma esilsade tallu, sest isa vanem vend Madi abiellus ka pea ja sai kombekohaselt Tahu peremeheks. Jaan oma perega otsis teenistust teisalt ja leidis seda Küti mõisale kuuluvas Meriküla karjamõisas, kus ta sai väljavahiks ja põllutööde järelevaatajaks. Kristjan ja Paulus olid elukoha vahetamise ajal alles kaheaastased, seepärast puuduvad Kristjanil isiklikud mälestused oma sünnikohast. Esimesed mälestused on pärit Merikülalt. Need on karged ja kaunid, täis rõõmu ja askeldamist selle loodusega, mis ümbritses kaht poisikest. Raud elasid künkale ehitatud kivist ma-

jas. Kaugel lookles maantee mõisavooridega, posthobuste kihutamisega, teekäijate rändamisega. Sageli tuli jätta pooleli valatu jooksmine, sest posthobuste kellad ja tõttavad vankrid tõmbasid mõttet kaugeesse maadesse, mis asetsesid seal, kuhu isagi polnud saanud! Muidu oli kõik nagu ikka lastel maal: muretu mäng, luusimine padrikuis, mõisa karjaga sekeldamine, maanteetolmu keerutamine. Elavalt on Kristjani mällu jäänud hobuste-karjataja Sarve-Kristjan oma sikusarvega: selle lututamine äratas kummalisi igatsusi. Need igatsused ja sarvepuhumised kajastuvad hiljem Kristjani loomingus. Sarve-Kristjan oma sarvega meeldis Kristjanile nii väga, et ta joonistas teda ja värvis neid joonistusi juba siis pisikese poisina. Kristjani ja Pauluse lapsepõlv erines teiste tolle aja külalaste elust sellega, et isa Jaan oskas kirjutada, pidas tinti ja paberit kodus ning nägi heameelega, et lapsed kipuvad paberile jooni vedama. Ta ostis poegadele isegi värvid ja nii panid Kristjan ja Paulus oma kunstnikukutsele aluse juba pisilastena enne külakooli-aega.

Paulus Raualt (või üldtuntult Paul Raualt) on autobiograafilisi märkmeid, millest näeme, et mõisa üksindus on tundunud neile vahel igavana. Ühtlasi loeme ka järgmise viipe: „Uduselt mäletan, et meie ilma juhatuseta ja omapead nagu instinktiivselt vennaga ju seal üksinduses joonistada katsumise, vesivärvid olid meile ju muretsitud enne kooliminekut — vist tundis isa seda vajadust.“ (E. Kunstimuus. aastaraamat I, 1931. H. Kompus: Paul Raud).

Kooliaeg algas Kristjanil ja Paulil 1874. a., kui nad olid üheksa-aastased. Poisid viidi Koeravere külakooli, kus nad õppisid ühe talve. Siis jätkati hariduse saamist Viru-Jakobi kihelkonnakoolis, kus poisid õppisid kolm aastat (1875—1878) kõster Kochi juhatusel. Järgmiseks kooliks oli Rakvere kreiskool, mille poisid lõpetasid 1881. a.

Rakveres õppimise ajal löödi esimene valus mõra Kristjani ja Pauluse ellu: teisel õppeaastal haigestus isa ja suri noore meheha, olles vana vaid 43 aastat. Surmaõöl,

pimedal augustiõöl, tõttab Kristjan viima sõna emale, et isa seisukord Rakvere haiglas on raske. Kui hommikuks jõutakse maalt linna, on isa juba surnud.

Tol kurval ajal polnud Kristjan ja Paulus veel neljateistkümneaastasedki ja emal oli muret küllalt nende koolitamisega. Ema sugulased, eriti ta vanem vend Magnus Treublut astus appi ja poisid õppisid edasi. Onu Magnusel oli jõukust ja oli ka huvi hariduse vastu. Seepärast juhtuski, et pärast kreiskooli lõpetamist viidi poisid Tartusse kõrgema hariduse saamiseks. Poisid tahtsid meelsasti astuda gümnaasiumi, aga kreiskoolis saadud vähene ladina keele oskus sai takistuseks ja nii astusid nad 1881. aastal reaalkooli. Ka ema kolis Tartu ja nii oli perekond endiselt koos.

Reaalkoolis oli tol ajal direktoriks kõrgesti hinnatud noorsookasvataja Joh. Ripke. Too terane ja auväärne mees märkas varsti kahe venna kunstiaid ja püüdis neid igati elustada. Koolis paraku ei olnud selleks aga võimalusi. Seepärast noormehed püüdsid omal algatusel arendada oma kunstihuviseid, joonistades loodust, tuttavate näguseid ja katsetades komponeerimist. Ühtlasi otsisid nad vilkalt tutvusi kunstihuviliste inimestega, et õppida kõike, mis kunstimeelele vajaline. Peab üttelema, vendadel oli ses mõttes õnne. Paul kirjutab autobiograafias: „Sekundas viis mind hea juhus prof. Teichmülleri perekonda, kel olid kunstikogus Kleverid ja Hoffmannid; siin oli mul esimest korda elus juhus puhtkunstiga tutvuneda... Olin nende juures rannas — see oli üllikooli õhkkond, vaimsel elav ja huvitav.“

Ka Kristjan kuulus prof. Teichmülleri perekonna tutvuskonda ja temagi omandas sellest kultuursest kodust palju vaimuõilsust ja kultuuritahet, sest Teichmüllerite kodu oli tolle aja vaimsete huvide kesk-kohaks Tartus.

Kristjan ja Paul olid sammuud seni kõrvuti. Nüüd läksid nad lahku: Kristjan lahkus reaalkoolist enne selle lõpetamist (1883) ja astus õpetajate-seminari; Paul aga lõpetas reaalkooli (1886), oli siis aasta vabatahtlikuna sõjaväeteenistuses (Tallin-

nas) ja sõitis 1888. a. Düsseldorfis akadeemiasse kunsti õppima. Sellest ajast peale kulgeb Kristjani elukäik Pauli omast lahus, olgugi et mõlemad andusid kujutavale kunstile.

Seminaris õppides ja heas vahekorras olles muusikaõpetaja Hermann Langea ning õpetaja dr. Duhmbergiga, jätkas Kristjan Raud endise innukusega oma harjutusi joonistamises. Ta oskus ei olnud enam väike, sest ta täitis juba väikese tellimusegi, mille hankis Lange: tegi tiitellehe Saksa Kammermuusika Seltsi päevikule. Ta käis ülikooli muuseumis joonistamas antiikskulptuuri, tutvus üliõpilaste eluga ja joonistas kompositsioone nende elu-olust. Tema oli toeks ka kunstnik von zur Mühlen, kellel on Tartu vanemas kunstielus tähtis koht. Lõpetanud seminari, teenis Kristjan Raud ülalpidamist endale ja emale kooliõpetajana, aga erahuvina jätkas ta oma kunstiharjutusi, kujutades elavat loodust, joonistades üliõpilasi, rändureid, talumehi jne. Sellest ajast (a. 1885 ja edasi) on temalt säilinud kaks mappi jooniseid, mida võime näha E. Kunstimuuseumi kogudes Tallinnas.

Kindlasti polnud Kristjan Raua erk kunstnikumeel rahul Tartu kitsaste piiridega ja veelgi kitsamate kunstielu võimalustega. Vend Paul oli tõtanud Düsseldorfis ja tedagi tõmbas kaugel pulseeriv kultuurimaailm. Tee sinna avaneski, kui ta sai kodukooliõpetaja koha Peterburis. Sinna ta siis tõttas lennul, süda täis suuri lootusi, sest ta teadis, et selles linnas on palju kunsti ja kunstikandjaid.

Kristjan Raua polnud algul selles suures linnas sugugi kerge, sest tööd tuli teha teenistuse huvides ja kunstiringkondadega polnud tutvusi. Siis ta haaras selle järele, mis oli kõige loomulik: tegi visiidi prof. Joh. Kölerile kui oma rahvusest kõrgel positsioonil seisvale kunstnikule. Kr. Raud teadis, et J. Köler oli paljudele eestlastele osutanud vastutulelikkust. J. Köler suhtus ka Kr. Rauale sõbralikult. Vanal kunstnikul oli noore kunstijüngeriga mitmeidki sõbralikke kõnelusi. Köler arvas, et Kristjan Raud peaks kindlasti anduma kunstile

täieliselt. Köler astus selleks ka samme, võttes Raua etüüde ja skitse ning näidates neid ungarlasest õukonnamaalijale Zichyle, akadeemia presidendile krahv Tolstoile jne. Hiljem Raud tutvub Zichyga ka isiklikult ja viimane lasceb tal õppimas käia oma ateljees. Raud ei jää enam kaksipidi mõtlema: ta elutee siht on kindel ja see näitab, et tuleb loobuda kooliõpetaja muretust kunstest ning anduda murederikkale kunstnikuelule — kunsti kuldvillaku leidmiseks.

Ta ütlebki varsti üles oma kooliõpetajakohta ja annab tunde veel ainult saksa „Palme“ seltsi pühapäevakoolis. Kogu oma jõu rakendab ta ettevalmistusele, et pääseda akadeemiasse. Ja see õnnestubki tal 1893. a. sügisel. Ta töötab innukalt ja mõnuga, andudes sügava tõsidusega kunstisaladuste tundmaõppimisele. Ta joonistab ja maalib akadeemia üldklassides ja veedab vaba aja Peterburi suurtes kunstimuuseumides. Ta suhtub suure pieteediga vanadele suurmeistritele, aga ta vaim on kontaktis ka nende uusliikumistega, mis tol ajal hakkasid tekitama murrangut kunstielus.

Nii väga kui Kristjan Raud varem oli ihanud akadeemiasse, ei rahuldanud teda ometi akadeemias õppimine. Sealse kunstimõistmise vormelid ja loomingu põhimõtteline teatraalsus tundus kuivana ja ebaelulisena Rauale, kes tuli reaalse elu keskelt ja kandis eneses veendumust, et kunstiline ilu ja kunstiline kaunidus ei või alata ega lõppeda ainult klassikalise arusaamisega ega akademistlike jäljendamismaneeridega. Kunst tema arusaamise järele on avaram, nagu on avaram reaalne maailm oma välimise ja sisemise iluga; kunst on enam hinge kui maneeride produkt.

Akadeemias endaski vankusid tol ajal endised põhimõtted. Vana vool hoidis kramplikult kinni endisest klassikalisest akadeemismist. Ka Joh. Köler oli kaitsnud akadeemia endisi voorusi ja suhtunud halvustavalt tolle aja peredvižnikute ja teiste kaudu pealekippuvale realismile. Kuid asjata on vastupanu, kui uuendused tõusevad spontaanselt ja kui nad toovad värskest sinna, kus valitseb maneerlik tardumus.

Kristjan Raud ei tulnud akadeemiasse kujunematuna, et siin rahuldunult alistuda kättejuhatatud kunstidistsipliinidele. Raual oli seljataga pikk endakujundamise ajajärk. Kultuurilise aluspõhja oli ta saanud Tartus ajal, millal õppis mõtlema kunstile. Nüüd ta õppis akadeemias küll tehnilisi oskusi, aga oma loomingutungides käis ta iseseisvat rada, suundudes realismi poole. Ta produktsioon sellal oli üsna suur ning ta esinemist ühel näitusel Kunstide Edendamise Seltsi ruumides saatis hea edu. Ka akadeemias hinnati ta võimeid ja mitmed ta töödest märgiti esimesse kategooriasse.

Kuid Kr. Raud ei olnud siiski rahul Peterburiga. Ta igatses minna Saksamaale, lootes sealt leida värskust ja elevust, sest kõik uuendused tulid Peterburisse ju lääne poolt.

Kristjanil avaneski võimalus Saksamaale sõitmiseks. Balti kunstnik v. Liphart soovitas Raual kõnelda oma soovist parun Meyendorffile, kes kui tolleaegne Liivimaa aadlike peamees oli mõjuvõimas ja omas suuri sidemeid balti mõisnike ringkondades. Meyendorffi kaudu saabki Kristjan Raud toetust Saksamaale sõiduks. Raud leiab veel uusigi sõpru, esinedes Riia näitusel. Need on pastor Hillner Liivimaa Läti osast ja dr. Engelhardt üks tolleaegseid paruneid, kes oli ka kunstiteadlane.

Kr. Raud lahkus Peterburist a. 1897. Ta sõitis esmajoonel Rakveresse, kuhu oli elama asunud ta ema. Siin ema juures puhkas ta lühikest aega ja sõitis siis samal aastal Düsseldorfis.

Jõudnud Düsseldorfis, ei olnud Kr. Raud seal ainsaks eestlaseks. Seal tegelesid kunstiga ka Tõnis Grenzstein ja Ants Laikmaa (Laipman). Vend Paulus (Paul) oli aga juba lõplikult siirdunud kodumaale. Eestlaste huvi köitis seal ka Eestist võrsunud kuulus prof. Ed. von Gebhardt, kellele erilise vaimustusega oli suhtunud Kristjani vend.

Kristjan Rauda ei vaimustanud siiski väga Düsseldorfis kunstielu. Ta tegeles siin kunstiga hoopis väiksema andumusega kui Peterburis. Küll töötas ta akadeemia joo-

nistusklassis, aga rohkem aega kulus tal vaadeldes ilusat Reini ümbrust, imetelles linna kaunidust, matkates ümbruskonnas, külastades kauneid naaberlinna ja külasid, tutvudes Reinimaa talupoegade eluga jne. Ants Laikmaa, kes armastas jalarännakuid ja kes oma nooruslikus püsimatutes suurt huvi osutas kõige vastu, mis reaalse maailma pakkus kaunist ja elurõõmsat südamele, tõmbas Rauagi loovalt töölt kõrvale elu vaatlemisele. Raua looming Düsseldorfis on napp. Parim teos sellest ajast on ta „Fuurriad“.

Kr. Raud jäi Düsseldorfis vaid kuueks kuuks. Siis sõitis ta kodumaale ja asus Rakverre ema juure. Aga juba samal aastal (1899) sõitis ta tagasi Saksamaale, seekord Müncheni, kus kunstielu tol ajal oli eriti elav.

Münchenis hakkas Kr. Raud uue hoo ja innukusega töötama. Düsseldorfis-aeg oli olnud hingetõmbamiseks. Ta töötas kuulsas Azbé kunstikoolis, astus siis akadeemiasse Wilhelm v. Dietzi maaliklassi, osutades ühtlasi suurt huvi graafika vastu ja arendades ennast selles prof. P. Halmi juhatusel. Kr. Raud on alati erilist huvi tunnud joonistamise vastu. Münchenis töötas ta küll õhimaali alal, kuid ta huvi graafika vastu elas edasi. Ta süveneb siin mitmesugustesse graafika tehnikatesse ja joonistab modelle vahenditult plaatidele. Need õpingulised harrastused olid vist põhjuseks, et Raud ka Münchenis olles ei teinud palju puhtloomingulist tööd. Igatahes ei olnud ta kaugelki nii viljakas kui Peterburis ajastul. Jõudnud küpsesse meheikka, arenes siin aga tema suhtumine kunstile, kunsti mõttele ja ülesannetele. Tal olid siin käepärast rikkalikud kunstikogud ja ta tutvus põhjalikult suurte meistrite talendi ning kunstitahte mitmesuguste omadustega. Suure huviga uuris ta hispaania ja hollandi vanameistreid, olles samal ajal haaratud Böcklinist, Stuckist, E. Munchist, Max Liebermannist jne. Kr. Raua elav vaim mõistis nautida vanameistrite koole, aga tunda ka põlevat huvi kõigi nende uute vaimukäärimiste vastu, mis tekitasid elevust tolle aja kunstielus. Ta loomingu sisus sünnib

sellal pööre: realistlik-objektive maailma nähtuste edasiandmine asendub kujutel-dava maailma edasiandmisega. Vajadus realiseerida mõttelist-tundelist fantaasiat kunstilises loomingu — see saab Kr. Raua loomingu aluspõhjaks.

Münchenisse jäi Kr. Raud kolmeks aastaks. Siis lõppesid tal ainelised võimalused sealviibimiseks. Ta lõpetas oma õpingud ja sõitis a. 1902 Rakverre. Mis oli toleaeagne Rakvere kunstnikule, kes kandis endas sügavaid loominguilisi kavatsusi, aga kellel ei olnud mingeid ainelisi võimalusi? Rakvere oli valmuumbne pesakene, kus elanike enamik oli kehv ega mõistnud oma askeldusid mõteldagi, mis on kunst. Kr. Raual, kes esmajoones vajas tööülesandeid, ei olnud siin millestki kinni hakata. Ta elas selles pesas otsekui varjusurmas, et siis ärgata ja asuda Tartusse a. 1903. Tartu oli eesti vaimuse keskus. Aga ka kogu Baltikumi parimad vaimsed jõud koondusid sellesse Emajõe Ateenasse. Eesti talupoeglus oli aineliselt juba tublisti kosunud ja suutis kasvatada noort haritlaskonda, anda linnadele väikekaupmehi, puumajaomanikke, ametnikke, käsitöölisi ja mitmeid nimekaid haritlasi. Need moodustasid baasi, millele rajanes eesti seltskond ja eesti hariduslik liikumine o m a rahvusliku iseteadvuse ja kultuuri kujundamiseks.

Kui Raud asus Tartu, oli nõudmine rahvusliku hariduse järele juba küllaltki intensiivne. Raud osutus vajaliseks töömeheks sellel võitlusrindel.

Eesti noor seltskond tegi tol korral jõuja oludekohast propagandat koolihariduse kasuks, ühtlasi rajati seltsielu, kõneldi rahvusliku iseteadvuse mõttest ja püüti igati luua rahvusliku hariduse ideaale, mis oleksid vastukaaluks tolle aja venestamise-politika lainele. Eesti iseteadvuse jõud oli leidnud Jaan Tõnissonis tulise juhi, kes otsekui külvas sädemeid inimhulkade südamesse. Just tol ajal avaldusid esimesed sümptoomid eesti õppiva noorsoo ridades, mis lasksid aimata, et kasvav noorsugu on saamas jõuks, mis meie rahvuslikku elu tahab ja mõistab kanda. Nais- ja meeskoolide õpilased korraldasid 1902. a.

koolijuhatajate seljataga „Taaras“ ja „Karskuse Sõbras“ L. Koidula austamisõhtud ja linnakooliõpilased korraldasid koos seltskonnategelastega samasuguse õhtu M. Veske auks, kus linnakooliõpilane Fr. Michelson (F. Tuglas) kandis ette enda loodud oodi Veske surma mälestuseks. Õpilasi karistati, see aga andis ainult hoogu rahvuslikule liikumisele.

Nii näeme, et vaimsel alal tehti mõndagi: kirjutati raamatuid, arendati laulu, harrastati näitemängu. Puudus ainult kujutav kunst ja kunstnik eesti seltskonnas ja eesti ülesannetes.

Tulnud Tartu, leidis Kristjan Raud te-retulnud vastuvõtu eesti seltskonna poolt. Aga mis võis see seltskond pakkuda Kristjan Rauale? Väga vähe, sest kunstikultuuri mõttes oli see noor ja esimese põlve haritlaskond, veelgi enam aga rahva laiemad kihid, üsna sөөtis maa. Eesti kunstnikest ja üldse kunstist võõrastes maades oldi kuuldud vaid poolisõnu. Kunstikultuur ei olnud meie rahvasse veel juuri ajanud. Oli kuuldud Ants Laipmani (Laikmaa) nime ja seda, et ta oli hiljuti asunud elama Tallinna; oli ka kuuldud Prometist ja Jungbergist, et nad liiguvad Tartus. Paul Rauast polnud midagi kuulda, olgugi et ta juba kauemat aega asus kodumaal, olles portretistina tegevust leidnud saksa ringkondades.

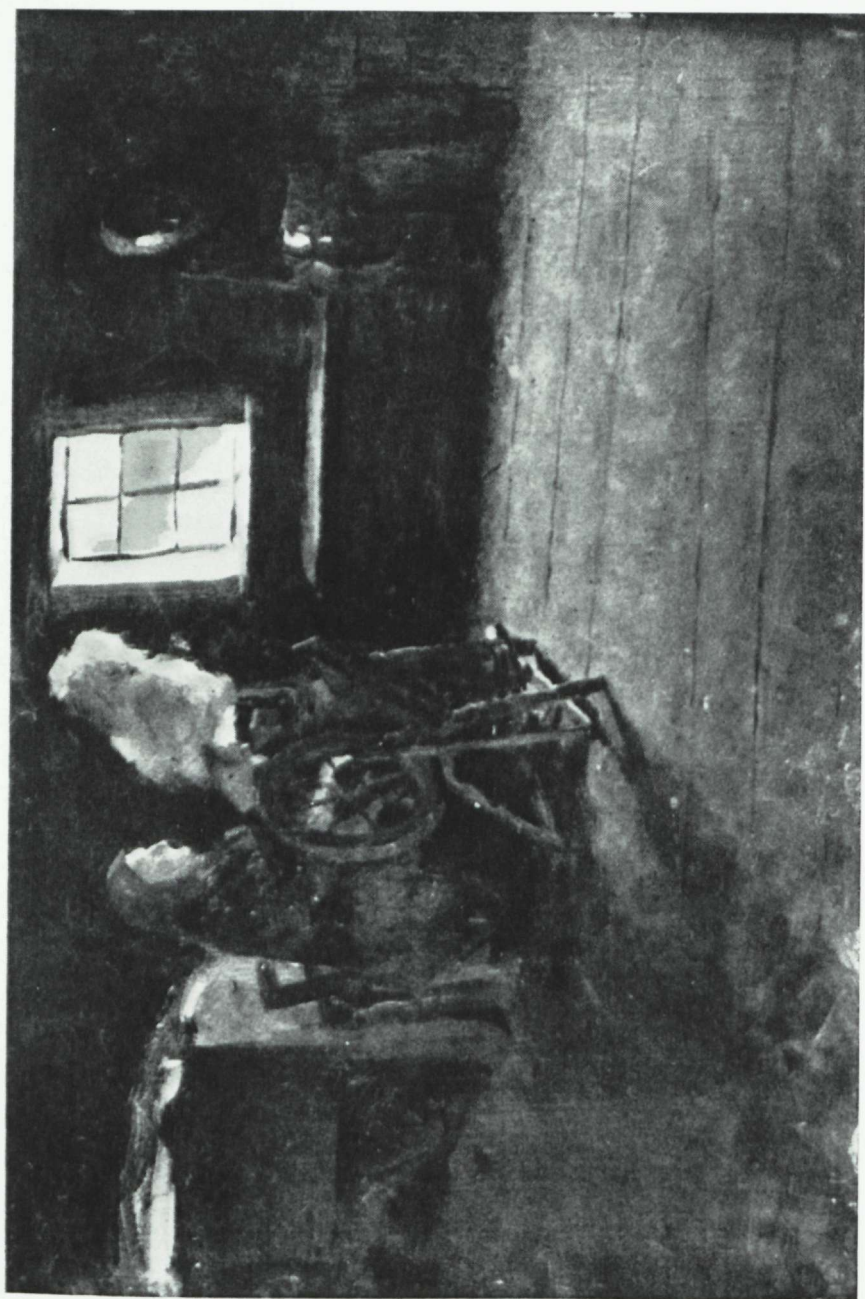
Kristjan Raud algul ei saanud ülesandeid rahvalt, vaid andis rahvale ülesandeid. Ta avas stuudio kunsti õpetamiseks kunstiaandelistele noortele. Tema Tartus ja Ants Laikmaa Tallinnas olid esimesi mehi, kes rakendasid oma kunstnikuvõimed rahva teenistusse. A. Laikmaa oli erk teo-inimene, elava praktilise loomuga, ja sobis hästi Tallinna äriavaimulisemasse õhkkonda. Tal oli sitkust raiumiseks ja murdmiseks ning ta murdis tõepoolest selle tuimuse jää, mis toleaeagsed inimesi eemale hoidis kunsti kauniduse mõistmisest. Kristjan Raud oli peenetundeline vaimulnimene, õrnahingeline ja sügavate filosoofiliste huvidega — tema sobis Tartu aatellise ja vaimsesse õhkkonda kõige paremini.

Kr. Raua stuudio leidis peagi palju

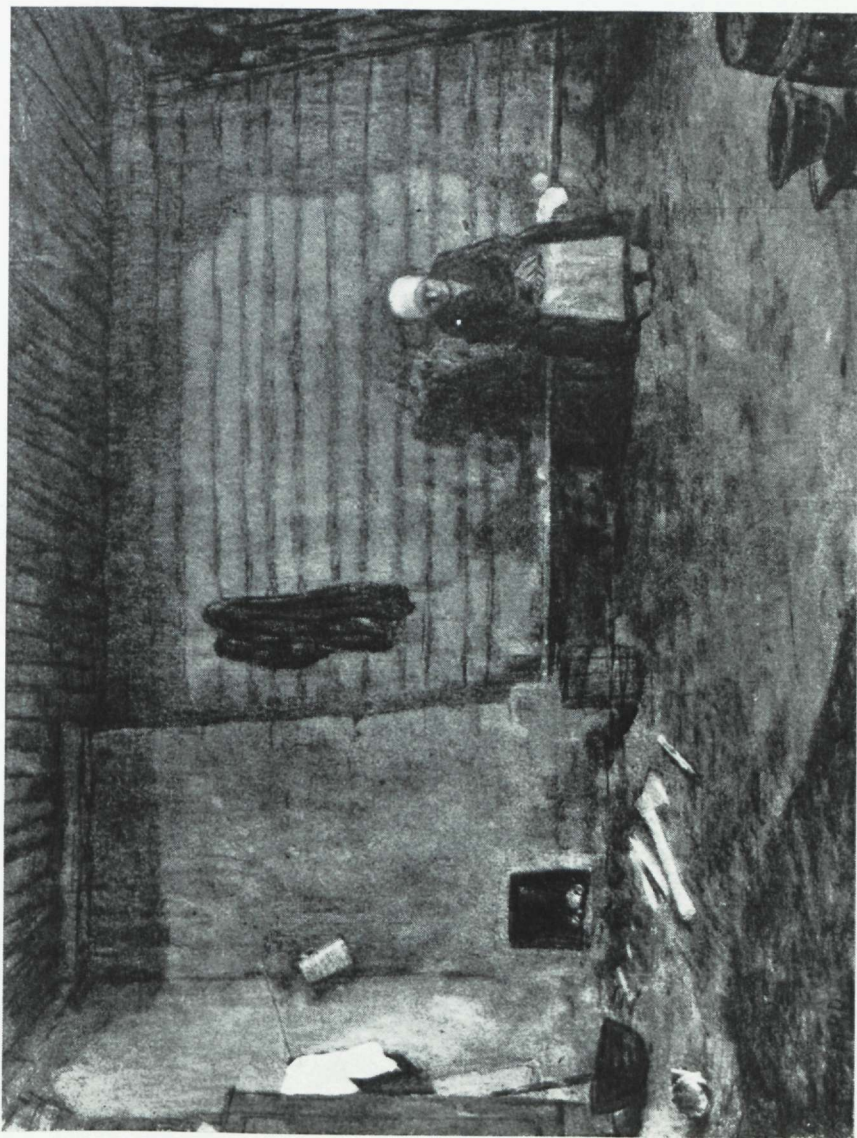
Kr. Raud

Mures. Süsi

Kr. Rand

Ketraja, õli

Kr. Raud

Ühesinda, Süsi

Kr. Raud

Fauriad, Süsi

sõpru nii eestlaste kui ka muulaste hulgas. Siin õppisid mitmed neistki, kes kasvasid hiljem meie kunstielu tuntud nimedeks. Nimetame siin näiteks üht gruppi, kes kolm aastat vahetpidamata töötas selles studios: Joh. Einsild, Vold. Kangro-Pool, O. Karin ja Ed. Taska. Nende kaudu tunnen ka selle studio juhataja õpetuse põhimõtet: säilitada hoolikalt iga talendi omapära ja olla vaid vaimseks ning tehniliseks nõuandjaks. Nii oli õukonnamaalija Zichy annud Peterburis õpetust oma õpilastele, teades, et kunsti kaunimad õied sünnivad talendi individuaalsusest ja seepärast tuleb seda individuaalsust õppetöös kõigiti säilitada ja süvendada. Raua põhimõtteks oli, et iga noor anne peab ennekoike omandama teatava tehnilise oskuse, alles siis on ta küps tutvuma mitmesuguste erandnähtustega kunstielus, mitmesuguste vooludega ja maitsetega. Siis talent ei upu nendesse nähtustesse, vaid õpib, valib ja seedib, omandades uusi lisaväärtusi enese täiendamiseks ja lõplikuks kujundamiseks. Õpetaja niisugune suhtumine andis palju töörõõmu kõigile. Ülalnimetatud grupp noori töötas erakordse hooga. Katsetati sõejoonistuses ning tehti etüüde vabas looduses nii õlis kui ka akvarellis. Kunstijüngrid põlesid innukusest ja armastasid südamest oma meistrit. Meister armastas oma õpilaste töörõõmu. Kui õpilastel tuli kitsas kätte, siis meister ei jäänud kunagi külmaks, vaid leidis ikka võimalusi ja abinõusid aidata noori.

Studios pandi palju rõhku ka vaba fantaasia arendamisele. Õpilased löid kompositsioone, tegeldes, nagu noorus ikka, väga sügavate probleemidega. Sümbolism oli vaimuelus siis mõjul ja see muidugi mõjustas ka õpilaste ainevalikut. Kristjan Raud tahtis tõsta seltskonnas huvi kunsti vastu ja anda hoogu ka oma õpilastele. Selleks korraldas ta õpilaste töist „Vanemuise“ väikeses saalis näitusi. Need näitused olid tähelepandevad, näidates seda haruldast elevust ja indu kodumaa kunstielu sünniaastail. „Postimees“ lõi ka hoogsalt sekka ja kirjutas pärast 1906. a. kunstinäitust, et meie võivat kümne aasta pä-

rast juba vist võistelda soome kunstiga. Ka õpilaste näituste puhul avaldati ergutavaid mõtteid. Noor-Eesti liikumine omakorda süvendas kunstihuviseid.

Vahepeal sündis mõndagi, mis soodustas meie kultuuri arengu võimalusi. „Vanemuine“ sai uue hoone, avas kutselise teatri ning hakkas korraldama sisukaid kõneõhtuid, käsitles kirjanduse- ja kunsti-probleeme. Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts avas emakeelse gümnaasiumi tütarlastele. Need olid sündmused, mis tõid uusi ülesandeid Kristjan Raualegi. Ta pidas mitmeid ettekandeid kunsti üle ja teda kuulati huviga, sest ta väheseis, katkendlikes väljenduis oli palju vaimukat sisu. Samal ajal kutsuti ta joonistuseõpetajaks ja ilumeele arendajaks uude tütarlastekooli. Kr. Raud, oma loomult muidu väga tagasihoidlik, näitas palju õilsat teotahet ja lõi hoogsalt sekka, kus tundis enese olevat vajalise. Ta joonistuse-õpetamine E.N.K.S. tütarlastegümnaasiumis erines põhjalikult eist tavalisist tunniandmistest, nagu neid kõik mäletame endisest ajast. Tütarlapsed töötasid individuaalselt ja õppisid ka kunsti armastama. Teistes koolides tavaliselt ei saanud õpilased kuuldagi, mis asi see kunst õigupoolest on. Olgu mainitud, et ses mõttes oli erandiks vaid saksa eragümnaasium kunstiajaloolase ja kunstiarvestaja Grass'i juhatusel.

Suurim kultuurilooline tööpöld avanes Kr. Rauale aga Eesti Rahva Muuseumi loomisega pärast Jakob Hurda surma. Selle meie rahva vaimuvara suurima monumendi teostamine ja varakambri loomine nõudis kindlate veendumustega ja kuuma armastusega juhtivaid mehi. Sest mis rahva loov vaim inimpõlvete jooksul kollektiivselt loonud, oli laiali rahva keskel — selle kogumine nõudis palju vajalist selgitamist, vaimustuse külvamist, organiseerimist ja korrajate-kaadri tööd. Seda tööd oli väikesel kujul tehtud varemgi, aga suurejooneliseks arendati see alates 1909. aastast.

Kristjan Raud osutus kõige tuliningelisemaks meheks eesti rahvusliku ainelise vaimuvaru korjamise õhutamisel ja organiseerimisel. Miks? Kristjan Raud kandis süda-

mes tõekspidamist, et kunst ja teised vaimsed väärtused on rahvaste kalleim vara, aga selle vara ehtsus oleneb rahva ürgseist tõekspidamistest ilu- ja elumõistmises. Need tõekspidamised on realiseerunud sõnalises ja ainelises vaimuvaras. Eesti rahvuslik uus kultuur võib eriliselt iluõisi kanda, kui ta saab olla seoses ja osasaamises rahva ürgsete vaimujõududega.

Seepärast mõistame, kui ta ERM-i loomiseks kokkukutsutud propaganda-koosolekul 14. aug. a. 1909 „Vanemuises“ kõneles muuseas järgmist: „Meil kõneldakse palju põllust ja põlluharimisest, karjast ja karjakasvatamisest, pankadest ja pankade asutamisest, aga kui täna-homme Eesti siit maapinnalt ära pühitaks, mis teie arvate, mis jääks siis järele, mis Eesti nime edasi kannaks? Ta tuhanded ja miljonid? Ei. Dr. Hurda iseäralise kapi müsteriöös sisu! Mis see on? See on eesti vanavara kogu... Ärgu mõeldagu, et seda korjamistööd seepärast tehakse, et Eestile nime teha, ei, vaid seepärast, et nels kogudes on varjul väärtused, mis on igavesed, mis elu parandavad, ülendavad, tervendavad ja uut kõrgemat elu loovad... Et ainult mõnda nagu mõõdamines riivata, mis tulevikus ainelise vanavara tulutoovaks tagajärjeks oodata oleks, nimetame: meie rahvusliku kujulise kunsti elustamine. Mis luules ja laulus on meile omasem, kallim, eestiliselt iseäralisem, on siin nähtavaks saanud.“

See mõttekäik on Kristjan Raua vaimuloomingu usutunnistuseks ja nii ta siis andubki ainelise vanavara korjamise korraldamisele, kirjutades ajalehtedes tuliseid üleskutseid, kutsudes kaasalõõmisele kogu rahvast, haritud noorsugu, intelligentset kooliõpetajaskonda. Ta on nii innukalt haaratud, et käib isiklikultki korjamas ja vee-dab päevi nels „Vanemuise“ katusekambrels, kuhu kuhjusid kogutud asjad. Tänu Rauale, dr. Kallasele ja teistele meestele, on meil nüüd Eesti Rahva Muuseum kui jäädav tugev side mineviku ja kauge tuleviku vahel.

Peale vanavara korjamise korraldamise ergutas Raud ka uue kunsti ja kunstinaätuste korraldamist. Temalt ilmus kirjutusi

ajalehtedes ja ajakirjades, kus ta juhtis tähelepanu sellele, et kunsti mõistmine meie rahval veel üsna puudub. Ühes artiklis ta kirjutas: „Küsimine ometi kord iseendilt: kellel meist on tõsine huvi kunsti vastu? Kes on kordki kunsti nii kirglselt maitnud kui klaasi bordood või tokaierit, kui oli janu? Keda on kunst kordki nagu õlast kinni haaranud ja seisatama ja mõtlema pannud? Kellel meist on ilu ees see vana igavene ja tähtis sõna meele tulnud: inimene ei ela mitte ükski leivas! Kes on kordki mõne pildi ees vähemalt väikest headmeelt tunnud ja hea tuju leidnud? Peab tunnistama, et osa meist koguni nii kaugel on, s. o. nii kaugel taga on, et kujulisi avaldusi ülepea kuidagi ära vee-rida ei suuda. Et kujutused elust on võetud, et kunst on elu, puhastatud, tihendatud elu, kuigi isiklikus värvis, seda ei märgata, ei tunta“ (Eesti Kirjandus 1908).

Niisuguseid südamest tulevaid üleskutseid oli mitmeid ja needki mõjusid kaasa, et 1906. a. esimesele eesti kunstinaätusele võis järgneda 1909. a. teine kunstinaätus ja siis varsti kolmas näitus. Need kaks näitust olid juba tihedas seoses Noor-Eestiga ja nad tõid esile rea uusi noori kunstian- deid. Kr. Raud armastas kunsti ja tema oli ikka innukalt kõikjal, kus noor vaimus- tus ja värskus töötasid edukaid saavutusi. Neil kunstinaätustel oli edu ka seepärast, et Noor-Eesti ringkondadega ühinesid ka vanemad ringkonnad, olgugi et „Postimehe“ rahvuslased siis juba nooreestlaste kir- ja ndusliku tegevuse vastu pidasid vi- hast ja halvustavat võitlust. Eesti kunst al- les algas oma elu (arvestada ei saa ju seda kunsti, mis varem eestlasist kunstnike poolt loodi võõras maailmas võõra seltskonna huvides) ja seepärast polnud lahkkelisid isade ja poegade arusaamistes. Nii näe- megi, et „Postimehes“ (1909 nr. 192) Jaan Tõnisson kirjutas juhtkirja „Hulgani“ ja kutsus kõiki koos toetama kunsti. Kristjan Raua kunstikirjadega olid „Postimehe“ vee- rud alati avatud. Raud ei tarvitanud neid mitte väga ohtralt, aga ta kirjutused olid veenvad ja hingestatud. Samuti kasutas ta „Eesti Kirjandust“, „Eesti Kultuurat“ ja

mõnd kõrvalisematki ajakirja, nagu näit. „Käsitöölehte“. Väga õieti hindab Jaan Pert tema kirjutamise iseloomu: „Kristjan Raud oma üleskutseis ei satu eriti paatosse ega hoogu. Ta on isikuna seks liialt põhjamine ja asjalikult sügav. Tema lause on lühike, kohati katkendlik, kuid veenev, sest ta kõneleb südamest ja suure kindlusega. Ta ei liialda, ei satu võrdlusis äärmusse, tema sõnadevalik on diskreetne, kuid sealjuures võimeline sugereerima, mehine ning julge oma otsekoheusega“ (Jaan Pert: Kristjan Raud, 1933).

Raud elas tol korral kümme aastat Tartus. Kui küsime, kuidas arenes tol ajal ta kunstiline looming, siis peame vastama, et see ei olnud paraku mitte väga viljakas. Raud esines küll näitustel (ka Riias balti kunstnike näitusel a. 1905) ja avaldas reprodutsioone ajakirjades (eriti „Lindas“), aga kõik see sündis peamiselt varem loodud teostega. Kristjan Raud, nagu nägime, oli ühelt poolt seotud kohustustega stuudios ja koolides antavate tundidega, teiselt poolt aga täiesti andunud rahvakunsti päästmisele ja muule seltskondlikule tegevusele. Selles kõiges oli palju õnnistusrikkust meie noorele kultuurile. Aga nii Raud kui ka paljud teised mehed on sealjuures läbi elanud oma traagika, olles kõrvale kistud oma otseseist loovaist ülesandest.

Aasta enne Maailmasõda asus Kristjan Raud Tallinna. Ta lootis, et saab siin ehk vabamalt tegelda kunstiga ja vallandada neid loovaid tunge, mis pulbitsesid ta südames Tartus teiste askelduste ajal. Aga ka Tallinnas läks algul kõik hoopis teisiti, sest Tallinnas avati E. R. Muuseumi osakond ja Raud tõmmati siingi vanavara korjamise keerisesse ning ta tegi seda ka siin innukalt ja Tartust saadud heade kogemustega. 1919. a. muudeti see osakond iseseisvaks ja kuuluvaks Tallinna Eesti Muuseumi ühingule. Kr. Raud oli aastaid selle ühingu esimeheks. 1925. a. otsustati Tallinna muuseum ümber korraldada kunstimuuseumiks, seega rahvakunsti asi tõmbus tagasi.

Maailmasõja puhkemine 1914. a. andis tugeva hoobi kõigile vaimukultuurilistele üritustele. Kunstielu vaibus, tähelepanu

kisti hoopis teisele, materialistlik mõttelisviis levis ja inimesed elasid aastaid ühepäeva-meeleoludes.

Kristjan Raudki pidi mõtlema oma olemasolu kindlustamisele. Ta oli õpetajaks koolides. Iseseisvuse algusaegadel tegeles ta rahamärkide kavandite joonistamisega. Ta mitte ainult ei joonistanud, vaid käis neis asjus tihti ka Soomes, kus rahad trükiti. 10-margane trükitigi tema kavandi järele. Rahaministeeriumi tõttamise tullahti oli aga liiga palav ja ametnike maitsegi mitmeti vist teine: teised kavandid muretseti kiiresti teisalt. Raua tahtmine oli rahadel kujutada meie rahva maamehelisust ja töömehelisust, aga see jäi pooleli.

Samal ajal kerkis üles Vabariigi vapi küsimus. Vapikavandeid koostasid mitmed kunstnikud. Ka Kristjan Raud võttis sellest osa, tehes õige mitu kavandit. Neis kasutas ta kotka-motiive rahvaluulest. Ühes kavandis seisis kotkas mõõgaga nagu valvur kaljusel rannakõrgendikul, mille vastu kohisesid lained. See oli üks ta paremaid kavandeid. Selles oli jõu ilu ja kodukaitse taht. Kuid seegi kavand ei leidnud suurema osa otsustajate pooldamist ja „üks esimestest võitlustest meie kultuuriorientatsioonide pärast löödi rahu saabumisel Eesti lipu ja vapi ümber“ (v. Ed. Laaman: Juhan Luiga, 1938, lhk. 213). Teiste hulgas vaidles kotka vastu ka Juhan Luiga, sest „välimise võimu sümbol sobib suurtele riikidele“. J. Luiga vaidles ka praeguse vapi vastu: „Baltismi austajad soovitasid endist balti kolme-lõvi märki, teised ei tahtnud sellest „hertsogiriigi“ jäätisest kuuldagi. Ei või kuidagi kujutella, mis oleks eesti rahval selle võõraste rüütlite embleemiga tegemist!“ (v. Juh. Luiga: „Päevamured“ II, lhk. 128). Otsus langetati kolme-lõvi heaks.

Kristjan Raud tuli täita veel teisigi ülesandeid. Varsti pärast rahu saabumist kutsuti ta Haridusministeeriumi juure kunstiasju korraldama ja samuti muuseumi valitsema. Tööd oli palju, aga rohkesti oli ka arusaamatusi, millega Raud tuli palju võidelda. Meie maal oli tol ajal palju kalleid kunstiesemeid ja ühtlasi kaubitsejaid ning vahetalitajaid, kes neid esemeid toimetasid

välismaadesse. Kr. Raud hakkas nõudma kunstiväärtuste registreerimist ja projektee-
 ris väljaveo-keeluseaduse kava, aga selle
 teostamine jäi pooleli, sest selle tähtsust ei
 taibatud meil hinnata ja meie maa tehti
 tühjaks esmajärgulistest kunstiväärtustest.
 Raud rõhutas ka tarvidust muinsuskaitse-
 seaduse järele ja püüdis igati mõjuda kaasa,
 et meie iseseisvuse rajamisel ei jääks kahe
 silma vahele kunstimured. Paraku ei sündinud
 see kõik nii, nagu Raud soovis. Haridus-
 ministeeriumis leiduvad dokumendid
 kõnelevad nendest aegadest palju hu-
 vitavat.

1924. a. kevadel lahkus Kr. Raud Hari-
 dusministeeriumist, abiellus ja katsus end
 ometi kord pühendada loova kunstniku
 ülesannetele. Ta jättis endale vaid joonis-
 tustunnid mõnes gümnaasiumis ning jäi ka
 tegevusse muuseumi ühingu juhatusse. See
 tõmbumine vaikesse perekonnaellu mõjus
 hiljem otse üllatavalt: Kr. Raud otsekui
 sündis uuesti nooreks ja päris spontaanselt
 loovaks jõuks. Muldugi ei suuda aga nende
 noorusaastate looming võistelda ta küpse-
 des aastates sündnud kunstiga, mis on rik-
 kalikum ja süvenenum.

Kristjan Raua teened on leidnud erilise
 tunnustuse Tartu Ülikooli poolt, kes ta ni-
 metas audoktoriks. Ühtlasi on ta mitme
 organisatsiooni auliige.

*

Kui peatume Kristjan Raua loomingu
 juures, siis näeme, et see koosneb peami-
 selt sõejoonistustist. Mõnikord on tarvita-
 tud ka pliiatsit ja tušši. Maalimist on Raud
 harrastanud vähe. Kunstnik on selle näh-
 tuse põhjustest ise jutustanud: „Igal asjal
 on oma pind ja pinda piiravad jooned. Joo-
 nistamine on nii ütelda kunsti algvajadus,
 millest mõõda ei pääse. Joonistamist käsi-
 tella on hõlpus. On sul „idee“, mida sa ei
 taha lasta minna kaotsi, siis on kergem ja
 käepärasem seda joontes fikseerida. „Idee“
 on siis nagu kinni naelutatud ja päästetud.
 Igaüks võib seda lugeda ja sellest arusaada,
 See läheb nii ruttu ja kohe on sul midagi
 valmis. Minu elu on kistud olnud mitmele
 poole, mitmesugused teised vajadused ja

huvid nõudsid minu aega ja energiat kah-
 omale. Et ideesid kiiresti kinni püüda pa-
 berile või lõuendile, haarasin ma pliiatsi ja
 sõe järele. See on üheks põhjuseks, miks
 mul vähe maale“ (Jaan Pert: Kristjan
 Raud).

Õilis ja teistes värvides on Raualt mit-
 meid teoseid eriti õppeajast Peterburis, kuid
 üldsusele on need vähe tuntud. Need on
 natiüürmordid, nagu „Anumad“, „Vasest
 vaagen“, siis „Kolle“, „Keetja“, maastik ke-
 vadise lumega, „Ketraja“ jne. Üldiselt kõi-
 gile tuntud on ta temperas maalitud „Teel
 Egiptusesse“, mis on lõpetatud Tartus.

Väärib märkimist, et ta teosed on sig-
 neerimata. Nii on raske nende sünniaega
 kindlaks määrata. Kunstnik ei saa seda
 suure hulga teoste puhul ise ka enam teha,
 sest aastaid on palju ja mõnigi teos on ala-
 tud ja lõpetatud pikemate ajavahemike
 jooksul. Seepärast ongi kõige otstarbekam
 vaadelda Kristjan Raua loomingut ajajär-
 kude kaupa, silmas pidades, kus ja mis aja-
 järgul on mõni teos valminud. See on ots-
 tarbekas ka sel põhjusel, et Kristjan Raua
 loomingus märkame kunstiliste tõekspida-
 miste ümberkujunemist vastavalt ta eluase-
 me muutmistele.

Kristjan Raud esineb kaht viisi: ta on
 noores eas realist parimas mõt-
 tes, on täpne joonistaja, on virtuoos sel-
 les ja valib ka oma ained vastavalt tolle
 aja realismi nõudele, käsitelles igapäevase
 lihtse elu nähteid.

Ta loomuses ja elulesuhtumises on aga
 väga palju tundeküllast romantikat, hinge.
 Küpses mehe eas saab tema kunst-
 tikreedoks just selle hinge ja
 objektiivse maailma vahekorra
 kujutamise. Ta loomingus on fantaasialendu,
 on aimusi, on realiteedist üle
 tõusmist kunstilise maailma loomiseks.
 Seal tegeldakse sümbolsete momentidega,
 tungitakse pinnaalustesse sügavustesse. Ta
 kunst on ürgtunnetuslik, on suur ja õilis,
 sest seal on kunstiteosesse suletud kõik, mis
 hoiab seoses elutahte tuksumisi ja suure
 elu mõistatamatust. Kristjan Raud, aren-
 danud ennast noorpõlves tugevaks realismi-
 tiks, oli võimeline realismi võitma. Ta as-

tus sellest väljapoole, irrealiteetidesse ja löi meile ainulaadse, sügavinimliku ja tõelise kunstimaailma.

Kui koolipoiss Kristjan Tartus 80-ndatel aastatel innukalt harrastas joonistamist, siis mõistame, et ta püüdis hästi loomulikult-reaalset tabada kõike, mida ta tahtis panna paberile. See on kõikide nende tung, kes veel õpivad ja kellele joonistamine ei tähenda veel hinge väljendamist. Suured tehnikameistrid, kui neil puuduvad suuremad hingelised ja vaimsed tungid, jäävad edaspidigi oma kunstilises tegevuses kõige nähtava häiks edasiandjaks, aga meie naudime nende teoseis ikka seda vähestki hingelaadi erivärvingut, mis annab nende teosele individuaalse jume. Nooruke Kristjan siis vististi mõtles vähe niisuguste küsimustele ja tegi õieti, et vaatles teraselt asju ja harjutas kätt kõige nähtu edasiandmiseks. Ta oskus tegi kiiresti edusamme. Seepärast näemegi, et Raud juba tol ajal võis üsna rahuldavaid teoseid anda mitte ainult modellidest, maastikest ning esemetest, vaid ka jooksva elu vaatepiltidest, inimeste tegevusest, nagu üliõpilaste elust, maameeste toimingust turul, maameeste külaelust tööl ja puhkusel jne. Neis teostes on väga head reaalteeditunnet, on tüüpiderikkust ja leidlikkust, on elu, on rütmi, on üllatavalt palju kompositsioonimeelt. Need teosed näitavad, et noor Kristjan juba siis oskas näha ümbrust ja oskas seda ka edasi anda kunstiteoses. Neis teoseis on küpsuse tunnuseid ja kui Kristjan Raud pärast pikaajalist stuudiumi 1903. a. kodumaale asus, andis ta perekonnalehele „Linda“ neist mitmeidki reprodutseerimiseks. Seal nad olid: „Kui kartulid küpsevad“, „Kuupaiste“, „Seenetalu elanikud“, „Kui inimesed kord kokku saavad“, „Õhtul“, „Jutluse ajal“ jne. (vaata „Linda“ 1903—1905). Nagu juba nimetusest „Jutluse ajal“ näeme, on siin tegemist hulgalise kuulajaskonnaga — terve talu pere on õues ja nende inimeste vahekorrad on antud iseloomulikult ja elavalt. „Seenetalu elanikes“ on hoogsat huumorit liikumises. Olgu mainitud, et see teos on väheseid huumorimeelseid Raua loomingus.

Paljud neist joonistustest on nüüd läinud kaduma. Aga säilinud on neid koolipois-aegseid lehti siiski kaks suurt mappi Tallinna Kunstimuseumis.

Eluloolises osas mainisime, et Kristjan koolipoisina nägi esmakordselt head kunsti prof. Teichmülleri kodus. Need olid O. Hoffmanni maalingud. Kindlasti mõjustasid nad noort kunstniku-hinge. Need maalingud ja hea vaimne õhkkond selles kodus õpetasid teda nägema, kuidas reaalne elu võib aineks olla kunstilise reaalteedi ilule.

Seda realistlikku joont jätkas Raud ka Peterburi akadeemias (1893—97). Olles küll innukalt imetlemas muuseumides kuulsaid renessansimeistreid ja uusklassikalisi akadeemiste, jäi ta tol korral siiski truuks realismile. Sest realismi kandis selle ajastu vaim ja akademismgi oli taandunud selle värskes edukäigu ees. Repin oli kutsutud akadeemiasse professoriks ja peredvižnikud töid kunsti elulist avarust. Raud töötas Peterburis innukalt ja oli haruldaselt produktiivne. Ta realismi tähe all sündinud loomingu paremik teostus sel ajal.

Nii nagu Kr. Raud ei andunud akadeemilisele klassitsismile, olgugi et kõigile murranguile vaatamata selle ümber oli ikkagi aupaiste, nii tema ei lasknud end mõjustada ka realismi sellest ainekust, mis selles suure venelaste pealinna liikel, moes ja hinnas oli (vene küla- ja töölisrealism). Raud ei ihanud karjääri ega seadnud silmi selle järele, mis hästi läheks. Raud jäi kunstnikuks puhtaimas mõttes, kes tegutses vaid oma enda sisetunde tõugete järele. Juba tol ajal oli kujunenud temast isiksus, kellel on oma veendumusi, kallikspidamisi ja huvitahet. Ta kunst elas vaid oma elu ainevallale.

Missugune oli see ainevald, kus ta mõte ja südamehellus kogu aeg ringlesid? See oli ta lapseõlve kodu ja kodumaa rahva-elu, kodumaa inimesed, kodumaa loodus. Need olid ikka aineks ta loomingus. Sellele kodumaisele lisas ta neid kajastusi, mis selle elu vaevaküllasus ja nukrus olid jätnud ta tundedekedesse. Ta keerles tegelikult ju Peterburi prospektidel, nägi suur-

linna väikest ja suurt elu, nägi inimvaimu imeteldavaid saavutusi kallits ja kaunis arhitektuuris ja muuseumide varanduste tummsügavais kõnelusis, nägi ka rikka moeseltskonna kunstimaitset jne., aga tema vaimne olemus viibis kodumaal talumeeste taredes, põldudel ja külateedel, kus liikusid meie inimeste mured ja rõõmud. Ta uskus, et kunsti ehtsus ja sügavus on võimalik vaid nende tunnete käsitlemisel, mida n.ü. ei võeta ette, vaid mis on hingele olulised. Kristjan Raud oli tugevasti kokkukasvanud meie maaelu mälestustega ja seepärast oli see maaelu tema tolleaegse loomingu peamineks. Olnuks Raud hinges mõned teised momendid tugevamad, ta oleks siis neid taotelnud. Sest kunstis maksab õilis ehtsus kõige rohkem ja „ise tegin... nii peame ka meie võima ütelda!“

Akadeemia õppetöös arendas Raud peamiselt oma tehnilisi oskusi. Ta töötas peamiselt joonistamisklassis, harrastas joone kindlust ja joone võlu, aga arendas oma joonistusis ühtlasi ka maalilisi omadusi — pinnatoonide pehmust ja varjundirikkust.

Õppevaheaegadel sõitis ta Rakverre ema juure ja tegi ringkäike maal, värskendamaks siset maarahvaga. Siin kodumaal olles lõi ta oma Peterburi akadeemia aegsed parimad realistlikud teosed. See ajajärk oli viljakas ja sügav ta produktisioonis. Sel ajal andis ta teosed nagu „Üksinda“, „Lee“ jne. Sel ajal joonistas ta mitu variatsiooni oma emast.

Kes on tunnud meie 70—90-ndate aastate talutarede nõgist ja hämarat vaikust, nendele on „Üksinda“ elamuseks. Seal on suitsu ja sooja ja muresid. Seal on lihtsuse otsemeelsust ja seepärast too nõgine hämarus ja muldoõrand mõjuvadki nii usaldusväärsest koduselt. Kristjan Raud on toonud kurbuse sinna kodusse: eideke istub siin üksinda väsinult. Eideke on sügaval foonis — pisike ja mõtteis kokkuvajunud. Mõistame, et kord on siin olnud rohkem elu, aga see on siit nüüd läinud teisale. Küllap surm on võtnud ja muidugi mindud. Kr. Raud oli hellas vahekorras emaga — kas ta seda teost luues ei mõtelnudki emale, kes vanaduse väsimuses üksinda ol-

les viibis sageli mõttes oma poegade juures, tundes seda tühjuse nukrust, mis sageli on vanaduse pärisosaks? Tõepoolest, sest ema jäämine üksinda on Rauda vägagi puudutanud. Kui vaatleme ta tolleaegseid joonistus emast („Küünla valgusel“ ja „Ema“ — K.K.S.V. kevadnäit. katal. 1935), siis näeme seal ema istumas üksinduse mõtiskelus õhtuses hämaruses küünlavalgusel. Neis joonistusis ei ole oluline mitte figuuralne osa, vaid see kaduviku kurb heli, mis on omane hilissügisele ja ka inimestele, kui nad on ammu õitsenud ja nüüd jäänud kannuna toanurka. Ta õlimaaling „Lee“ on tüübiline väljalõige sellest tahmasest nurgakesest, kus valmis toit inimesele ja soe sulp loomalegi ja kus pragises lõke ning mis oli õhtutundidel kaminaks väsinud tööinimestele.

Rakverest tegi Raud väljasõidu Pakri saarele. Seal saadud elamused tihvustasid teda intensiivseks loominguks. Valmis „Keraja“ (õli), mis on reaalne elupilt talutoast. Pisikesest aknaaugust tungib valgus tupp. Eit vuristab vokki. Eemal istub endamisi üks teine kogu. Vokk, vanainimene ja hämarus — see on eriline kolmik meie talutare minevikust. Voki ühetoonilises vurinas avaldub sama nukrus, mis läbib kogu meie rahvaluule lüürikat. Raud on selles teoses pisikesest aknasilmaga annud mõjuva tõuke mineviku mõistmiseks.

Kui realistli huvitasid Rauda tol ajal ka üsna praktilised eluavalduused. Nii on ta Pakri saarel joonistanud mitu rahvariides eite ja eluolu-pildid „Purjepaikajad“ heade kaluritüüpidega, siis „Torupillipuhjad“ ja „Keelpillimängijad“. Veel on seal „Kunstnik külas“, kus kunstnik töötab mობerti taga ja kalurid imetelles jälgivad seda tööd. Pakrilt on pärit ka „Kartulivõtt“, mis näituste ja ajakirjade kaudu on saanud väga populaarseks. Kartulivõtu pori ja niiskuse luule on siin saanud elavaks. Lageda ja musta, sonkliku maa igavus on elustatud laialipillatud inimsiluettidest. Seega on siin osavalt edasi antud sügismeeleolude varjundeid.

Paldiskis peatudes jäädvustas ta ühe kardseppade töötoa teoses „Kardsepad“, kus

töötoa sisseseade on kujutatud detailselt ja ka töölisi iseloomustab innukas töötamine.

Sellest realistlikust toodangust võime siin veel mainida rea maastikke, natüürmorte (nagu õlimaalingud „Anumad“, „Vaskvaagen“, siis õlimaaling „Keetja“, söekompositsioon „Lambakarjus“, „Kolle“ ja „Köögis“ (mõlemad õlis) jne. See ajastu on Kristjan Raua realistlike huvide õitse-aeg ja ta on meile selles kunstimõistmises annud ületamatuid väärtusi. Kuid ühtlasi: eks enamikus neist teoseist leidu erakordselt südamlikku ja rabulikku nukrust, mis on kujunenud peagu mõtlevaks elumõistmiseks. Need on tunde- ja vaimukülluse tunnused, mis Rauas käärivad ja väljendust vajasid.

Peterburi-Rakvere ajastul õitses, aga löi ühtlasi ka koltuma Kr. Raua realistlik loomine. Raud on loomult tundeinimene ja ta tunded ei rahuldunud kaugeltki objektiivse realiteedi vaatlemisest ja edasiandmisest. Raua tundeküllasus otsib erilist vahekorda objektiivsusega. Ta püüab ületada realiteeti ja anda edasi oma tunnete vibratsioonid kunstiteoses. See ongi kunsti tõeline ülesanne — luua kunstireaalsusi neist nägematuist elamusist ja aimusist, mis peituvad vaimus ja mis fantaasia kaudu võtavad teatavad vormid. Kr. Raua meheea kunstiloominguliseks lõpptulemuseks oli realismi äravõitmine, tung irrealiteetidesse ja tehnilise küpsuse kasutamine täiesti omalaadse tundemaailma kunstiliseks kujutamiseks.

Kui lehitseme tema koollipoislaegset joonistuste-mappi, näeme ta kalduvusi romantilisele nukrutsevale luulele. Ta on joonistanud surma vikatiga, on kujutanud hauaküngast mahajäetud lagunenuid ristiga. Ta katsetes on leina- ja surma-meeleolusid. Näeme, et ta Peterburi ajastulgi, millal ta tegutses vägagi realistlike ülesannete kallal, käitles kolmes variatsioonis surma kellegi härra Sabanejevi jaoks. Need variatsioonid — „Tervist!“, „Surm ja talumees“, „Aeg üürrike, igavik lõpmatu“ — kuuluvadki Sabanejeville ja meil on neist vaid

fotod. Akadeemia professorite nõukogu hindas ta sellelaadilisi kompositsioone ja üks niisuguseid — „Surma suudlus“ — sai kiitvate hinnangute osaliseks. Rakveres olles komponeeris ta tundeküllaselt ja sümbolistlikult mõjuva „Matuserongi“, kus rühm matuselli sammub kokkuvajunult puusärgi järel. See ei ole enam rühm reaalseid inimesi, see on leinavaev, mis siin liigub edasi.

Düsseldorfis ja Münchenis viibides (a. 1899—1903) elaski Raud läbi suure murrangu oma kunstilises maailmavaates. Ta taandus realismist ning hakkas sammuma romantilise ja hella sümbolismi suunas. Selles oma veendumuste läbikatsumises seisnebki vist üks põhjusi, miks ta loomingul ajal ei olnud kuigi viljakas. Düsseldorfi ajastust väärivad tähelepanu vaid ta teos „Fuuriad“, mis nii ainekult kui ka käsitlusviisilt on juba suur samm tundevaldadesse. Siin kaob tõelisus ja asemele astub ruum üldises mõttes; nii tagaetatavad kui ka kättemaksajad iseloomustavad sügavad ja kohutavad ekspressioonid. Ühtlasi näeme siin vaid fantaasias kujuteldavat dünaamikat.

Asunud Tartu (1903), on Raud oma loomingu reaalse maailmaga arved õitendanud ja astunud võitjana sellele teele, mis suundub fantaasia-valda ja kus südame kõnelustele antakse kunstiline vorm. Ta viib küll lõpule oma temperas maalitud „Teel Egiptusesse“, mis on varem kavatsatud ja skitseeritud realismile kalduvalt, kuid siiski juba mõningate sümbolisevate sugemetega, nagu figuuride üldjoonistus, suitsu valgumine ristikuuliselt jne. Ta viimistleb ja täiendab ka samalaadilist maalingut „Kodumaal“, aga selles uues loomingu valitseb juba täieliselt fantaasia nii sisus kui vormis. Kui aine on irreaalne, siis loomulikult peavad ka vormid irrealiseeruma. Nii mõistame tema loomingu sisu ja vormi vastavust. Me mõistame ühtlasi ka ta sügavat kaalumist ja läbimõtlemit, millega ta viimistleb oma kompositsioonide üksikelementide mõõdulisi ja stiililisi vahekordi, et saavutada täiuslikkust.

Kui Kr. Raud Tartus löi oma esimesi eksliibriseid, siis võis juba märgata, kuidas

ta tundmuste kujundamised olid läinud sümboolseiks peagu muinasjutulise süütuskargusega. Siis avaldas ta raamatu kaanelustusena ahelais oleva mehe kujutuse, mis ei olnud enam üksikisiku, vaid kogu isikuvabaduse mõiste vangisolemise kehastus. See joonistus kandis nime „Millal“ ja selles väljendus väsinud vangi lootus vabane-misele. Siinne joonte primitiivsus ja lapi-daarsus kõneles üldisest vabadust janune-vast hingetungist rahva kannatava osa juu-res. See joonistus ilmus „Noor-Eestis“, kus individuaalse mõttelennu kõrguste taotle-mise kõrval mõisteti ka hinnata sotsiaal-set ja poliitilist vabadust.

Erilist tähelepanu tolle aja loomingus väärib ta tsükkel „Inimene ja öö“, inspi-reeritud Schilleri värsist: ole tervitatud, kogu maailm! Sellest tsüklilist tunne me kol-me — „Inimene põlvitamas tähtede ees“, „Laul tähtedele“ ja „Saatus“. Siin näeme inimvaimu tungi maailma mõistatamatu lõpmatuse poole. Inimene on kui tolmukübe, aga ta kannab endas piiratud igat-sust — saada osa kõiksusest. Inimene ei valitse, inimene alistub ja igatseb.

Luulelennulist, aga intlimsemat kahe armastaja südamete sulamist suure kõik-susse näeme ta pliiatsijoonistuses „Kahe-kesi“. Joonistuses „Unistus“ on muusika-lised helid viinud jällegi osasaamise irrea-liteedi lõpmatusest. Hiljemgi on ta annud terve rea niisuguseid tunde kajastuse mel-anhoolseid kujutusi, nagu „Palve“ (kus palvetaja figuur tungleb kõrgusesse samal põhimõttel, millega seletatakse gooti kiri-kute tornide kõrgust), „Melanhoolia“, „Muu-sika“. Sinna valda kulub ka uusimast ajast ta „Viru vanne“, kus sümboliseeritakse töö-tust, mis meie rahva parimad pojad on an-nud töötamiseks rahva kasuks.

Siin ei ole ligikaudugi võimalik loetella seda, mis Kr. Raud selles lüürilis-sümbol-istlikus vaimus on loonud. Kui mõtleme, et Raud juba kaugelt üle kolmekümne aasta loob niisuguses fantaasialennus, siis mõis-tame, et neid teoseid on palju ja nende loetelu vajab laiaulatuslikumat käsitlust. Raua loomingulise vaimu mõistmiseks jat-kub aga sellestki.

Kr. Raua meheea küpsuse suurimaks hu-viks on olnud aga meie rahvakunsti suge-mete toomine uude kunsti. Eespool nägime juba, kuidas Raud rahva kollektiivsuse poolt loodud elumõistmise- ja iluvarasid peab meie kunsti ürgaluseiks, millele võime ra-jada oma iseseisva vaimu ja vaimu-väärrikuse. Raud andus rahvakunsti uurimi-sele, samuti meie muinas- ja kangelaslugude hinge tungimisele, et seda kasutada oma loomingus. Rauale ei ole muinasmaailm mitte meeelahutuslikuks lugemiseks, vaid ilmutuseks sellest suurest ürgsest ja süga-vast, mis elab rahva elutahte ja elumõistmise tagamaades ning otsib kooskõla maailma kõiksusega.

Ta esimesed katsetused rakendada ai-nelise rahvakunsti motiive uude illustratiivsesse kunsti on pärit Noor-Eesti päevilt, millal ta illustreeris Juhan Liivi luuletus-kogu. Niisuguseid vinjette, nagu näeme sel-les teoses, ilmus tal mujalgi. Eesti vööki-ri ja teisedki kirjad leidsid siin varieerimist. Ristikheina ja sambla, kuuse ning vaht-ralehe motiividele osutati tähelepanu.

Siis kerkis päevakorraale „Kalevipoja“ il-lustreerimine. 1911. a. peeti „Kalevipoja“ juubelit ja ühtlasi koosolek, kus avaldati mõtteid, et „Kalevipoeg“ tuleks välja anda illustreeritult. Too mõte oli hea, aga mõtte teostamise kavatsusis oli siis väga palju seda naiivsust, mida on ikka seal, kus programmine rahvuslus on paaratud eba-kompetentsi ning pinnalisusega. Sellelgi koosolekul räägiti, et „Kalevipoeg“ tuleks illustreerida nii, et see koolilastele oleks hästi jutustav ja käepärane. See oli suu-rele ülesandele nii kitsameelne suhtu-mine, et Kristjan Raud kui ainukene üles-andele mõtelnud inimene pead raputades ütles, et „ma ei või enam“ ja lahkus koos-olekult. „Kalevipoja“ illustreerimine jäigi siis seisma.

Vahepeal on paljud kunstnikud katsu-nud jõudu sel alal, aga rahuldust ei toonud need katsetused kellelegi. „Kalevipoeg“ oma lugudega ei ole eepiline ega plastiline, vaid tugevasti lüüriline ja Rud. Tobiasel oli vist õigus, kui ta kirjutas kord, et „Kalevi-

poeg“ on palju tänuväärsem muusikalisele kui kunstilisele loominguale.

Aastat 25 käis seltskonnas ringi jutt, nagu oleks Kristjan Rauale tehtud ülesandeks „Kalevipoja“ illustreerimine ja nagu oleks tema selle ülesande endale ka võtnud. Kõnelusi E. Kirj. Seltsi ringkondades temaga selle üle olevat olnud küll, aga ta olevat sellest ülesandest ära ütelnud (ka kirjalikult Jõgeverile).

Kristjan Raud on ikka hinnanud loominguilises tegevuses sõltumatust. Ta oli meie muinaslugudest ja eeposest huvitatud ja skitseeris ja joonistas õige palju teoseid täiesti omaenda huvides. Leida õiget joont meie muinasmaailma jaoks, leida see nii, et iga meie närv tunneks, et see on meie ürgsus, on raske. Raud katsetas ja juurdles, juurdles ja katsetas. Seepärast on tal paljud teemad mitmes variatsioonis ja loodud pikemate ajavahemike järel.

Juba Tartu ajastust on pärit joonistused „Kalevite vaim“, „Kalevipoeg ema otsimas“, „Sõjasõnum“, „Eesti tark“ jne. Tallinnas katsetas ta veelgi rohkem. Nimetame siin järgmisi muinasjutulisi teemasid: „Muistne ratsanik“, „Tont lakas“, „Sarvikud“, „Nõid“, „Kalevipoeg magamas“, „Sorts“, „Iru memm“, „Ohver“, „Kratt“ (kahes variatsioonis), „Kalevipoja surm“, „Kalevipoeg kündmas“, „Soome sepad“, „Kalevipoeg ja Vanapagan“, „Linda“ (mitmes variatsioonis), „Põrgu väravas“, „Õisu järve lend“, „Emu järve lend“ jne. jne. Kõik need visandid olid loodud loomingu tungi rahuldamiseks, täis kärsitust, püüdu, rahulolematust ja uuesti hoovõtmist. Raud ei esinenud peagu kunagi nende teostega sel ajal. Need teosed enamikus olid ta töötoa intiimsed siseasjad.

Siis 1928. aastal, kui Raud juba kolmneli aastat oli rahulikult anduda saanud puhtloominguilisele tegevusele, esines ta kunsti sihtkapitali esimesel võistlusel ja sai esimese auhinna teose eest „Kalev kosjas“. 1926. a. esines ta teosega, kus Kalevipoeg võitleb sortsidega. Varem esines ta oma „Kalmuneuga“.

Nii astus Kristjan Raud vanemas põlves uuesti hoogsalt avalikkuse ette.

Viimasel viiel aastal on Raua tegevus eriti intensiivne. See on nagu kiirustamine, tõttamine, sest tema rikkalikus tundemaailmas on veel nii palju, mis seni mahti pole saanud väljendumiseks.

Üsna lühike aeg, umbes aastat poolteist enne Raamatuaastat (1935), sai Kristjan Raud Eesti Kirj. Seltsilt ettepaneku võtta endale „Kalevipoja“ illustreerimine, sest illustreeritud „Kalevipoega“ taheti Raamatuaastal välja anda. See oli suur ja raske ülesanne, aeg aga selle teostamiseks üsna lühikene, nagu meil ikka on niisuguste suurüritustega. Kr. Raud võitles endaga ja kaalus ettepanekut palju kordi. Ta selgitas raskusi ning ühtlasi võimalusi, mis tal olemas (kiri K. E. Söödile). Lõpuks nõustus ta, lubades anda ja teha, mis ta võib, kuid peetagu meeles, see ei ole küps ega viimisteldud töö, vaid kiirusest tingitud tõttamise tulemus, mis nõuaks küll ja küll korrekture.

Kristjan Raud töötas siis masinliku kiirusega: kohendas juba valmisolevaid joonistusi, lõi uusi teoseid, korregeeris neid uuesti ja kiiresti, oli rahulolematu, aga aeg surus peale ja trükimasin hakkas töötama. Nii saime illustreeritud „Kalevipoja“, kus pildid on mitmelaadilised, loodud erinevatel aegadel, kus näeme kiirustamise jälgi ja kus meister nii mõndagi tahaks näha teisiti.

Ometi on selles loomingu väljendunud see, mis jääb Kristjan Raua monumendiks ja meie vaimuvaraks. Raud avastas meile palju neid suuri müstilisi muinaslilli, mis õitsevad meie südame sügavustes. Tema realismi äravõitmine ja kuju andmine luulemaailmale viib meid kõige lähemale sellele, mida aimame eesti rahva ürgsusest. Mitte ainult Raua muinasloolised ained, vaid ta loomingu sisemine olemus teeb ta eesti rahvuslikemaks kunstnikuks. Tema mõtte ja südamel erilisel kristalliseerunud auväärsus on kui puhastustuli, mis meile rahvusliku ürgolemuse puhastab ülevaks ja kauniks.

Vanade eestlaste probleemist kirjanduses

anade eestlaste“ suhuvõtmine meie praeguses rahvalik-humoristlikes kõnekäändudes küllap põlvneb juba ärkamisajast ja on ainult uuesti elustunud sellest laseisvumisaegsest meeolust, mille tõukel aastal 1919 ristiti soomusautosid ja kahuriplatvorme „Pikreiks“, „Taaradeks“, „Tasujaiks“ ja „Vanapaganaiks“. Hiljem — rahulikumal ajal — tekkis sama meeolu põhjalt terve eriliik eesti ajaloo ainelist ilukirjandust. Seda kuulukse loetavat üsna massiliselt, eriti maal, kusjuures Saare- ja Läänemaa koguni eelistavat moodsemale „Ümera jõe“ ja „Läänemere isandaile“ vana head Andres Saall.

Imetaolise ja piduliku kuulutusena kõlas aga mõiste „vanad eestlased“ ärkamisaja patriootide suus. C. R. Jakobson, kõigiti kaasaja-tasemeline poliitik ning reaalspoliitik, kirjutas oma kuulsas „Kolm isamaa kõnet“ kummatigi muinaseestluse teemadel, sest „Kalevipoja“ mõju näitas parajasti, et suitsutarest välja pürgivale talupojale ja haritlasele on nii ta rahvusliku kui ka poliitilise iseteadvuse äratamiseks tõhus rääkida ta „kuninglikust päritolust“. Niisiis, arendades üheaegselt Hurdaga edasi Kreutzwaldi algatust eestlasile ajaloo-teadvuse andmises, lausus Jakobson a. 1869 uhke enesetundega oma kolmandas kõnes: „Mis meie teame, on siis lühidelt see, et vanad Eestlased kui üks prii rahvas hoolsaste põldu harisid, mere peal palju

kauplesid ja vahva sõameeste nime all kõiges põhjapoolsetes maades kuulsad ja kardetud olid... Naad ehtasid kindlaid lossisi ja kõrgeid kantsisi, ning nende pühad paigad olid kulla ja kalli kividega ehitud.“ Selle kõne pealkiri aga on: „Kunstid ja teadused“!

Muide: juba säärase pealkirja asjalikkusest ilmneb, et hoolimata kõigest ilukõlast väljendusis jäi C. R. Jakobson oma huvis Vana-Eesti vastu realistiks. Ta ei otsi sealt mitte romantilist sangarlust, vaid kultuuri. Jakobson ja J. Kunder püüdsid oma ajaloolistes ekskursioonides tõendada, et vanade eestlaste maailmavaade ja usund on olnud kõrgem vanade sakslaste (ka kristlasist sakslaste) omast — vabam madalast ehausust. Ent Kunderi ja paljude teiste ärkamisaegete kirjameeste selletaolised otsingud jooksevad tühja oma ebakriitilisuses ning tõkestavad viljatute romantiliste kujutelmadega meie kultuuri kujunemist — kõigepealt seetõttu, et Vana-Eesti ülevat elu nähakse ja otsitakse aina Kreutzwaldi „Kalevipojas“, mida peetakse ehtseks rahvapärimuseks 700 aasta tagant (vt. H. Paukson: „Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ eesti rahvuslikus teadvuses“, koguteos „Raamatu osa Eesti arengus“, 1935).

Ärkamisaja romantiline optimism eestlaste mineviku suhtes haihtus 20. sajandi alguses, kui lõppeks melegi maa oli vallutanud realismi hoovus. Realistid ei võinud pooldada ilutsemist minevikus — kuigi meie esimese täisväärtusliku ajaloolise romaani

andis realist Eduard Vilde oma „Mahtra sõjaga“. Mahtra sõja ajaline lähedus nimelt lubas enamvähem vältida seda fanta-seerimist oletuste alusel, mida realistlik maailma- ja ühiskonnavaade ei talu. Ka „uusromantiliselt“ nooreestlasilt ei võidud nõuda erilist tähelepanu muinasaja vastu. Küll aga panid põhja nooreestlased „Kalevipoja“ kriitikale ja meie rahvaluule tõelisele esteetilisele väärtustamisele, mis nende juhi Tuglase vaatlusis igatahes ei sünni kuigi optimistlikult. Rahvaluules ei saadud neil krititsismi ja euroopastumise ajal näha palju muud kui orjuses stagneerunud suitsutarede-rahva kunsti. Tunnistati küll, et see kunst on mõneti erk ja täiuslik oma estetistlikus impressionismis, kuid lisati täie õigusega, et ta ei räägi peagu midagi meie rahva kunagisist mehelikumaist-sangarlikumaist omadusist ega „ajaloolisist tegudest“ selle mõiste peamises ja banaalse-võitu mõttes. Seega oli pandud alus ka vaatele, et meie „rahva hing“ olevat suuresti passiivne, rohkem looduslähedane ja idamaine kui aktiivne-lääne-maine, nagu väidab veel praegugi rahvaluuleteadlane Oskar Loorits (vt. „Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast“, I. a. „Varamus“ nr. 6). Säärasest kontseptsioonist ei ole seni küll lähtunud ükski meie kirjanik vanade eestlaste kujutamisel. Eriti A. Mälgu muinassaarlased ja K. A. Hindrey muistsed randlased üldse ning lõunaraja-hõlmudki kujutavad endist hoopis sõjakat, viikinglikku rahvast. Hindrey oletab, ja seda mitte ilma toetuseta ajalooteaduse poolt, koguni erilise läänemaisema-individualistlikuma holakuga sõjameestseisuse — „kalevaste meeste“ kihl — olemasolu Muinas-Eestis. „Äraootavat“ suitsutarede-rahvast kohtame alles E. Kippeli romaanis „Suure nutu ajal“, mis mängib 16. sajandil, ja Mälgu „Surnud majades“ Põhjasõja aastailt. Kuid isegi Kippeli idealiseerimatult ja üsna rahvahõnguliselt kujutatud mõisaorjad osutuvad üsna kiiresti hakkajaiks meesteks sõjatöös.

Õige pikaajaline huvi langus „vanade eestlaste“ vastu 20. sajandi algul oli tingitud eeskätt ajastu maailmavaatelistest iseloo-

must. Kuid suurel määral põhjustas seda ka meie muinasaja teadusliku läbitöötuse puudumine. Alles selle järel, kui eesti arheoloogia, ajalugu, etnograafia, rahvaluuleteadus ja keeleteadus olid iseisvusajaja esimesel kümnendil või poolteistkümnendil suutnud heita usaldatavat valgust meie esiaegade oludele, võis meil tekkida nüüdisaja nõudeid enam või vähem silmas pidades ajalooaineline ilukirjandus. Näeme, kuidas just praegune uurimistöo muinaslinnuste kallal on suuresti avardamas ja helestamas meie kujutlusi omaaegse vaba Eesti elust, nii et kaldume juba rääkima vanadest linnadestki, mitte ükski linnuseist. Pilt, mille omal ajal maalits muinaseestlaste kultuurist C. R. Jakobson, ei tundugi enam lapsiku liialdusena, kui maha arvata need ülevused, mis ta tolle-aegse andmete-puuduse tõttu peagu oli „sunnitud“ laenama ja vanade preislaste („aesti'de“) kohta käivaist saagalistest teadest.

Kuid hoidugem siinkohal pikemaist ekskursioonest teaduse valdkondadesse, kus võhiku käsi võib käia halvasti. Pigem meenutagem, et näiteks „ajalooline romaan“ ei ole ikkagi mitte mõne ajaloojõrgu kujutus, vaid kirjandus-kunstiline toode. Ta võib olla sündmustikuromaan või selle eriliigina patriootilise sihitaotlusega noorsoo-romaan, mis on parasjagu võimete-kohaseks lektüürriks laiaadele täiskasvanutele hulkadele. Seesugusena ta peab omama pinevust, teadmisl põhjenevat kujutluslikku sugestiivsust (nn. „ajaloolist maallisust“) — ja alammäära säärast psühholoogiat, mis ei paljastu liiga tehtuna autori päevakajaliste ideede kohaselt. Kuid ajalooline romaan „täiskasvanute jaoks“ sünnib vaid sel teel, et ta psühholoogiline tõepärasus saavutab taseme, mida nõutakse igalt päris-kirjanduslikult, s. t. meie tunnetusi rikastavalt teoselt.

Siin aga avaneb meid huvitava küsimuse keerulisus otse „haigutava kuristikuna“, mille põhjas võib igale päris järjekindlale psühholoogile-realistile paista — tühjus. Meil nimelt pole käepärast peagu mingeid kogemusi, mingeid andmeid, et

kontrollida, kas antud romaanis on 11. või 13. sajandi eestlasi (s. t. saarlasi, sakalasi jne.) kujutatud psühholoogiliselt õieti või mitte. Meie ei tea näiteks, millisel määral süüdistada meie ajaloo-romaanistajaid muistse eestlase selle kontemplatiivse ja mittesõjaka looduseläheduse hülgamises, mida oletavad ja rõhutavad mõnedki „soomesoo hinge“ tundmisele pretendeerijad. Meie ei tea, kas Mait Metsanurga romaanis kujutatud Ümera lahingu võitjad võisid tegelikultki olla säärased lihtsed, allüürideta maamehed sõtta pagenud sulaste väe eesotsas, kuigi meeeldi sümpatiseeriksime niisugust võimalust. Või on õigus Hindrey, kes oma romaanis „Urmas ja Merike“ näitab ning seletab, et praeguste maameestega võrreldavat uhke hoiakuta ja vagusat rahvast tuli Vanas-Eestis ette ainult sisemaa kolgastes, kus polnud palju tegemist sõjaga? Veelgi sügavam on küsimus, mis määral võisid vanad eestlased olla individualistid — kas Hindrey tegelaste mõõtuks või ainult Mälgu kangelaste määral, kes eelkõige hoolitsevad „suurvanema“ prestiiži ja oma hõimu kui kollektiivi eest?

Ajaloolise romaani psühholoogiline küsitavus irriteerib kõige enam muidugi asjassepuutuvate teaduste esindajaid. Tänapäeva moodseimas entsüklopeedias, nimelt teadussüsteemilise sisujärjestusega „Prantsuse entsüklopeedia“ 8. köites ütleb selle koguteose toimetaja ajaloolane Lucien Febvre pealkirja all „Psühholoogia ja ajalugu“: „Tegelikult ei saa meie kaasaegsete psühholoogide psühholoogia maksev olla mineviku kohta ega saa ka esivanemate psühholoogiat rakendada tänapäeva inimeste suhtes.“ Ajaloolisis romaanis ei paha Febvre'i mitte niivõrd ajalooaktide toores ja summaarne käsitus kui „miski, mis on palju olulisem: anakronism, pidev ja ärritav anakronism. Autorid projektivad iseendid minevikku säärastena, nagu nad on — oma tunnetega, ideedega, oma mõistuslike ja moraalsete eelarvamustega ja... leides oma kangelasis seda, mis nad neisse olid pannud, imestavad kenasti ning lõpetavad oma „analüüsi“ ühe ja sama tummaks tegeva kokkuvõttega: „Näeme, et

inimene jääb ikka ja alati samaks.“ Pääseseed sellest tühjusest näeb Febvre ajaloolaste ja psühholoogide tulevases koostöös. Uurimisväärse fenomeni näiteks toob ta keskaegse inimese kalduvuse aina sattuda tundmuslikeks eksaltatsioonidesse ja peab selle põhjuseks eeskätt rahva tolleaegset viletsat toitumist, perioodilist nälgimist vaheldumisi prassimistega jne.

Säärane skeptiline vaade, mis muide ei pea veel võimalikuks isegi Louis XIV aja kirjanduslikku kujutamist ilma psühholoogilise valeta, on peale teaduslikkuse mõnevõrra ka spetsiifiliselt prantsuslik. Prantsuse proosa peamiseks auahnuseks on juba sajandeid olnud tõepärasus ja terasus kaasaegse inimese hingeelu kujutamises-analüüsis, nii et siin on nõrgestatud see „müütiliselt“ sünteesiv naiivsus, mis näib paratamatult olevat vajalik kaugete esivanemate lavaletoomiseks nende lihas ja veres. Maurice Barrès'ki näiteks pole oma rahvusluse ja maastikus-juurdumuse õpetust läinud illustreerima kauge minevikuga. Victor Hugo jätkus naiivsust — kuid ainult ajaloo filosoofiliseks müüdistamiseks ja demokraatliku inimsus-usu otsimiseks, mitte „vana prantslase“ loomiseks.

Ühenduses sellega selgub, et ajalooline kirjandus säärasena, nagu ta meil huvitab peagu kogu rahvast, ei etenda peagu mingit osa Euroopa vanade ja juhtivate kultuurrahvaste — prantslaste ning inglaste — teadvuses. Kui meie ajalooline romaan tekkis Bornhöhe ja Saali sulest peamiselt rahvuslikel ajedel, ja hiljutigi löi lohkama ühes rahvusliku häälestuse ning koondumistunde tõusuga, siis inglise ja prantsuse ajalooline romaan õitses 19. sajandi algupoolel õigupoolest puhtkirjandusvoolulise nähtusena, romantismi saadusena. Inglise-prantsuse ja ka tolleaegseile saksa romantikuile polnud ajaloolise romaani viljelemisel oluline muu kui eemaldumine „väikekodaanlikust kaasajast“ värvikamasse ja kaugusfantastilisemasse mineviku-keskkonda, kus on vabam kehastada oma müstilist filosoofiat või vähimalt rahuldada oma ägedat

kunstimeelt. Tuleb märkida, et neil ajal ajas tarve romantilise maalilisuse järele kirjanduse ja kujutava kunsti õigupoolest esmakordselt ka kauge, eksootilise maade ärakasutamisele. Seevastu sakslased vajasid 1870. aastate paiku, oma riigi loomise perioodil, säärast ajaloolist romaani, mis õhutaks rahvuslikku ja tõulist iseteadvust ning ühtekuuluvustunnet. Niisugusest praktilisest sihitaotlusest oli kantud ka meie hilis-ärkamisaegne ajalooline romaan, kui ta morni venestusaja tulekul astus liiga „kirjandusliku“ „Kalevipoja“ asemele eesti noorusnõdra rahvusliku iseteadvuse kasvatajaks. Ja lõppeks on praktiliste soovidega „sotsiaalset tellimust“ rahvusliku ning rahvaliku ajaloolise romaani peale meil väga ilmselt tunda olnud ka viimasel viiel aastal. Sama eluline on tarve eesti-ajalooliste draamade ja eriti vabaõhu-näidendite järele.

Ajalooaineline kirjandus osutub niisiis noorte rahvaste või õigemini noorte rahvuskultuuride juures eeskätt mingiks jõujoogiks, mille järele vanad kultuurrahvad ei tunne tarvidust oma endastmõistetava iseteadvuse ja ajalooeadvuse tõttu. Nende kirjanikud tavatsevad ka oma rahva minevikku käsitleda ikkagi vaid kunstiliste ning üldinimlike huvide aspektist. Suur hoiakuline ja kunstiline vahe eraldab näiteks Felix Dahni mõnda „Germaanlaste kuningate“ köidet või meie „Tasujat“ ning „Vambolat“ Novalise, Alfréd de Vigny, Victor Hugo ning lõppeks ka žanri viljaka algataja Walter Scotti ajalooainelise romaanest. Muidugi on tendentsist oma minevikukujutusis hoidunud uue tõelisustäpsema kirjanduse teerajajad Beyle-Stendhal ja Flaubert. Ja kui hoopis hilisem kuulsus D. S. Merežkovski ongi väga osav projektima minevikuekraanile oma soovunelmaid, siis need on müstilis-religioosset laadi ega mängi neis aktuaalne rahvuslikkus kuigi suurt osa.

Selle linnulennulise ekskursiooniga ei taha me tõendada, nagu ajaksid nüüdsedki eesti kirjanikud ajalugu romaanistades taga ainult päevakajalist rahvuslikku tendentsi. Vähimalt K. A. Hindrey ja M. Met-

sanurk, ent samuti A. Mäik „Surnud maja-de“ autorina, suudavad enda eestseista ka päriskirjanduslike väärtustega, mis nad on ses žanris saavutanud. Samuti ärgu olgu üteldud, nagu poleks rahvuslikult inspireeritud olnud ja rahvustunnet otseselt õhutatavina mõjunud esmajärguliste maailmakirjanike teosed. Goethe „Götz von Berlichingen“ tahab ilmselt näidata keskaegse Saksa tüsedat omapära ja Puškini vene muinasjutud on inspireeritud veelgi rahvuslähedasemalt — rääkimata Mickievitzi foredest ja üdini poolalikust „Pan Tadeuszist“. Asi seisneb pealegi selles, et rahvusliku iseteadvuse ja omapära probleematisuse korral ja eriti meietalolise väikerahva juures mõjub rahvustunnet tugevasti toitevlt igasugune oma rahva mineviku kunstiline kujutus — olgu see läbi viidud kasvõi Stendhali ja Flauberti „julma ükskõiksusega“. Oma kultuuri huvides igitahes peaksime viimatimainitud laadi eelista kõi ge le muule, kuigi hulkade jaoks kahtlemata on tõhusam ajaloo romaanistamine à la Saal. Siinkohal on huvitav märkida, kuidas Mait Metsanurga „Ümera jõel“, mis a. 1934 avas ajaloolise romaani suurjoonelise renessansi, on küll läbini kantud oma rahvuse väärtustamise ja õpetamisega tahtest, kuid seejuures näitab kõikumist ühegi ideoloogilise sentimentaalsuse ja tendentsita realismi ning teatavate romantilis-isamaaliste aspiratsioonide vahel. Teosele on ainult kasuks, et realism on temas tugevasti ülekaalus, ja vaevalt võib ütelda, et ilma soovlikumate ja lüürilisemate elementideta ta mõjunuks meie rahvustundele vähem.

Selle meile lähedase näitetagi võiks juba ennaklikult oletada, et ei rahvustundelise ega üldinimliku ajalooainelise kirjanduse käekäik ei tarvitse just rippuda romantismi saatuse küljes. Ometi on nimelt romantism kui vaimuvool omal ajal kõigis Euroopa mais äratanud esmakordse huvi rahvusliku omapära ja mineviku vastu, on ellu kutsunud nii nüüdsel rahvuse-mõiste kui ka nn. rahvuslikud teadused. (Prantsuse „nationalité“ tähendab küll tänapäevani „koda-

kondsust!“) Ka järgnenud realistlikud ja koguni materialistlikud perioodid pole suutnud kord eslekerkinud rahvusprintsiibi mõju kaasaja taotlusist kõrvaldada — sest et see printsiip esindab peale soovulmade ka teatavaid psüühilisi ja füüsilisi realiteete, nagu me neid tajume olevikus. Kuidas aga on võimalik neid näha mineviku-udude taha? Neid näha on ajaloo romaanistajal, eriti eesti ajaloo kasutajal, paratamatult vajalik ka siis, kui ta ei taha midagi teada rahvuslikust tendentsist. Just üldinimlike saatuste või „müütide“ kujundamine on märksa tülikam Muinas-Eesti-ainelises kirjanduses kui näiteks rüütliagade, piibliainete või ükskõik milliste rohkem dokumenteeritud aegade ja maade fooniks kasutamise korral. Üksiktegelastelegi „näo ja teo“ andmiseks 13. sajandis ei jää meil ajalooliste teadmiste vähesuse tõttu muud üle kui enam või vähem oletuslik muinaseestlaste omapära. Olevikutegelasi võime esitada ükskõik kui erandlike individidena, ent minevikku siirdudes peame hoolitsema tüübiliste, rahvuslike joonte nähtavuse eest. Vastasel korral riskime hävitada teose igasuguse usaldatavuse, ja veel enam — ka huvitavuse. Niiviisi osutub olukorra loogika omajagu paradokslikuks: just kaugelmate, eelajalooliste perioodide kirjanduslikus käsitluses on vajalik rakendada seda üsna uusaegset kultuuri-printsiipi, mida väljendame sõnadega „rahvuslik omapära“. See ei tähenda muidugi, nagu oleks ebahuvitav või võimatu kujutada rahvuslikku olemust olevikuainelises romaanis. Vastupidi — sel oleks rohkemgi tulemusi, ent see nõuaks samuti laialdasemaid kogemusi ja teadmisi kui tavalise psühholoogilise romaani koostamine.

Oleme jõudnud r a h v u s p s ü h h o l o o g i a küsimusteni. Vanas romantilises pärimuses vastavad sellele mõistele spekulatsioonid „rahva hinge“ ja „rahvusliku geeniuse“ ümber. 20. sajandi esimese veerandi lõpuks olid need spekulatsioonid kõikjal põhjalikult võimatuks tehtud asjassepuutuvate teaduste poolt ja osalt vahest ka eri rahvaste endi vastastikuse

tundmaõppimise tõttu, nii et isegi esseistlikus-intuitiivses käsitluses loobuti lõplikult opereerimisest müstilis-romantiliste rahvusomapära mõistetega. Selle asemel sündis rahvuspsühholoogia e k s a k t t e a d u s e n a ja leides, et ei müstilised ega intuitiivsed rahvaste omapära vaatlused ei paku midagi konkreetset, asus eksperimentaalsele uurimistööle, kõigepealt Ameerikas. Korraldati eri rahvusist isikuile nii ütelda „intelligentsiteste“, mis igatahes tõestasid teatud erinevuste olemasolu eri rahvaste või pigem tõugude reageerimisviisis. Seejuures selgus koostöö tarve psühholoogide ja sotsioloogide vahel, mis sisaldub ka Febvre'i projektides.

Müstilis-romantiline rahvus- ja rassipsühholoogia on vahepeal küll uuesti ausse tõstetud Saksamaal. Ent rahvuspsühholoogia teadusena keeldub tõsiselt võtmast saksa „rahvusvaimu“ mõistet, mis muide on võimalikult ebamääraseks tehtud just kaitseks teaduse vastu. Kas aga vahest saksa nüüdsed rahvusvaimu-spetsid pole samuti kui omaaegne romantism oma intuitsiooniga ette jõudnud teaduse aeglasest tajumisaparatuurist? Positiivselt vastata võiks ses küsimuses vahest ainult seevõrd, et on ju lõenäoline eksaktteadusliku rahvuspsühholoogia kunagiste üldtulemuste osaline kokkusattumine romantilise kirjanduse vanade ja uuemate oletustega „rahvusiseloomude“ valdkonnas. Kuid neist veel alustusstaadiumis olevaist selgitusist rohkemgi tugipunkte pakub nüüdisajal rahvusomapäraast huvitatud ja eriti ajalooainelisele kirjandusele teine noor teadus — e t n o l o o g i a, mis tahab hõlmata ja sünteesida kõiki „rahvusliku omapäraga“ tegutsevaid teadusi. Seni on etnoloogia eriharudes suudetud kirjeldada ja analüüsida peamiselt primitiivsete rahvaste esemellist kultuuri (nn. etnograafia ala), ent samuti ka nende k u l t u u r i l o o m i n g u o m a p ä r a küsimusi, eri „kultuuriringide“ tekkimist ning arengut, jne. Spekulatiivsema elaaniga mõtteid rahvuspsüühi „r u u m i k u u l u v u s e s t“ on arendanud eriti saksa etnoloogid eesotsas kuulsa Aafrika-uurija Leo Frobeniusega, kelle õpetust

kultuuride „orgaanilisest elueast“ peetakse küll müstitsistlikuks. Igatahes pakuvad Frobeniuse väited kultuuri-arengu maastikulisest seotusest palju äratust vähimalt intuitsioonideks. Näiteks Prantsusmaa alal jahtuvat kultuurilooming teatava pideva stiilkindlusega jääajast kuni tänapäevani! Eks ole ju ka cesti arheoloogia teaduslikult tõendanud kultuuri-arengu tõulise ja õigupoolest rahvuslikugi pidevuse mele alal kiviajast praeguseni...

A *propos* märkigem, et säärased kaemused maastiku ja rahva ning ta olemuse kokkukuuluvusest võivad heade kunstnike teoseis anda väga intiimseid tunnetusi, nagu seda tihti kogeme näiteks soome kirjanduses. Ent niisuguse põhjamaise elu-hingestuse asemele ähvardab kõige viimasel ajal astuda jõhker poseerimine, kuna ühel suurel maal on hakatud oma rahvust kõigest jõust varustama „maa, vere ja vaimu“ monumentaalse ühtekuuluvuse müstikaga. Viimase sihiks pole mitte tunnetused, vaid tasalüllitav eksaltatsioon, massi küpseks tegemine kasarmu jaoks. Sedakaudu ollakse otseteed jõutud moodse mõistuse vastasuse, „realistliku“ irratsionalismi keskkohta, mis peab vägagi lugu kuulsast minevikust, ent lõhub rahvuste vahel kõik võimalikud sillad olevikus ja hävitab viimasedki üldinimlikud mõõdupuud. Meilegi on säärane puhtpoliitilist laadi rahvusmüstika katsunud sisse tungida, kuid kirjanikkonda ja ajalooliste romaaniide autoreid pole ta õnneks nimetamisväärselt inspireerinud. Jääb vaid loota, et rahvusliku omapära õpetus ta äärmisel ja poliitseeritud kujul sobib — mõneks ajaks — ainult sellele ühele äärmusi armastavale germaani rahvusele, kes ta on koostanud.

Teadus kui säärane, nagu juba mainisime, vahest pole veel küllalt tundlik selleks, et tabada rahvusliku omapära kõiki tõelisi, asjalikkegi elemente nende sügavamais kihistusis. Kuid näib, et teaduse või õigupoolest mõistuse tee on selgi alal usaldatavam müstika omast. Mõistus ütleb, et ühe rahvuse olevikulise või minevikulise omapära kui niisuguse täiuslik nägemine ning kirjeldamine pole veel mingi

õnnestav eesmärk iseeneses. Me vajame seda vaid järelduste tegemiseks inimeste ja nende arengu kohta. Nil pole ka etnoloogia kui üldise ja võrdleva rahvateaduse eesmärgiks mitte erirahvuste omapärade jäädvustamine, vaid inimkonna kultuurilise arengu seaduspärasuse uurimine. Kas ei ole sedalaadi sihituultus austavaim ka üheainsa rahva minevikku jälgivale romanistile? Merežkovski ja Thomas Mann on selleks otstarbeks süvenenud ka kaugete maade minevikku. Teaduse vaatekohalt kirjutab ses seoses L. Febvre, et inimkonna arengut jälgiva psühholoogi ülesandeks on ajas ja ruumis hajunevaid inimgrupe üksikult omaette vaadeldes kirjeldada neile omaseid vaimseid süsteeme („système mentaux“) ja viimaseid analüüsida, niipalju kui see on võimalik, püüdes tabada nende ehituse mehhanismi, nende arengu käiku ja nende eri elemente siduvate suhete loomust. Sellele järgneks eri „süsteemide“ võrdlemine ja arenguseaduste tuletamine.

Etnoloogia niisiis oleks toredaks baasiks rahvuslike taotlustega kirjandusele sel juhul, kui temas pääseks küllaldasele mõjule rahvuspsühholoogia distsipliin. Kuid paraku ollakse veel kaugel säärasest sünteesist. Seni pole rahvuspsühholoogia palju kaugemale jõudnud „Intelligentsitistidest“, kuna aga (ülejäanud) etnoloogia on oma huvitavaimaid ja sisukaimaid kokkuvõtteid tegemas aafrika neegrite ning hamiitide välise kultuuri vaatlusest. Ent ka sel juhul, kui rahvuspsühholoogia suudaks lõppeks tungida „algelise“ ning eksootilise inimese hingeelu täielikuma mõistmiseni ja kui etnoloogia kujuteldava tervikuna suudaks läbi töötada euroopa rahvaste kultuuriloo tohutud kihistused, ei oleks tulemusist veel otsest kasu minevikku kujutamisel. Viimane omakorda vajaks, kui ta ei taha tugineda ainult analoogiail ning intuitsioonil, täiusliku, ent üldiselt ikkagi olevikul baseeruva etnoloogia süvendust mineviku suunas kogu rindel — s. t. iga liiki etnoloogide koostööd iga liiki ajaloopspetsidega! Niivõrd komplitseerub väljavaade, kui me Febvre'i esimesele lihtsele

nõudele — koostööle ajaloolaste ja psühholoogide vahel — lisame minevikulise rahvusliku omapära selgitamise nõude.

Ent mis põhjustas meie vaatluses säärase „ülepingutuse“? Terve rägastik nõudlikke tellimusi paljudele teadustele, milledest mitmed on alles sünnistaadiumis, kerkitab paratamatult päevakorradele, kui me seame ajaloolisele romaanile ligikaudu samataolised nõuded psühholoogia ja asjaliku töepärasuse suhtes, milliste täitmist me endastmõistetavalt ootame olevikuainelises kirjanduses — ka ta romantilises ja noorsoolikus liigis. Vähimalt mingeist miinimumnõudeist oleme aga sunnitud kinni pidama, sest kui me viime romantismi minevikukujutuses fantastilise meelevaldsuseni, siis langeb see kujutus väljapoole meie probleemi ja õigupoolest väljapoole igasugust elutunnetuse ning kogemuse probleemi üldse, milleta kirjanduse mõte muutub küsitavaks. Tõsi küll, Tuglase fantastilises „Androgüüni päevas“ sisaldub rohkem ajalootunnetust kui Andres Saali kogu toodangus. Kuid „Androgüüni päev“ ei näita mitte ajaloolist elu, vaid kunsti — itaalia renessansist kuni Byronini ja Baudelaire'ini. Pealegi ei oska neid kunstikihistusi eristada, tajuda ega nautida vastava hariduseta lugeja. Saal aga on annud ristinimedki 20 protsendile praegusist eestlasest ja kahtlemata rikkunud turgu meie paremal ajaloolisel romaanil. Ta pole küll mitte põhimõtteline fantaseerija, kuid selle-eest midagi hoopis halvemat — tendentslik fabuleerija, kes ei tüüdi mingeid miinimumnõudeid kaugete aegade ja inimete kujutamises, ent oskab petta lihtsemeelsemat lugejat uskuma kujutatut. Tal pole puudust ei rahvuslikust häälestusest ega tahtest „sisse elada“ oma soontaglaste ja liivlaste hingeellu. Viimane ongi ta teoses olemas, ent vaevalt erineb tavaliste indiaanlasjuttude pluss „jenvoeevade“ psühholoogiast. Nii selgub, et ajaloo romaanistaja töötulemuste tase siiski onoleb enam tal kasutada oleva eruditsiooni kui „sisseelamise“ tahte määrast. Andmestiku mitmekülgsus ja reljeefsus nimelt alles või-

maldab tihedama nägemuse tekkimist. Tühjusse ei saa „sisse elada“. Võime nentida, et Thomas Manni tsükkel „Jakob ja ta pojad“ tundunuksid meile oma üldnimlikus müütlikkuses, õigupoolest müütide tekkimise analüüsis, mingi riskantse müstifikatsiooina, kui siin kogu olustiku-eksootika poleks meile tehtud äärmiselt koduseks, kui meid ei rahustaks ja huvitaks seda teost läbiv ülirikkalik kultuuri-, usundi- ja vaimuajalooline andmestik. Muidugi ei jää siingi intuitsiooni osatähtsus sugugi varju — otse vastupidi, ta vahest ongi paiguti toiminud liiga julgelt selleks, et siit maksaks otsida ehtseimat ürgjuutide rahvuspsühholoogiat. Ent rahvuspsühholoogia jääb siin peagu sama endastmõistetavaks ja kõrvaliseks elemendiks, nagu enamikus maailmakirjanduse tänapäeva-ainelistes šeddövrades, milledes on esikohal üldnimlikud eriprobleemid. Mõnevõrra näitavad meil selletaolist kõrgetasemelist ja loomingu värskust garanteerivat suhtumist ajaloolisele ainekule K. A. Hindrey ja Mait Metsanurk. „Mõnevõrra“ eeskätt seepärast, et nagu juba leidsime, muinaseestlane on enamvähem eelajalooline tegelane võrreldes Joosepiga (kelle ajast on säilinud hea koguke ta teise kodumaa, Egiptuse realistliku kirjandust!), mistõttu ta kujutamine paratamatult läkkab ta arhailise rahvusliku omapära rõhutamisele nii või teisiti, ja suursündmuste foonil kisub ka otseselt teda patriootiliselt jumestama. Viimast kalalakut võib märgata teose „Ümera jõel“ lõpus, surevate eesti malevlaste kommentaarides võidule. Lõppeks aga ei heida meist keegi autorile ette, et „Ümera jõel“ on kirjutatud rahvusliku suurvõidu süžee! Me ainult küsime, kas seda ei oleks saanud teha veel veidi kargemalt, teose õpetust jäägita ta „luusse ja lihasse“ peites. Isegi praegusis spetsiifilisis propagandamais hinnatakse parimaiks säärased kirjandusteosed, milledes soovitav tendents on süvendatud „orgaaniliseks“, äratundmatuks.

Kokkuvõttena selgub, et kui mitte veel teadlasil, siis ajaloolise romaani meistri nimele pretendeerijail tuleb osata projekteerida väga laialdasi uusajast saadud koge-

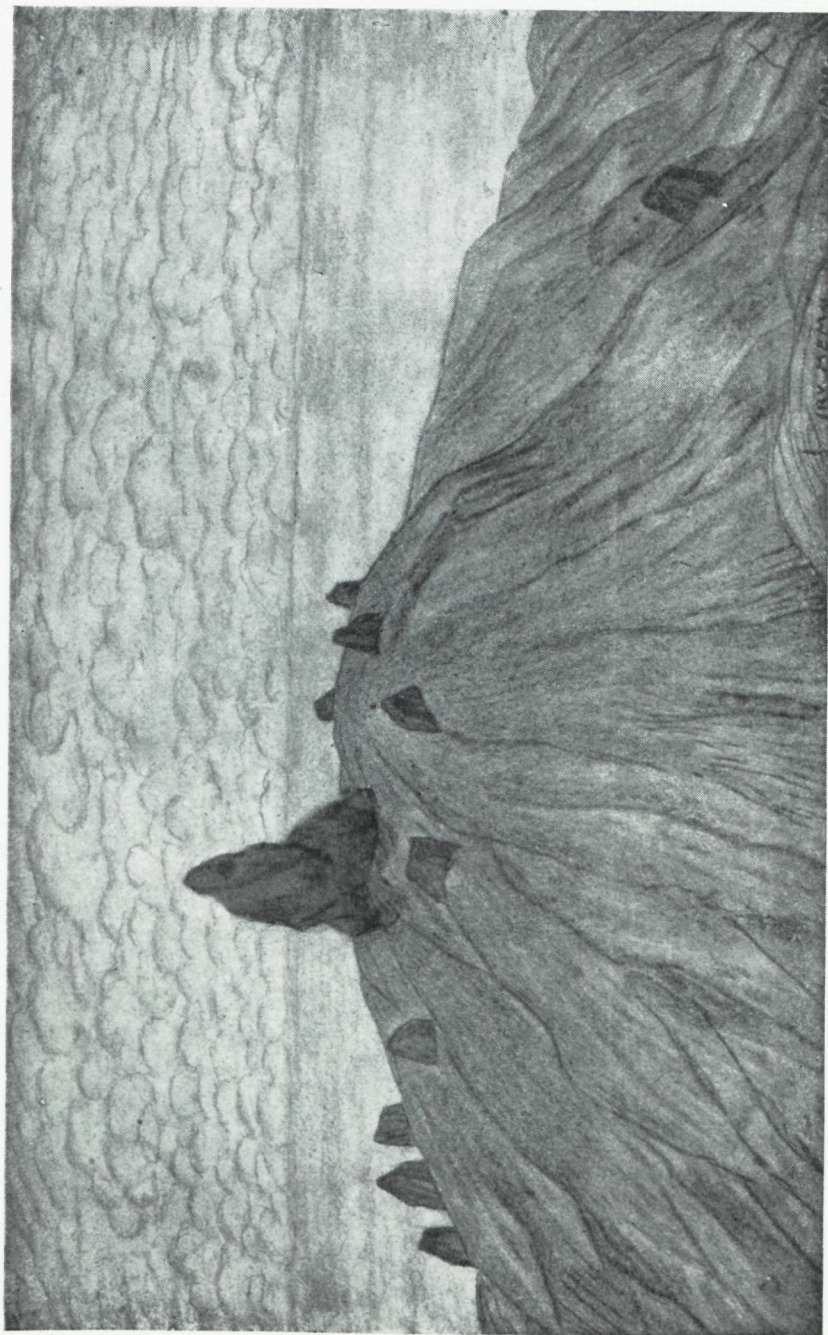
Kr. Raud

Egiptuse teel. Tempera

Kr. Raud

Muinasmaale. Pliats

Kr. Raud

Iru ämm. Illustratsioon „Kalevipojast“, Süsi

Kr. Raud

Kalevipoeg kosjas. Tempera

mussüsteeme kaugemasse minevikku, ja vastupidi — ajaloo fakte tuleb osata tõlgitseda meie „keeles“. Tähelepanelikku ülekande-tööd tuleb teha isegi 19. sajandi alguse eestlase kujutamisel. Selle töö juures on eesti kirjanikul abiks mõned meie noored, ent agarad rahvuslikud teadused: ajalugu, arheoloogia, etnograafia, rahvaluuleteadus, isegi kirjandusteadus. Muidugi ei ole meil veel jõutud mineviku valgustamisel säärase teaduste koostööni, mida üha enam nõutakse ja algatataksegi välismaal. Samuti ei ole meil olukord rahuldav uurimistulemuste publitseerimise alal. Kuid see-eest võimaldab Eesti väiksus rohkem isiklikku kontakti kirjanike ja teadlaste vahel (mida seni nähtavasti küll pole kasutatud eriti hoolsalt).

Salata ei saa, et hoolsaimagi andmetekogumise järel jääb vanade eestlaste kujutajail tohutult suuri lünki täita — intuitsiooni abil. Samuti ei saa me autorite arvamusi neis lünkades kritiseerida teisiti kui intuitsivselt — analoogiate ja tõenäolisuste kaudu. Näiteks Mälgu „Surnud majades“ tundub meile Põhjasõja-aegse talurahva patriotism veidi ülepingutatuna ja me oletaksime, et vaevalt võis see rahvas nii optimistlikult rääkida enda peatsest vabanemisest võõraste ikke alt. Kuid me ei tohi ütelda, kas nende iseteadvuse allikas — mälestus muistseist vabaduse ja viikingiluse aegadest — pidi 17. sajandi lõpuks tegelikult olema kuivanud või tõepoolest voolas veelgi, nagu kujutab autor. Põhilise tähtsusega aga on küsimus Muinas-Eesti kultuuri laadist. Kui „Eesti ajalugu“ I (Eesti Kirjanduse Selts, 1935) ütleb, et tol ajal, kus polnud linnu meieaegses mõistes, ei kaupmeeste, „valitsejate“ ega „vaimulike“ seisusi, vajutas põllundus „ka meie rahva ühiskondlikule korraldusele... otsustavalt talupoegliku pitseri“, siis K. A. Hindrey maalib oma arvuka is ajalooainelisis teosels Muinas-Eestist märksa teissuguse ning samuti küllaltki põhjendatud pildi. Tal ei esine mitte üks isiku-uhke „kalevaste meeste“ seisus (mille suhe vanematekihiga jääb küll hämaraks), vaid ka juba kaubamehist-vanemad,

„linnuseülikud“, tarkade seisus, (mis seguneb sõjameeste omaga, selmet vanematega, nagu oletab ajalugu), maakondade vanemad, jne. jne. Ta ei lepi mõttega, et vanad eestlased olid „talupoeglik“ rahvas, vaid omistab talle suurel määral õige mitmekihilist linlikku ja läänemaiselt-viikinglikku kultuuri. Viimane läheb selleni, et näiteks sisemaa kihelkonnavanem peab täiesti loomulikuks ja kombekohaseks võtta oma tütrele Tartust välismaine kasvatajanna — rootslasest orjatar. Rootsi keele oskus üldse näib Hindrey teosels olevat Vana-Eesti ehtse aristokraatia tunnuseks. Oma aristokraatlike-individualistlike ideaalide tipu kehastab Hindrey „mereisandais“, neis rõõvrüütels, kelle hoiakut iseloomustab „selge ja uhke, hooletu ilme“. Need on täielikud kellegagi sidumatud viikingid. Sigtuna hävitavad nad kogu maalt kokkuvoolanud vabatahtlike meeskondadega, kes ei tea midagi retke sihist enne Rootsi randa jõudmist. Mälgu „Läänemere isandate“ saarlased aga on kollektivistid: nad vallutavad Sigtuna ühiselt, kogu Saaremaa nimel peetud nõu järgi, ja pealegi rohkem oma isamaa presitiizi pärast kui ainult saagiha ajal. Seejuures tunduvad kummatigi Hindrey individualistlikud ülikud, kellede hulka kuulub ka esmajärguline patrioot Urmas, oma suurema psühholoogilise rikkuse tõttu usutavamalt vana-eestilisina kui Mälgu rahvamehed. Ja viikinglikku-rootsilikku kultuuri laseb Eestis küllalt võimutseda ka Mälk — küllap mitte üksi sellekohaste sümpaatiate pärast, vaid ka ajaloo põhjal, mis ütleb, et Skandinaavia mõjud meile on nooremal rauaaajal olnud tõesti suured ja et kogu meie elulaad on üldse kõigist maist kõige lähemalt sarnlenud Skandinaavia omale. Kahjuks puudub meil kriteerium selleks, kui sügavale need mõjud võisid ulatuda. Kuna meil siiski pole erilist sümpaatiat guvernantede-süsteemi vastu, siis võiksime ütelda, et vahest kõige lihtsemalt usutava ja „maalähedasema“ pildi on vanust eestlasist annud Mait Metsanurk oma romaanis „Ümera jõel“. Siin on Mägiste vanem peale muu tõeline

talumees, kes rassib kaasa aletöö, kuna aga Mälgu noor „suurvanem“ ütleb, et talutööga ei maksa rahvajuhil oma aega raisata. Ometi võib märgata, et Metsanurga romaanis on tühikuid ja libastumisigi komplitseeritumais küsimusis — vaimse kultuuri eriseikades, milliseid Hindrey mõnikord lahendab liiga kergel käel, ent enamasti siiski küllaldase õnnestumisega niihästi eruditsioonilise kui ka intuitsioonilise külje poolest. Ses suhtes võib päriselt imestuda ta äsjailmunud romaanist „Nõid“, mis õige julgelt ja õnnelikult tegeleb muistsete tarkade probleemiga, ilma et oleks kasutada otseseid sellekohaseid teadmisi nii kaugest minevikust. Palju parem ei ole lugu isegi teadmistega muinaseestlaste usundist ning mütolooglast. Kui Hindrey romaanis „Urmas ja Merike“ esitab „kalevaste meeste“ kaitsjana Torri-Tooru-Taara ja laseb tegelelasi teada, et see sõjakas jumal on pärit Rootsist, siis seega tohiks asi olla enam-vähem korras. Kuid „vanu maajumalaid“ ei lähe ta targu nimepidi nimetama — ainult korra kuuleb Ukut. Küllap sobib seegi, et nii Hindrey kangelased kui ka targad osutuvad lõppude lõpuks õige ateistlikeks ja sõandavad „taganeda jumalast“. Ainult sugukond ja ta vere võim on pühadus, millest ei tohi taganeda. Kõige selle üsna tõenäolise oletamise kõrval aga paistab silma, et ei Hindrey ega teised muinaseestlaste kujutajad pole püüdnud süveneda soomesoo ürgpõlisesse animistlikku esivanemate- ja surnutekultusse, mis pole teadusele sugugi tundmatu. Isegi haldjate ja taigade-usuga pole meie autorid suutnud peale hakata midagi huvitavamat. See seisab ühenduses nende autorite eespoolmainitud huvipuudusega soomesoo selle „pantheismi“ vastu, mis peegeldub näiteks Juhani Aho „Panus“.

Kuid korrakem veelgi, et muinaseestluse romaanistajal kulub — või vähimalt peaks kuluma — väga palju tähelepanu ning energiat kadunud elu uuestiloomiseks üsna tühjas ruumis. Otsese kaemuse abil võime kujutella ainult vanade eestlaste metall-ehteid, relvi, tööriistugi osalt — ja kõik-sugu maade rahasid, mida meil on hulka-

dena liikvel olnud. Kõik muu materiaal-segi kultuuri alal tuleb mudelita maalida teaduse mittekindlate oletuste najal. Pole siis ime, et näiteks Metsanurk kirjeldab kihelkonnavanema maja vahest liiga primitiivsena, (selles ei tunta õiget laudagea, nagu näib, ka mitte lage), kuna Hindrey esitab peale muu toreduse oma esimeses novellis „Vikerlased“ koguni jakobsonliku „Taara templi“ väga auväärse ja romantilise sisustusega. Pole ime ka see, et vanade eestlaste ühiskondlikku kihistust ja poliitilist korraldust kujutab iga autor suurte erinevustega oma sümpaatiate kohaselt. Me tööpoolest ei tea, kas Lembitu oli Sakalas maavanem või ainult kihelkonnavanem. Tõenäolisem igatahes on viimane: rahuajal „näib maakonna asju olevat otsustanud selle kihelkonnavanemate kogu“ („Eesti ajalugu“ I). Järelikult on üsna usutav ka see „ürgdemokraatlik“ vaim, mida Hindrey väidab valitsenuvat maakondade liidus — Raiküla „maapäevil“. Ülemaalistegi ettevõtete vajaduse korral ei tahtud nimelt näha ühe maakonna võimu teise üle ega ühe vanema õiguslikku üleolekut teistest. See meie muistse patriotismi omapära aitab üsna loomulikult seletada teatavat juhuslikkust ja sagedasi hiljaksjäämisi eestlaste tolleaegseis suursõdades. Pealeselle aga näib, et rahva iseloomus on säärane kalduvus detsentralisatsioonile püsinud tugevana tänini...

Kõik need küsimused Muinas-Eesti kultuuri alalt on enam-vähem lahtised, kui neid võtta konkreetsele kujul. Mis siis veel arvata vanade eestlaste „lihast ja verest“, mida kirjanik peab nügema kõigepealt ja alatasa: nende hoiakust, temperamendist, isikuväärtuse-mõistest, kõneviisist? Siin saavad päästa ainult autori puht-isikupärased võimed. Ta kujutusviisil peab olema psühholoogilist sugestiivsust ja inspiratsioonirikust. Mõlema abil on näiteks Hindrey novellis „Vihkajad“ („Looming“ 1938, nr. 3) antud õige subtiilne ja kõiges oma ajakauguses kodune pilt 13. sajandi metsaelanikest: noorukist, kes läheb kuuvalgel ööl välja nõia vastu, ent hiljem leiab ses kardetud teises talus päris hupa-

sed inimesed. Ses novellis on tehtud ka huvitav katse kujutella muistse kolklase katkendlikku ja impressiivset, ent siiski tihedat kõneviisi — nimelt teisetalu flegmaatse peremehe jutustuses õllekanu taga. Vähem autentsusele pretendeeriv on Mälgu muinassaarlaste kõneviis — ent see-eest vägagi ehtselt rahvapärane, kujukas ja lopsakas, nii et seda peaks kadestama ka meister Hindrey. Mälgule on siin osutanud suure teene ta intiimne tutvus tänapäeva saarlastega, kui maha arvata vahest liigne kalduvus vanasõnatsemisele. Ent ka Hindrey oskab sedalaadi tänapäevakogemusi õnnelikult taastada minevikku. Väga elavalt visandab ta Raiküla rahvakogumist kirjeldades paari lausega eesti hõimude omapära nende kõneviisi järgi: „Merike kuulis Viljandi meeste sõakat sõnade väljatõukamist, Ugandi hoogsat kõnet, nagu sõidak-sid nad sõnadel ratsa, Läänemaa laulvat ja mahedalt soravat juttu ning Alistekunna ruttavat voolavust. Ja lõppeks kuulis ta ka saarlaste nobedalt vulisevat kõnet...“ Veidi kaugemal jälle: „Ta nägi rannarahva tasakaalus, kuid alati otsustavat vaatamist, kas ja mida teha ja kui, siis kõvasti. Viljandi mehed käratsesid... hobuste juures ja kärkisid välja oma hinnanguid, nagu naerugi, hindu ja laitusi. Alistekunna mehed vaatasid pealt ja pildusid sekka oma teravaid nõökamisi, isandlikult, harkisjalu, nagu oma lainetavail nurmedel.“ Tulevasi mulke on siin lgatahes liigagi meeles peetud! Kuid ka Metsanurga romaani on Aliste vanem Rääso ülimalt eluline muinasmulk, tohtu kolina raske ja rahulik, üks selgeimini nähtud kujusid kogu romaanis.

Eesti rahva ja ta etniliste osade nüüdispsühholoogia ja -tegemoe intuiitiivse taastamisega minevikku on üldse meie ajalooiises romaanis päästetud palju. Muudatusi energilisuse, kangelaslikkuse ja temperamendi lahtisuse suunas on, nagu tundub, kõige enam tehtud saarlaste ja teistegi randlaste kasuks, vähimalt Hindrey ajalooainelises toodangus. „Mulke“ aga nähakse võrdlemisi olevikulistena. Idealistliku ja otsemeelse Soontagana-mehe Urma seljaga on iga ta julge ettepaneku puhul kä-

redad ning kärmed saarlased — ta vastasparteiks aga saavad Sakala suured ning rikkad suguvõsad, aeglased sõdima ja kan-ged korjama ning protsessima, materialis-tid ja kavalpead, nagu neid kujutab ka Metsanurk, tegemata ilmset erandit Lembi-tustki.

Säärased sügavadki vastuolud eri maa-kondade vahel ja samuti enamiku vane-mate-paremate kaval ning laisk „rahvame-helikku“ ei aita küll kindlustada meie ku-jutelmi muinaseesti r a h v u s p s ü h h o -l o o g i a s t e g a s e d a s ü m p a a t l i k u k s t e h a , kuid see kõik aitab suuresti tõsta kõne-aluste teoste elulist usutavust. Eriti palju teeneid Muinas-Eesti elluäratamisele ta de-tailides on osutanud K. A. Hindrey huvi tõugude, rasside ning isikuteadvuse vastu ja ta kodusus kõige loodusliku, bioloogilise, alateadliku ja ürgse valdkonnas. Pari-mail juhtudel ta on, niipalju kui suudame otsustada, osanud peagu täiesti hoiduda psühholoogilise anakronismi ohtudest. Matt Metsanurka, kes oma vaateilt järsult erineb Hindrey-st, on samataolise ehtsuse saavuta-misele aidanud ta realist-närv ja huvi s o t s i a a l s e i n i m e s e v a s t u .

Ilma viimase konstateeringutagi on sel-ge, et ka ajaloolise romaani žanris võib häid tagajärgi saavutada mitmesuguse lähe-nemismeetodiga. Veelgi selgem on, et sel alal ei loo mõjuvat ja värsket mitte suur andmeteuriija, vaid ainult üsna rikas kir-janiku-isiksus. Tal pole niipalju võtta väl-jastpoolt kui päevakaja kasutajal. Enn Kippeli romaani „Kui Raudpea tuli“ ei kisu alla mitte ta asjalik külg, mis on tugevgi, vaid ta intuitsioonipuudus.

Selgub, et kauged mineviku kujutamine nõuab kirjanikult ebatavaliselt palju: nii-hästi objektiivse väärtusega eruditsiooni kui ka puht-subjektiivset nägemise ning läbiela-mise võimet. Eriti maksab see ajalooaine-lise psühholoogilise romaani kohta, mis peaks olema ideaaliks ka sel, kes asub esi-vanemaid jälgima puht-isamaalisest huvist. Ainult sügavasti psühhologiseeritud mine-vikukujutus saavutab selle erisugususe ja ai-nukordsuse hõngu, mis päästab teose sur-

mast nõudlikumagi lugeja teadvuses. Tõsi küll, „ajalooline inspiratsioon“ on seni olnud palju sagedamini kantud lihtseist kollektiivseist tundeist kui erisuguseist-individualistlikest. Kuid ka kollektiivi elab näiteks haritlane läbi teisiti kui koolijüts. Talle on enamasti vastuvõtmatu Andres Saal, kuid meeleldi loeks ta mõnda kollektivistlikult inspireeritud teaduslikku ajalugu — näiteks kasvõi vana kuulsust Jules Michelet’d, keda kunagi tiivustas usk demokraatiasse. Mis puutub otseselt rahvalikku ja rahvuslikku ajalooromaani, siis ka selle värskendamiseks peab alatasa otsima vahendeid. Kas ei võiks siin teatavaks tugipunktiks või äratuseks olla näiteks Freudi koolis käinud Jungi õpetus üleisikulisest „kollektiivsest alateadvusest“ ja hingelise hoiaku „põhivormidest“, mis loomulikult peaksid ilmema selgeimini lihtsamaalgelisema muistse inimese psüühis. Siit leiaks vahest valgustust vanade tõekspidamiste karmus, muistse kangelasikkuse laad, jne.

Loomulikult ei tarvitse sääraseid „äratused“ anda kunstis kaugeltki niipalju tagajärgi kui mõni puht-isikupärane inspiratsioon. Jah, inspiratsioonid! Tuleks küsida, kas rahvusliku mineviku kujutaja ei teeni oma eesmärgi parimini siis, kui ta üldse loobub robustsete ja aktuaalsete kollektiiv-

sete tunnete ekspluateerimisest. Sel teel ta igatahes võib saavutada sügavalma, mida üldse saab sisaldada „põlvnemismüstika“ ja „rahvusromantika“. Kui nimelt ollakse naiivsuse kaotuse tagajärjel loobunud mitte ükski Vambolast ja Tasujast, vaid ka huvist kõigi kirjanduslike viikingisõitute ja linnusepiiramiste vastu, siis on seda enam tõenäoline, et võiakse näiteks mõne 2000-aastase leeloviisi kuulmise puhul näha halutsinatsioonid ta kunagisist lauljast, või mõnelt tühjalt neemerannalt silmata Ridala kombel muistsete muhulaste purjesid! Ja kui kord ollakse pääsnud säärase tunnetuste jälle, siis selgub (jällegi vastuolus lihtsusstatud rahvustundega!), et karjala „Kalevala“ on soomekeelsenagi hoopis ürgeestilikum teos kui meie rahvuslik värsssepos „Kalevipoeg“, ja et vanad eestlased vist kuuluvad üldse ennemini luule kui proosa domääni. Samuti võib näiteks Matti Visanti uhiuute „Kalevala“ illustratsioonide (vt. „Varamu“ 1938, 10) lehitsemine kinnitada usku soome tõu panteistlikku ja intiimsesse loodusetunnetusse enam kui aasta rahvaluule-uurimist, (milles muide kõik meie ajaloo-romaanistajad on olnud võrdlemisi laisad). Selgub, et kui „vanad eestlased“ ei elustu meis endis, siis välja kaevata ei saa me neid kuskilt — samuti mitte veenvalt koostada oma ideoloogiliste soovide järgi.

Valik tšehhi luulet

Tõlkinud Marie Under

KES SAAB MU ASEMELE?

Nii vähe verd on mul veel ja voolabki see
Mul suust.
Pea mu lihast ja luust
Üle kahiseb rohi, ihu pehkib kui hilp —
Kes saab asemelle,
Kelle hoida mu kilp?

Vitkovitzi hõõgahjude vingude lõõm —
Ses seisin, silm ööd täis, sõormeis leekide sõõm,
Kas päike särand või õhtu tuhmund,
Aeva vaenlasi altkulmu mõõtsin kui juhmund,
Noid pururikkaid juute, noid šlahta krahve,
Ma sünge kaevur, kes minetand šahte.
Kuigi mõni neist krooniga sündind maailma,
Nad pidid tundma mu salvavat silma,
Mu uhma ja rusikas löõgiha,
Beskiidi-kaevuri valusat viha.

Nii vähe verd on mul veel ja voolabki see
Mul suust.
Pea mu lihast ja luust
Üle kahiseb rohi, ihu pehkib kui hilp.
Kes valvab mu eest,
Kelle hoida mu kilp?

Petr Bezruč

MARYČKA MAGDÓNOVÁ.

Vana Magdón läks Ostrava poolt koju,
Astus õhtul Bartovi kõrtsi,
Lõhkevi päi kukkus tee ääre kraavi.
Nuttis Maryčka Magdónová.

Vagun sütega sööstis rööpmeilt.
Mattis surmavalit Magdóni lese.
Viis väikest orbu nuuksuvad kodus,
Vanim neist Maryčka Magdónová.

Kes peab neid kaitsma, kes peab neid toitma?
Tahad sa olla neile isaks ja emaks?
Arvad, kel kaevandusi, sel on ka südant,
Nagu sul, Maryčka Magdónová.

Krahv Gero metsad on tohutu suured.
Kui tema šahtid on mõrvanud isad,
Korjata võib siis orb sületäit hagu —
Mis arvad, Maryčka Magdónová?

Maryčka, külm on, ei palukest süüa...
Kõrgeis laantes on musttuhast halgu...
Metsasaks tabas sind korjamisel,
Vaikib ta, Maryčka Magdónová?

Milline peigmees kõnnib su kõrval,
Sulgtutt kübaral, püss üle õla.
Sünge ta laup, ja sa järgid talle,
Lähed temaga, Maryčka Magdónová?

Kõnnib siis nõnda kas kellegi mõrsja?
Taskurätt silmil ja voolavad sinna
Kibedad, tulised pisarad palgeilt,
Mis sul on, Maryčka Magdónová?

Friedeki suurnikud, Friedeki daamid
Pilkavad sind ja võlvi alt vahib
Juut too, kes tollal sind tabas metsas.
Mis on sul, Maryčka Magdónová?

Jäid jäätunud pessa neli linnukest väetit,
Kes neid küll kaitseb, kes neid küll toidab?
Ja jumal ei aita? Mis helas su hinges
Sel reitel, Maryčka Magdónová?

Maryčka, järsud on lõhestet kaljud,
Nende all vahutab Friedeki poole
Metsikult kohisev Ostravica.
Kuuled sa, mõistad sa, mägede laps?

Üks hüpe kurale ja — kõik on mööda.
Rahnudel mustavad palmiku keermed,
Veri tumestab kahvatuid käsi,
Hüvasti, Maryčka Magdónová!

Kalmistul, müürile üsna ligi
Ristita, lilleta kükitab haudu.
Puhkab siin neid, kes elust läind ise.
Puhkab siin Maryčka Magdónová.

Petr Bezruč

MIROGOJ

Mirogojs oli see, kesk Zagrebi surnute riiki,
Kus leebe lõunamaa ümbrus mu pilkudest kisti.
Sääli Zagrebi kalmistul musttuhat risti,
Need äkki mu silmesse reastusid sirgu,
Puust ristid, kõik sarnased, sama liiki
Nagu sõduri surmgi, kes enam rünnuks ei virgu.

Need kangestund käed, randmeist kokku seot,
Kaasa tõmmata suutsid mind halvatud peod.
Nii all maa marssisin koolnute seas.
Lubjast haudade kohal aeg närtsitab nime
Neil kõigil, kes Maailmasõjas hukkund.
Siis äkki üks hääl mind riivas ses reas,
Üks küsimus tuhandeilt huulilt kukkund,
Nägin pärimas kõigi surnute päid:
Ütle, vend, kes sa elama jäid,
Ütle, mispärast me langesime?

Juur päikese poole sirutab õit,
Surnu elavas tajub, mis ta languse siht.
Võid kõige eest võidelda iganes,
Kuid mitte surm pole kõige võit.
Te surnud, Venest, Saksast, Böömi- ja Prantsusmaalt, kes
Te varakult langetand noored laud,
Mu kätes te pärandus: veri ja haud.

Ma palvetan, et minu peos
See leivaks ja viinaks saaks, ning mu sõnas ja teos
Taas puhkeks võimsaimas eluhoos.
Ja teie küsimus raske ning püha
Kui kellalööök, kõrgemalle ta üha
Ma oma südames igatsen tõsta,
Ja jumala tahtel, nii kaua kui kesta
Mul elu ant, elavatega koos
Te elavat küsimust õhinal
Ma elada püüan.
Te poole ma selle töötuse hüüan,
Oh, teie, kõigi rinnete surnud siin all.

Jiri Wolker

SÕIT LAHINGUVÄLJALT

Laulev poolakas, päeva, öödki kaks
Su viletsal vankril, kus põhk polnud paks,
Veetsin all sinu helde hoole
Ning palvetin kauni daami poole:

Daam, olin valvel, kus ohtlikem turm,
Naersin, kuna mind suudles surm,
Vaid ihu langes, süda valvas endises hoos,
Mulle ulata roos!

Õõ oli verine, küla täis tulepesi,
Vankrike hüples. Poolakas, siin mu käsi,
Kas kümme aastat veel, või täna saab surm mu kätte,
Mu kõrval sa astud Viimse Kohtu ette.

Sääl tunnistan: Verine öö, küla täis tulepesi,
Tema, Issand, ent laulis tasahiljukesi.
Palju lugusid oskas, oli ustav ja truu,
Aralt südamele mind suudles ta suu.

Ka ta hobuse eest, Issand, pean paluma sind.
Kõhn oli ja väike. Poolviltusest pilgust silmitses mind,
Ise hirnatas kurvalt, kuid mulle tõi lohtu.
Issand, las sööb ta su taevasel karjamaal rohtu.

Fraňa Šrámek

LASTEBALLAAD

Ema magab koiduaegu.
Laps ent kisub silmad valla:
Surmakene istund praegu
Voodiserva pääle alla.
Pärg pääs, nagu laps ta väike,
Särgiväel ta lahja ihu,
Hoiab liblikatevõrku
Tema habras, kitsas pihu.
Kae ta käsivarsi nõrku,
Lauba kollast vahaläike!
Koopais kustund silme päike.

„Tule, kulla, muga hulla!
Tule veidi minu tuppä.
Inglitega upa-upa
Hõljume, et roosad palged,
Lendame kui tuvid valged.“

„Ema seda küll ei talu,
Ja mul jalgades on valu.“

„Tule, tibu, õienibu,
Magusaimat toon sull' rohtu,
Haiguses siis pole ohtu.
Sõuame kord inglihoole
All me üles taeva poole.“

„Ema mind ei luba viia, —
Kohe pää ta pöörab siia.“

„Süda rindu! Tule lindu!
Jeesukene, taevapoju,
Saadab mind ja kõrge emand,
Näha tahavad sind nemad,

Käskisid täis sooja indu:
Kuldses vankris too ta koju.“

„Läkim siis — ent tasa-tasa,
Et mu emake ei ärkaks.
Nagu miskit rasket märkaks,
Ohkab unes alatasa,
Rind tal hüpleb üles-alla,
Avab silmad — siis tal kohe nutt on valla.“

Jan Neruda

Eesti välislepingud ja siseõigus

estli Vabariigi 1937. a. Põhiseadus, mis oma konstruktsioonilt ja sisult on modernsemmaid ja täiuslikumaid põhiseadusi XX-nda sajandi riigiõiguses, lahendab muude riigiõiguses seni vaidluse all olevate küsimuste hulgas väga painduvalt ja selgelt ka välislepingute ja siseõiguse suhte küsimuse moodse teooria seisukohalt. Välislepingute ja siseõiguse suhe, piiratult võetuna — välislepingute juriidilise kehtivuse küsimus siseõiguses, on olnud vaieldavamaks probleemiks rahvusvahelise õiguse ja riigiõiguse teoreetikute seas. See on põhjustanud arvukaid ja põhjalikke uurimusi rahvusvahelise õiguse ja siseõiguse suhete analüüsimisel, jagades õpetlased kahte vastasleeri — dualistideks ja monistideks, ning viimased omakorda veel kaheks leppimatuks pooleks — kas rahvusvahelise õiguse või siseõiguse prioriteediga.

Rahvusvaheline õigus jätab riigiõiguse hooleks kindlaks määrata need siseõiguse reeglid, milliste järgi tuleb ratifitseerida rahvusvahelist lepingut. Üksikute riikide põhiseadused või nende alusel antud seadused ainuüksi määravad need tingimused, millistes rahvusvahelist lepingut tuleb lugeda kehtivaks ja teostatavaks siseõiguses.

Enne kui minna välislepingute juriidilise kehtivuse küsimuse juure meie siseõiguses, peame vaatlema välislepingute ratifitseerimise põhiseaduslikku protseduuri Eestis.

Välislepingute ratifitseerimine.

Välislepingute ratifitseerimine on korraldatud Eestis Põhiseaduse §§ 101 ja 102 eeskirjadega ning sel alusel antud Välislepingute ratifitseerimise korra seadusega (RT 1938, 36, 325). Peale nende eeskirjade korraldavad välislepingute sõlmimise üksikuid küsimusi Põhiseaduse §§ 99 p. 5 ja 132 ja Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 18, p.p. 3 ja 4 (RT 1938, 29, 234).

Vastavalt Põhiseaduse § 101 lepinguid välisriikidega sõlmib ja ratifitseerib Vabariigi President.

Ratifikatsiooniks nimetatakse akti, millega riigi põhiseaduses ettenähtud kompetentne organ annab sõlmitud lepingule riiki siduva jõu.

Küsimus, kas leping allakirjutamise momendist peale ilma ratifitseerimata on juba rahvusvahelise õiguse seisukohalt siduv või mitte, on moodse rahvusvahelise õiguse ja riigiõiguse doktriini poolt ülekaalukalt lahendatud nii, et leping on kohuslik riigile vaid siis, kui ta on alla kirjutatud ja ratifitseeritud. Ratifikatsioonimoment on koguni omandamas suurema kaalu kui allakirjutamine (näiteks rahvusvaheliste töökonventsioonide juures, kus Rahvusvahelise Tööbüroo poolt riikide delegaatide kaasabil väljatöötatud konventsiooni kava ja nende poolt selleks antud nõusolek üldse ei ole siduv).

Järelikult moodustab ratifitseerimine

lepingu juriidilise jõu ja kohuslikkuse pealelemendi. Ainult teatavat liiki lepingute suhtes, nagu näeme allpool, ei vajata rahvusvahelise õiguse tava kohaselt ratifitseerimist.

Põhiseaduse § 101 kohaselt enne ratifitseerimist Vabariigi Presidendi poolt kuuluvad välislepingud Riigikogu kinnitamisele. Välislepingud esitab Riigikogule kinnitamiseks Vabariigi Valitsus. Seadusega määratakse kindlaks välislepingute liigid, mis ei kuulu enne ratifitseerimist Riigikogu kinnitamisele või millede kinnitamine toimub erikorras.

1920. a. ja 1934. a. Põhiseaduste järgi kuulusid kõik välislepingud Riigikogu kinnitamisele. Seesugune välislepingute kinnitamise monopoliseerimise tendents seadusandva võimu poolt oli Maailmasõja järel lõkkele lõõnud riigivõimu tugeva demokraatiseerimise tagajärg.

Hüljati vanade parlamentaarsete riikide (Prantsusmaa, Inglismaa jne.) juba äraproovitud nn. segasüsteemi paremused, mille järgi parlamendi kompetentsi kuulub vaid parlamendi klassilisi prerogatiive puudutavate lepingute kinnitamine (kaubanduslepingud, lepingud, mis puudutavad või toovad rahalisi koormusi jne.). Oli ja on selge, et lepingute alal valitsusvõim kui täidesaatev võim vajab suuremat tegevusvabadust juba lähtudes puht praktilisest seisukohast, eriti arvestades modernse ajajärgu nõudeid oma kiiresti muutuvate olukordadega ja tihti üllatuslikult esilekerkivate uute asjaoludega. Riigi ja rahva elulisi nõudeid, kui nende rahuldamiseks ei ole vaja muuta maksvat õiguslikku korda, ei saa kahjustada valitsusvõimu aktsiooni pidurdava doktrinaarse parlamentarismiga. Samuti ei ole mõtet koormata parlamendi niikuinii suurt seadusandlikku tööd välislepingutega, millistel on puht tehniline, administratiivne jne. iseloom (analoogiliselt siseõiguses esinevatele määrustele, korraldustele jne., mis antakse juba olemasolevate seaduste alusel), samuti lepingutega, mis ei riiva riigi elulisi huve ega too muudatust maksvasse õiguslikku korda.

Neist põhimõtetest lähtudes ongi koos-

tatud Põhiseaduse § 101, fikseerides üldprintsipiina, et välislepingud enne ratifitseerimist Vabariigi Presidendi poolt kuuluvad Riigikogu kinnitamisele, välja arvatud üksikud välislepingute liigid, mis määratakse seadusega. Loomulikult oleks olnud eelistatavam, et Põhiseadus ise oleks fikseerinud üldsõnastuses nende lepingute iseloomu, mis igal juhul peavad kuuluma Riigikogu kinnitamisele, sest praeguses väljenduses on § 101 ettenähtud seaduse ulatus piiramatut, mis ei ole küllalt otstarbekas, kuigi Riigikogul on loomulikult õigus seda seadust anda oma suva kohaselt. (Praegune seadus on antud dekreedina Riigihoidja poolt vastavalt Üleminekuaja seadusele ja Riigikogu võib seda muuta seaduste algatamise korras.)

Põhiseadus näeb ette *expressis verbis* kinnitamise nõude Riigikogu poolt vaid rahulepingute suhtes (§ 132).

Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 2 järgi ei kuulu Riigikogu kinnitamisele, enne ratifitseerimist Vabariigi Presidendi poolt, järgmised välislepingute liigid, niivõrd kui nad ei sisalda uusi rahanduslikke koormusi riigile, ei loo uusi koormusi või majanduslikke kohustusi kodanikele ega muuda nende omandiõiguslikku seisukorda ega personaalstatuuti välismaal:

- 1) kaubanduslepingud, milledega kindlustatakse vastastikku vaid tavaline enamsoodustus;
- 2) lepped, mis reguleerivad kaubavahetust kehtiva kaubanduslepingu alusel, nagu kontingentide, kliiringu, transfertide ja päritolutunnistuste kohta käivad lepped;
- 3) kaubandusliku ja tööstusliku omandi kaitse lepingud;
- 4) sõpruslepingud;
- 5) konsulaarlepingud;
- 6) vaimse koostöö lepingud;
- 7) kirjandusliku ja kunsti omandi kaitse lepingud;
- 8) heakorra- ja kombuskaitse lepingud;

- 9) sanitaar- ja veterinaarlepingsud;
- 10) liiklemis-, ühenduste- ja transpordilepingsud, nagu raudtee-, laevandus-, õhusõidu- ja posti-telegraafi-telefoni ning raadiolepingsud;
- 11) kohtuliku abiandmise, kohtuotsuste täitmise, kohtute vahenditu läbikäimise, jurisdiktsiooni ja kurjategijate väljaandmise lepingud;
- 12) maksustamist korraldavad lepingud;
- 13) piirikorraldus- ja piiritülid lahendamise lepped;
- 14) lepped viisade kaotamise ning üle piiri liiklemise ja turismi hõlbustamise kohta;
- 15) lepped konsulaarmaksude võtmise kohta vastastikusel alusel;
- 16) ametlike dokumentide ja väljaannete vahetamise lepped.

Enamik loeteldud lepinguist evib puht tehniliste või administratiivsete korralduste iseloomu.

Kaugemale ulatuvad on vaid p. p. 1 ja 2 mainitud lepingud: kaubanduslepingud, milledega kindlustatakse vastastikku vaid tavaline enamsoodustus, ja lepped, mis reguleerivad kaubavahetust kehtiva kaubanduslepingu alusel. Siin on olnud motiiviks nende sagedane kiire iseloom, põhjustatuna uuea aja kiirest kaubandusliku ümberorienteerumise vajadusist, ning p. 2 all toodud lepete suhtes nende sagedane muutmine ja lühiajaline iseloom, tihti vaid mõnekuine (kontingendid jne.). Et aga Vabariigi Presidendi lepingute alal ei ole dekreedid andmise õigust (Põhiseaduse § 99, 5) ja et võib tarvidus tulla seesuguseid leppeid sõlmida kiiresti Riigikogu istungjärgude vahel ajal ja tihti kestusega vaid selleks vahel ajaks, siis on vältimatu nende ratifitseerimine Riigikogu kinnitamise ta. Loomulikult aga vaid niivõrd, kui võrd nad ei sisalda uusi rahanduslikke koormusi riigile jne., vastavalt seaduse § 2.

Peab märkima, et p. 7 all mainitud lepingud kirjandusliku ja kunsti omandi kaitse kohta tavaliselt loovad koormusi või majanduslikke kohustusi kodanikele (välisautorite honoraride näol jne.). Järelikult, kui on tegemist lepinguga, mis suurendab

või laiendab neid koormusi või majanduslikke kohustusi, samuti kui leping näeb ette uusi koormusi ja majanduslikke kohustusi ega taotle ainult probleemi tehnilist korraldamist, siis peavad need lepingud loomulikult kuuluma Riigikogu kinnitamisele.

P. 15 all mainitud lepped konsulaarmaksude võtmise kohta vastastikusel alusel võivad tihti ka luua uusi koormusi kodanikele. Aga et need lepped on sõlmitavad ainult vastastikusel alusel ja et kehtiv konsulaarmaksude seadus on annud üldvolituse nende sõlmimiseks välisministrile, allutamata neid ka ratifitseerimisõudele, mida ka Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 5 rahvusvahelise tavaõiguse kohaselt on sanktsioneerinud, siis ei saa need lepped ühelgi juhul praktiliselt kuuluda Riigikogu kinnitamisele.

Nii näeme, et Riigikogu kinnitamisele kuuluvad igal juhul kõik need välislepingud, mis on loetlemata Välislepingute ratifitseerimiskorra § 2, nagu kaubanduslepingud, mis näevad ette tariife, korraldavad kodanike omandiõiguslikku seisukorda või personaalstatuuti välismaal, kõik poliitilised lepingud jne., samuti ka samas paragrahvis loeteldud lepingud, kui nad sisaldavad rahanduslikke koormusi riigile, loovad uusi koormusi või majanduslikke kohustusi kodanikele ehk muudavad nende omandiõiguslikku seisukorda või personaalstatuuti välismaal (välja arvatud, nagu nägime, vaid lepped konsulaarmaksude võtmise kohta vastastikusel alusel, mis ei kuulu ratifitseerimisele ja seega ka mitte Riigikogu kinnitamisele.).

Sellega ei ole üteldud, et ka seaduse § 2 loeteldud lepingute suhtes oleks takistatud või kõrvaldatud Riigikogu kontroll. Et Vabariigi Presidendi ratifitseerimise otsus kannab Peaministri ja välisministri allkirja, mille tõttu selle otsuse eest vastutab Vabariigi Valitsus poliitiliselt ja välisminister ka ametialiselt, siis on Põhiseaduse § 59 alusel Riigikogul õigus avaldada Vabariigi Valitsusele või välisministrile otsest umbusaldust, mis

võib viia Vabariigi Valitsuse või välisministri ametist vabastamiseni. On loomulik, et sõlmitud ja ratifitseeritud välisleping jääb kehtivaks seni, kuni ta pole Vabariigi Presidendi poolt üles üteldud.

Järelikult on Riigikogul võimalus laiendada oma kontrolli kõigi lepingute sõlmimisele ja välisminister, kes soovib vältida eventuaalseid lahkkelisid parlamendiga mõne ulatuslikuma lepingu suhtes, mis ei vaja Riigikogu kinnitamist, ei hoidu kindlasti informeerimast sellest Riigikogu vastavaid komisjone, ära kuulates nende seisukoha, nii nagu see parlamentlikes riikides on kombeks.

Parlamendi prerogatiivide suurema kitsendusena võib aga vaadelda Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 3, mis võimaldab ratifitseerida riiklikel kaalutlusil ilma Riigikogu kinnitamiseta ka seesuguseid välislepinguid, mis üldkorras tingimata peavad kuuluma Riigikogu kinnitamisele. Nende ratifitseerimise ainuelduseks on vaid nõue enne ära kuulata Riigivolikogu ja Riiginõukogu vastavate komisjonide või nende ühise vastava komisjoni seisukoht.

Need lepingud on järgmised:

- 1) tähtajalised tariifilised kaubanduslikud lepped;
- 2) liidulepingud;
- 3) koostöö- ja konsultatsioonilepingud;
- 4) mittekallaletungi-lepingud;
- 5) neutraliteedi-lepingud;
- 6) abiandmis- ja garantilepingud;
- 7) vahekohtu- ja lepituslepingud.

Uuema aja majanduselu kiiresti muutuvad olukorrad ning erilised konjunktuurtõlgimused, nagu juba ülal tähendasime, vajavad valitsusvõimu kiiret tegutsemist ning sellega on seletatav ja õigustatud tähtjaliste tariifiliste kaubanduslepete ratifitseerimine, ära ootamata Riigikogu vormilist kinnitust, leppides vaid Riigikogu vastavate komisjonide seisukoha ärakuulamisega. On loomulik eeldada, et see paragrahv on mõeldud kohaldamiseks peamiselt Riigikogu istungjärkude vaheajal, eriti suvel, kus on vajalik sõlmida tihti ainult hooajalist tariifilist lepingut. Põhiseaduse § 71 ko-

haselt on Vabariigi Presidendil õigus kokku kutsuda istungjärkude vaheajal Riigikogu komisjone ja seega ära kuulata nende seisukohad.

Mis puutub teiste punktide all toodud lepingutesse, mis kõik enam või vähem on poliitilise iseloomuga, siis on olukordi, kus riiklikel kaalutlusil on, ühelt poolt, tarvis samuti tegutseda kiiresti, iseäranis kaasaja poliitiliselt üllatuslikus õhkkonnas, ning, teiselt poolt, kus riikliku või avaliku julgeoleku ning heakorra huvides on hädavajalik vältida avalikku diskussiooni suure kogu ees, mis oma ettenägematute tagajärgedega võiks suuresti kahjustada Eesti kui erapooletu riigi seisundit ja seega ta julgeolekut.

Paragrahv 3 eeskiri „niivõrd kui pole teisiti määratud mõne muu eriseadusega“ käib peamiselt ja ainuüksi Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 18 p. 3 ettenähtud eeskirja kohta, mis määrab, et riigikaitseesse puutuvad lepingud ei kuulu Riigikogu kinnitamisele.

Nii näeme, et välislepingute ratifitseerimise põhiseaduslik protseduur Eestis on lähedane inglise ja prantsuse-belgia kombineeritud süsteemile.

Inglise süsteemis on täidesaatev võim ainukompetentne välislepingute sõlmimisel. Ent parlament teostab poliitilist kontrolli usalduse või umbusalduse hääletamisega valitsusele. Tal on ühtlasi seadusandlik kontroll ja ta peab andma oma kinnituse seesugustele lepingutele, mis muudavad seadusi või sisaldavad rahanduslikke koormusi riigile. Valitsusel on täielik vabadus sõlmida välislepingut, mis ei riiva riigikassat ja kehtivaid seadusi, nii et praktiliselt inglise süsteem vastab prantsuse-belgia süsteemile, mis oma põhiseadustes näeb ette parlamendi kinnitamise nõude rahulepingutele, kaubanduslepingutele ja lepingutele, mis kohustavad riigikassat ehk puudutavad kodanike personaalstatuuti või omandiõigust välismaal. Samuti on olemas selles süsteemis poliitilise kontrolli võimalus valitsuse kukutamise teel ning selle tähtsa osa kaudu, mida mängivad neis riikides parlamendi väliskomisjonid.

Eesti süsteem on läinud kaugemale kui mainitud süsteemid, ja seda nii ütelda „demokraatlikumas“, parlamentlikumas suunas, allutades põhimõtteliselt parlamendi sundkinnitusele ka kõik poliitilised lepingud. Erand on tehtud vaid teatavate lepingute suhtes, lähtudes riiklikest kaalutusist, kuid nendegi suhtes on ette nähtud sunduslik seisukohavõtmine parlamendi poolt komisjonide kaudu, mis puudub nii inglise- kui prantsuse-belgia süsteemis, kus on võimalik (teoreetiliselt) ka komisjonidest mööda minna.

Eesti välislepingute ratifitseerimise korra seadus on oma olemuselt ja süsteemilt ainulaadne kogu maailmas, sest et kusagil pole veel jõutud või tahetud jõuda küsimuse lahendamiseni seesuguse selgusega. Eesti seadus moodustab ideaalseima kompromissi kõigist seni kehtivaist seadusist ja praktikast sel alal, olles elavaks tõendiks Eesti Põhiseaduses deklareeritud ja läbi viidud valitsus- ja seadusandva võimu tasakaalustatud koostööst.

Huvitava lahenduse juriidiliselt seisukohalt on Välislepingute ratifitseerimise korra seadus annud rahvusvahelises õiguses nn. „lihtsustatud vormis sõlmitavate“ lepingute all tuntud välislepingute sõlmimisele.

Nimelt näeb seadus § 5 ette, et „Vabariigi Presidendi ratifitseerimisakti ei vaja välislepingud, mis sõlmitakse protokollide, deklaratsioonide ja nootidevahetuse teel ja mis rahvusvahelise tavaõiguse kohaselt ei kuulu ratifitseerimisele riigipea poolt, nagu lepped viisade kaotamise, konsulaarmaksude võtmise, piirikorrashoiu, piiritülide lahendamise ja üle piiri liiklemise kohta ning modus vivendi. Seesugused lepped sõlmitakse välisministri poolt Vabariigi Presidendi nõusolekul.“

Prantsuse ja üksikute teiste maade juristid on asunud seisukohale, et kõiki rahvusvahelise ulatusega leppeid ja akte, mis on sõlmitud ilma riigipea interventsioonita, kes ainuüksi põhiseaduslikult on õigustatud riiki rahvusvaheliselt siduma, ei saa juriidiliselt vaadelda kui lepinguid, kui juriidilise väärtusega akte, kuigi nad seovad riiki poliitiliselt.

See seisukoht võib juriidiliselt õige olla Prantsuse ja teiste maade praktika suhtes, kus põhiseadus ei näe ette, et rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud eeskirjad kehtivad siseõigusliku korra lahutamatu osadena. Eesti Põhiseaduse § 4 teeb aga seda ning et rahvusvaheline tavaõigus on üldtunnustatuim osa rahvusvahelisest õigusest, siis järelikult ei ole Välislepingute ratifitseerimise korra seadus § 5 kuidagi vastuolus Põhiseaduse § 101-ga, mis lausub, et Vabariigi President sõlmib ja ratifitseerib lepingud välisriikidega. Seaduse kohaselt saab välisminister neid leppeid sõlmida ainult Vabariigi Presidendi nõusolekul ja loomulik, et ka nende suhtes on parlamendil kontrolliõigus umbusalduse avaldamise teel ministrile, kui see ei ole suvatsenud enne ära kuulata väliskomisjoni seisukohta.

Sisuliselt võivad § 5 mainitud modus vivendi'd käia väga laiaulatuslike ja tähtsate nii poliitiliste kui majanduslike küsimuste kohta ning on täiesti eeldatav, et välisminister neid ei sõlmi ilma parlamenti informeerimata. Ent ei ole kahtlust, et kõik need seesugusel teel sõlmitud protokollid, deklaratsioonid, nootidevahetused ja modus vivendi'd on Eesti Põhiseaduse kohaselt juriidiliselt täieõiguslikud lepingud, täieliku juriidilise väärtusega ja et nad ei seo riiki mitte ainult poliitiliselt. Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 1 loeb nad ka täie õigusega välislepingute alla. Teatavat analoogiat võib selles näha Ameerika Ühendriikide põhiseadusliku praktikaga, kus nootidevahetuse, deklaratsioonide, protokollide ja modus vivendi'de kujul tehtud lepete sõlmimine ei ole seotud senati nõusolekuga.

Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 5 kohta võiks veel vaid niipalju märkida, et selles toodud loetelu (lepped viisade kaotamise, konsulaarmaksude võtmise, piirikorrashoiu, piiritülide lahendamise ja üle piiri liiklemise kohta) ei saa vaadelda kui limitatiivset, vaid ainult kui näitelist loetelu nendest lepetest, mis sõlmitakse protokollide, deklaratsioonide ja nootidevahetuse teel, sest neid võib olla ka

muid peale loeteldute, mis on võetud meie praktikast.

Välislepingute sõlmimise põhiseadusliku protseduuri seisukohalt tuleb veel vaadelda Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 6, mis määrab, et „käsoleva seaduse eeskirjad kehtivad ka välislepingute uuendamise ja pikendamise ning välislepingutega liitumise kohta“.

On selge, et seaduse § 2 loeteldud lepingud, mis ei kuulu enne ratifitseerimist Riigikogu kinnitamisele, ei kuulu kinnitamisele ka nende uuendamise või pikendamise juhul. Selgusetuks jääb aga, kas näiteks tariifiline kaubandusleping, kui selle tähtaeg on möödas, tuleb esitada enne pikendamist uueks kinnituseks Riigikogule või mitte? Ta ei sisalda ju uusi rahanduslikke koormusi riigile ega loo enam uusi koormusi või majanduslikke kohustusi kodanikele ega muuda nende omandiõiguslikku seisukorda ega personaalstatuuti välismaal! Kas üldkorras enne ratifitseerimist Vabariigi Presidendi poolt Riigikogu kinnitamisele kuuluvad lepingud kuuluvad enne nende uuendamist või pikendamist (loomulikult muutmatul kujul, sest vastasel korral on see juba uus leping ja järgib tavalist korda) uuele kinnitamisele Riigikogu poolt või mitte?

Nagu näib seadusandja tahtest ja nagu järeldub ka loogiliselt parlamendile antud prerogatiivi kontinuiteedi põhimõttest, kõik välislepingud, mis enne nende ratifitseerimist on üldkorras kuulunud Riigikogu kinnitamisele, kuuluvad uuele kinnitamisele Riigikogu poolt ka enne nende uuendamist või pikendamist, s. t. kõik kaubanduslepingud (mis sisaldavad rohkem eeskirju kui vaid tavaline enamsoodustus) ja kõik poliitilised lepingud.

Seadus ei räägi midagi lepingute muutmisest. On selge, et muudatused § 2 loeteldud lepingutes ei kuulu samuti Riigikogu kinnitamisele, kui nad ei ületa selles paragrahvis ettenähtud limitatiivseid eeskirju.

Kui aga soovitakse muuta Riigikogu poolt kinnitatud lepingut ja kui muudatus sisuliselt ei evi seesugust iseloomu, mis

nõuaks Riigikogu kinnitust? Siin peab asuma samale põhimõttele seisukohale kui uuendamiste ja pikendamiste juhul, s. t. kõik muudatused nendes lepingutes, mis enne nende ratifitseerimist on üldkorras kuulunud Riigikogu kinnitamisele, kuuluvad samuti enne ratifitseerimist Riigikogu kinnitamisele vaatamata nende iseloomule, sisule ja kujule.

Välislepingute siseõiguslik kehtivus.

Ülal-käsiteldud probleem, välislepingute sõlmimise-ratifitseerimise protseduur Eesti Põhiseaduse järgi, viib meid teise juriidilise probleemi juure: milline on välislepingu kehtivus? Kas välisleping on kohalik kodanikele ja seega ka kohtutele? See küsimus on rahvusvaheline ning riigiõiguslikult seisukohalt palju laiem ja me piirdume vaid Eesti Põhiseaduse raamidega, katsudes vastata küsimusele, kuidas on lahendatud Eesti Põhiseaduse eeskirjade ja vaimu järgi välislepingute kehtivus Eesti siseõiguses nii sisuliselt kui vormiliselt.

Põhiseaduse § 101 kohaselt ratifitseerib Eestis välislepinguid Vabariigi President.

Milline on selle akti iseloom ja ulatus?

Moodne üldtunnustatud doktriin (Barthélemy, Duez, Noël, Laband jne.) on seesugune, et selle aktiga evib leping jõu nii rahvusvahelise õiguse kui siseõiguse seisukohalt, sest „kehtivust ei saa jagada ning leping ei saa olla kehtiv väljaspool ja mittekehtiv sisemaal“ (Barthélemy). Laband'i teooria kohaselt toimitigi Saksas Weimari konstitutsiooni ajal nii, et leping oli ratifitseerimise momendist peale siduv niihästi rahvusvaheliselt kui siseriiklikult, kui ta oli vaid avaldatud „Reichsgesetzblatt'is“. Mingit erilist seadust selleks tarvis ei ole, sest ratifikatsiooni mõtte järgi on lepingu autoriks ratifitseeriv organ, käsoleval juhul riigipea. Tavalise seadusandluse alla lepinguid viia ei saa, sest parlamendil, kui ta annaks vastava kinnituse seaduse, puudub seadusandlikule võimule omane teine element — seaduse muutmise ja tühistamise võim. Lepingut ei saa parlament üles üteld

da ega muuta, seda saab teha ainult ratifitseeriv võim. Lepingud kuuluvad seega erandliku seadusandluse alla (législation d'exception). Leping on seadusest üle ja primeerib teda, kuigi teda mitte tühistades. Seadus saab oma jõu tagasi vaid lepingulise vahekorra lõppedes. Et leping seadust primeerib, johtub enamikus põhiseadustes vastuvõetud printsibiist, et rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud reeglid kehtivad siseõigusliku korra lahutamatu osadena (v. E. V. Põhiseaduse § 4). Rahvusvahelise õiguse üheks üldtunnustatud reegliks on aga lepingu eeskirjadest kinnipidamine — *pacta sunt servanda* printsip. Seega ei ole rahvuslikul seadusandlikul võimul nende suhtes mingit vaba tegutsemisõigust ja see on täiesti antud (eventuaalselt vähemate või suuremate kitsendustega) ratifitseerivale võimule, antud juhul riigipeale. Lepingu kehtivuse suhtes nii välis- kui siseriiklikult on seega tähtis vaid tema ratifitseerimise moment ja kui leping oma eeskirjade kohaselt jõustub riikidevaheliselt, hakkab ta kehtima ka siseriiklikult, oma kodanike suhtes. Sellest moodust printsibiist on juhitud ka E. V. Põhiseadus, lahutades ka juba vormiliselt lepingud muust seadusandlusest eripeatükki (VIII ptk.). Põhiseadus näeb lepingute kinnitamise suhtes parlamendi poolt ette ka tavalisest seadusandlusest lahkumiseva korra — lepingud kinnitatakse otsuse kujul (§ 102). Seega ei tule ka siseriiklikuks kehtivuse andmiseks vastu võtta mingit eriseadust. Et ka Vabariigi President ei saa sel alal anda mingit seadust ega dekreeti, jääb ainuõigeks lahendus, et nii siseriikliku kui rahvusvahelise kehtivuse otsustab ainuüksi Vabariigi Presidenti ratifikatsioonakt.

Vastavalt sellele ongi Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse peasihiks olnud ühendada Põhiseaduse mõtte kohaselt nii välis- kui sisekehtivuse vormilist akti, mis varem toimus lahus Riigikogu seadusena ja Riigivanema ratifitseerimise aktiga või Riigivanema resp. Riigihoidja dekreedina ja ratifitseerimisaktiga, sest uus Põhiseadus ei assimileeri enam välislepinguid muu sea-

dusandlusega, nagu seda teeb ka moodne doktriin.

Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse mõtte järgi on seega nii välis- kui sisekehtivuse ainuaktiks seaduses § 4 toodud Vabariigi Presidenti ratifitseerimisakt, millest üks eksemplar jääb tõendina välisministeeriumi arhiivi.

Siseseadus omandab kehtivuse alles Vabariigi Presidenti väljakuulutamise otsusega (§ 100). Et aga välislepingute alal on Vabariigi Presidentile, nagu nägime, antud ekstsseptiivne ja piiratud seadusandev õigus, mis ei allu tavalisele seadusandluse korrale ja on teatavas mõttes assimileeritav dekreedandlusega, siis langeb ära promulgatsioon (väljakuulutamine). Et aga välisleping eviks kohusliku iseloomu kodanikele, tuleb teostada ta publikatsioon (avaldamine) nagu tavalise seadusandluse juures, s. t. avaldada Riigi Teatajas, kuid eri, lihtsustatud korras.

Seda näeb ka ette Välislepingute ratifitseerimise korra seaduse § 7, määrates, et välislepingute tekstid avaldatakse Vabariigi Presidenti korraldusel ühes tõlkega Riigi Teataja eriosas.

Ratifitseerimise akt avaldamisele ei tule, vaid lepingu teksti ees märgitakse ratifitseerimise aeg (niisugune on ka Rootsi praktika). Teksti avaldamisel Riigi Teatajas on juba iseenesest kohuslik iseloom kodanikele ja kohtutele lepingu kehtivusest alates, millest teatatakse Riigi Teatajas välisministri teadaande teel.

Seega on välislepingute siseõiguslik kehtivus Eestis lahendatud vormiliselt.

Mis puutub sisulisse külge, siis, nagu juba ülal tähendasime, leping primeerib seadust. Konflikt korral lepingu ja seaduse vahel on vaid üks lahendus — lepingu eesõigus. Neis mais, kuhu kuulub ka Eesti, kus põhiseadus mainib rahvusvahelise õiguse reegleid, konflikt tavalise seaduse ja välislepingu vahel osutub konfliktiks tavalise seaduse ja põhiseaduse vahel: kohtunik peab andma eelistuse lepingule kui põhiseaduslikule normile. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud *pacta sunt servanda* on Eesti Põhiseaduse järgi

seega ka põhiseaduslik norm ja järelikult ka üle tavalise seaduse normist. See on rahvusvahelise üldõiguse „conversion globale“ (Kelsen) siseõiguses, mis teeb ülearuks selle lepingu alusel veel eriliste seaduste ja määruste andmise, selle lepingu igasuguse transformatsiooni, kohustades otseselt, avaldamisega Riigi Teatajas, kodanikke. Siit veel teine järeldus. Põhiseaduspärasuse otsustamine allub Eestis kohtutele (P. s. § 121). (Vastav seadus veel puudub.) Seega on kohtu ülesanne tühistada kõik rahvusvahelise õigusega (välislepingutega) vastuolus olevad seadused kui põhiseaduse-vastased.

Ka meie senine kohtupraktika on valvsalt kinni pidanud rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normide eesõigustamisest. (V. näiteks Riigikohtu tsiviilosakonna otsus 28. veebruarist 1921, nr. 72, mis tunnustab otsustavaks Haagi 1899. a. 29. juuli konventsiooni reeglid maasõja kohta, kuigi Eesti pole konventsiooniga liitunud.)

„Rahvusvaheline juriidiline kord on ... civitas maxima“ (Kelsen). Sellest põhimõttest on juhitud ka E. V. Põhiseadus ja selle alusel antud Välislepingute ratifitseerimise korra seadus, korraldades vastavalt välislepingute ja siseõiguse suhted.

Välislepingute ja siseõiguse suhete küsimuse alla kuulub veel väga ulatuslik ja teoreetiliselt ühemõtteliselt normeerimata probleem: välislepingute tõlgitsemine lahk- arvamuste puhul kohtutes lepingu sõnastuse mõtte ja ulatuse suhtes.

Kas kohtud on kompetentsed iseseisvalt tõlgitsema lepinguid ja kui on, siis kas kõiki või ainult teatavat liiki lepinguid, ja millises vaimus nad peavad seda tegema? Või kuulub välislepingu tõlgitsemine valitsusvõimu (välisministri) kompetentsi? Kas unilateraalne tõlgitsemine valitsusvõimu, s. t. ainult ühe lepinguosalise poolt, on siduv kohtutele või võib seda olla vaid kahe (resp. kõigi) lepinguosalise ühiselt kokkulepitud tõlgitus?

Need kõik on küsimused, millistele rahvusvaheline õigus ja rahvusvahelise jurisprudenti praktika ei anna ühtlast normi, vaid mis on lahendatud nii ja teisiti üksikute maade jurisprudenti poolt.

Et see küsimus ka meil ei ole õiguslikult normeeritud ega ole meil ka väljakujunenud kohtupraktikat uue Põhiseaduse kehtivuse ajal, siis vajab see pikemat erikäsitletu uue Põhiseaduse vaimu kohaselt, mis ei mahu aga käesoleva kirjutuse raamidesse.

Eemil Nestor Setälä mälestuseks

eadus on armukade. Valju egoismiga ta nõuab inimese ainult endale. Seepärast on tavaliseks nähtuseks, et suured teadusinimesed jäävad otsekui kõrvale elu värsketest tuultest, ajajärgu avaliku elu hoovusist. Kabinetid ja auditooriumid saavad nende reaalsuseks. Nende sõpradeks on teooriad, nende armsamaiks süsteemid, nende ümmardajaiks meetodid. Seda enam tuleb imetella neid inimesi, kes otsekui üle astuvad sellest paratamatusest, kes rajavad suundi mitmetes teadusharudes, juhtides samal ajal tegeliku elu voolu, ning kelledel kõige muu kõrval jätkub värskust kunstide kauniduse nägemiseks ning inimelu mitmesuguste nüansside tundmaõppimiseks. Neis inimestes elab säde, mida nimetatakse geniaalsuseks. Eemil Nestor Setälä kuulus nende inimeste hulka.

Setälä lahkus meie keskelt 8. II 1935, seega polnud meil õnne pühitseda temaga koos 27. II s. a. ta 75 a. sünnipäeva. Kuid suure soomlase töö elab. Tegeldes soomeugri keelte, luule, usundi, ajaloo ja või ükskõik missuguse soome rahvuslikku kultuuri puutuva alaga, tuleb meil enneõike end usaldada Setälä juhtiva käe hoole. On õigus Toivonen'il, kui ta ütleb omas Setäläle kirjutatud nekroloogis („Finnisch-ugrische Forschungen“ XXIII): et käsitleda tühjendavalt E. N. Setälä elutööd, selleks peaks kirjutama suure raamatu. Vaevalt

on mõni kaasaegne uurija võimeline seda tegema ainuüksi. Niivõrd suur ja mitmekülgne on Setälä elutöö.

Tutvustagu järgnevad read kiirpilguliselt selle ajakirja lugejaile mõningaid jooni selle geniaalse teadlase ja erakordselt meeldiva inimese elutööst, juhtides peamiselt tähelepanu ta tähtsusele keeleteadlasena — eriti astmevahelduse mõtte kandjana ja arendajana.

Setälä haruldane andekus ja vaimne küpsus avaldus juba õige vara. Kõlab ju üsna erakordsena, et 15—16-aastane koolipoiss on kiindunud lektüüri nagu Max Mülleri „Vorlesungen über die sprachwissenschaft“. Ta lingvistilisi huvisid toltis Hämeenlinna lütseumis õige tõhusal määral ta õpetaja Arvid Genetz, nimekas soome keeleteadlane, kelle õhutusel Setälä asuski kirjutama soome keele lauseõpetust. Raamat ilmus a. 1880 ja seda hakati kohe tarvitama Hämeenlinna lütseumis, autori olles sama kooli seitsmendas klassis. Ja veel mitte kahekümneaastasekski saanud, avaldas ta uurimuse „Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä“ (1883).

Sukeldudes ülikooli-õpinguisse, oli Setälä juba tähelepanuväärt vilumusega uurija. Suurele vitaalsusele rajanev paindlik intuitsioonivõime oli ustavaks kaaslaseks ta teaduslikel rännakuil. Nobedas taktis saavutas Setälä võidu võidu järele soomeugri keelte uurimises. Tema tähtsust ja tähen-

dust siin aga mõistame vahest siis täielikumalt, kui paneme tähele, milline oli selle teadusala nivoo enne Setälät. Setälä lähemad eelkäijad siin olid August Ahlqvist, Arvid Genetz ja Otto Donner, kõik väga tähelepanuväärt uurijad, kes on rikastanud soome-ugri keeleteadust nii uue keelematerjaliga ülestähendustega kui ka püüetega selgitada keelelisi üldnähtusi, kuid kelle uurimistöös aga siiski võrdlev-ajalooline meetod enam-vähem võõras oli. Setälä üks unustamatuid teeneid ongi see, et ta rakendas moodse ajaloolis-võrdleva uurimismeetodi, mis varem oma viljastavat mõju oli näidanud indo-euroopa keelte uurimiseks, soome-ugri keeleteadusse. Ta toonitas soome-ugri keeleteadlaste peres esimesena tänapäeval nii endast-mõistetavat vaadet, et keel on nähtus, millel on oma ajalugu. Keel on alluv teatavaile reeglipäraseile muutustele, nn. häälikseadustele, mis pole aga igavesti funktsioneerivad seadused nagu loodusseadused, vaid mööduvad, ajaloolised nähtused.

Uute põhimõtete viljastavat mõju näeme kõigepealt Setälä enda uurimises — ta 1886. a. sügisel valminud väitekirjas „Zur geschichte der tempus- und modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen sprachen“, veel selgemini aga a. 1890—91 ilmunud teoses „Yhteissuomalainen äännehistoria“, mis on saanud läänemeresoome keelte uurimiseks mitte ainult nurgakiviks, vaid kogu alusmüüriks.

„Äännehistoriast“ leiamegi Setälä varajasi mõtteid häälikute vaheldusnähtuste kohta. Autor, pärast keelematerjali võrdlemist, jõuab arvamisele, et vaheldusnähtused konsonantismis soome, eesti ja mõnedes teistes läänemeresoome keeltes ulatuvad tagasi algsoomeni. Läänemeresoome keeltes, kus seda vaheldust praegu ei ole, on aset leidnud kas tugeva või nõrga astme üldistus.

Ei jäänud Setäläle märkamata samalaadilised vaheldusnähtused ka mordva ja lapi keeles, kuid sellal ta ei julgenud oma oletustega veel nii kaugele minna, et pidada vastavaid vaheldusnähtusi soome-ugri algkeelest päritolevaks. Mis puhtub lapi

vaheldusnähtustesse, siis arvas ta, et siin võib tegemist olla mingisugusel viisil lapi keele kandunud läänemeresoome-poolsete mõjudega. See viimane oletus ei rahuldanud aga kuulsat lapi murrete uurijat K. B. Wiklundit, kes oma 1891. a. ilmunud teoses „Laut- und formenlehre der lule-lappischen dialekte“ arvamist avaldab, et vastavad vaheldusnähtused lapi keeles ei või olla laenuid soome poolt, sest nad esinevad kõigis lapi murdeis. Oma väitekirjas „Entwurf einer urlappischen lautlehre“ (1896) Wiklund veendub üha enam, et vaheldusnähtused konsonantismis, mis oma laadilt sarnlevad läänemeresoome keelis esinevatele vaheldusnähtustele, on pärit kõikidele lapi murretele ühisest algallikast, olles sõltuvuses rõhuoludest. Selle, hiljem astmevahelduseks nimetatud nähtuse soome-ugri ja isegi uurali algkeele ulatumist Wiklund aga ei uskunud kaua aega ja isegi a. 1912 (Festschrift für Vilhelm Thomsen) ei pidanud ta esitatud tõendusi küllaldasiks tõestamiseks selle nähtuse nii vana päritolu. Kuid Setälä ja teistegi teadlaste üha edenevad uurimused astmevahelduse küsimuses sundisid teda hiljem loobuma oma skepsisest ja ta muutus lõpuks astmevahelduse küsimuse suhtes paavstlikumaks kui paavst.

Setälä esines a. 1895 Soome-ugri Seltsis ettekandega, kus ta esitas enda poolt arendatud nn. *astmevaheldusteooria* peajooned. Ettekanne oli novembris ja mais avaldas autor selle Soome-ugri Seltsi ajakirjas (1896, XIV) tiitli all „Über quantitätswechsel im finnisch-ugrischen“. Siin ta rõhutab paljude tõenduste põhjal, et astmevaheldusnähtused pärinevad soome-ugri algkeelest. Aga tänu oma jatkuvaile uurimustele võimaldus tal arendada astmevaheldusteooriat ikka edasi.

Sajandi algul oli fennougristide tähelepanu mitmeti suunatud samojeedi keeltele, mille uurimine Castrénist saadik üsna unarusse oli jäänud. Näiteks Wichmann, Paasonen ja Gombocz oma uurimises opereerisid juba ka samojeedi keelematerjaliga. See tõmbas Setälägi tähelepanu nendele keeltele ja tema julgeks sammuks osutus, et ta oma astmevaheldusteooria laiendas ka

samojeedi keeltele, põhjendades seda a. 1912 Soome-ugri Seltsis peetud ettekandes „Über den stufenwechsel im samojedischen“. Seega tema otsuse järele astmevaheldus ulatub tagasi uurali algkeeleni, olles uurali keelkonna üheks huvitavamaks ja omapärasemaks nähtuseks. Ülevaate käsitledavast materjalist selle väite põhjendamiseks annab Setälä kirjutus (FUF XII) „Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen“.

Dr. Ramstedt'ilt saadud mongoli-türgi materjali põhjal julgeb Setälä viidata samalaadilise astmevahelduse võimalusele ka altai keeltes, mis võib-olla lubab kõnelda astmevaheldusest koguni kui uural-altai ühisnähtusest. Kuid täielikuma materjali puudumise tõttu jätab Setälä selle veel ainult erutavaks oletuseks.

Oma vähehaaval arenenud uuest teooriast Setälä ei jõudnud anda kavatsatud üldülevaadet. Teooria on tuttavaks saanud eelteateist, skitseeritud visandeist, Setälä loenguist ja vaidlusist teiste uurijatega selle üle. Astmevaheldusteooria üheks põhjalikumalt väljatöötatud peatükiks võib vististi pidada kirjutust „A finn-ugor ḡ és ḡ'“ (Nyelvtudományi közlemények XXVI, 1896, lk. 377—437).

On mõistetav, et siin pole koht tungida astmevaheldusteooria arengu-loo detailidesse, mis iseenesest on üks huvitavamaid peatükke soome-ugri keeleteaduses. Eelnevad märkused kriipsutavad alla ainult kõige jämedamais joonis selle teooria arengusuundi. Astmevahelduse mõte pole võõras olaud ka teistele uurijatele (Wiklund, Paa-sonen jt.) ja mõnelt poolt on viidatud ka sellele, et Setälä on siin tõuget saanud ka mele Mihkel Veske vaadetest (tema väite- kiri a. 1872) — vt. näiteks A. Saareste arva- mist ajakirjas „Eesti Keel“ a. 1935, lk. 2 ja ka J. Jõgeveri vihjed ajakirjas „Eesti Kir- jandus“ a. 1924, lk. 58. Kuid Setälä teeneks jääb, et ta astmevahelduse mõtte teooriaks välja arendas. Kuigi on eri arvamusi ja eri seisukohti, kuigi mõnedki nähtused siin annavad ennast seletada ka teisiti, on Setälä töö siin suurem kui ühegi teise oma. Astmevaheldusteooriat on arvestanud kõik

hilisemad kriitikaga uurijad ja selle abil on võimaldunud teha väärtuslikke etümoloogii- lisi sõnaleide.

Setälä muudest teenetest soome-ugri keeleteaduse alal tuleb nimetada tema tööd etümoloogina, kultuursõnade uurijana ja laenude jälgijana. Olgu siin nimetatud ainult üksikud tähtsamad kirjutused, nagu „Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefin- nischen sprachen“ (1906), „Aus dem gebiete der lehnbeziehungen“ (1912), „Bibliographi- sches verzeichnis der in der literatur be- handelten älteren germanischen bestand- teile in den ostseefinnischen sprachen“ ja „Zur frage nach der verwandschaft der fin- nisch-ugrischen und samojedischen sprachen. Über den gemeinsamen wortschatz der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen“.

Kultuursõnade uurimine veetles Setälät rekonstrueerima pilti soomlaste ja soome- ugrilaste esiajaloo; sellelt alalt võime nimetada uurimust „Suomensukuisten kan- sojen esihistoria“.

Setälä ei olnud fanaatik, kes ajaloolis- võrdleva uurimismeetodi kõrval oleks täies- ti hüljanud deskriptiivse meetodi. Viimast ta hindas küllaltki tähtsaks, rõhutades, et ajaloolisest uurimisviisist ei saaks juttu olla, kui meil poleks materjali, mis hangit- tud, kasutades deskriptiivset uurimisviisi. Oma vaateid keeleteaduse uurimistöö suhtes seletas ta raamatus „Nykyaikuisen kielentutkimuk- sen periaatteista“. Setälä erilisel paindlik kombinatsiooni- ja tähelepanuvõime ilm- neb ta etümoloogilisis võrdlusis ja eritlusis. See on ala, kus keeleteadlane vajab erilisel- intuitsiooni ja fantaasiatki. Setäläl olid selleks kõik eeldused olemas.

Avara ja mitmekülgse isiksusena oli Setälä kontaktis kõigega, mis sündis Lääne- Euroopas. Ta jälgis huviga indo-euroopa keeleteaduse arengut ja tema püüdeks oli tõsta soome-ugri keeleteadus indo-euroopa keeleteaduse tasemele. Oma töökaaslase Kaarle Krohniga ta pani aluse ajakirjale „Finnisch-ugrische Forschungen“. See hak- kas ilmuma a. 1901 ja see pidi olema sama, mis indo-euroopa keeleteaduse alal „Indo-

germanische Forschungen“. Indo-euroopa „Grundrissidele“ pidi vastama soome-ugri alal „Suomen suku“, millega Setäläl oli tiheidaid sidemeid. Kõneldes Setälä teeneist keeleteaduse alal, ei saa mainimata jätta ta tööd foneetika- ja transkriptsiooni-uurimise tööpõllul.

*

Aga soome-ugri keeleteadus ei ole ainus ala, kus Setälä jääb püsima suure nimena. Määratud teened on temal ka soome rahvaluule uurimislöös. Juba a. 1882 avaldas ta albumis „Lännetär“ VIII „Munapoi-ka“-nimelise uurimuse, kus ta käsitles lääne-soome Kullervo-ainelisi pärimusi. Kullervo-motiiv köitis teda hiljemgi. A. 1904—1911 ilmus ta sulest ajakirjas „Finnisch-ugrische Forschungen“ sari kirjutusi pealkirja all „Kullervo-Hamlet“, mis juba ütleb, milliste saagade ja muistenditega autor Kullervo-laulud ühendab. Tema muist rahvaluule-uurimisist olgu nimetatud „Väinämöinen ja Joukahainen“ (1913), „Virokannas“ (1928) ja ennekõike ta hiiglateos „Sammon arvoitus“ (1932), mis on soome folklooris suurimaid uurimusi. Selle sügava andumuse ja armastusega tehtud töö lõpus ta avaldab lootust, „että ikuinen runous on edelleenkin kultaava suomalaista elämää ja suomalaista työtä, jonka tulee luoda kansallemme elämisen pohja ja että myös suomalainen tiede on oleva mukan antamassa itsenäiselle kansalliselle elämälle sitä sisällystä, joka itsenäisyyden tekee todelliseksi itsenäisyydeksi, henkiseksi vapaudeksi.“ Käesoleval aastal, Setälä 75 a. sünnipäeva puhul, olevat Soomes välja antud teos „Kauko-välähdyksia“, mis on koostatud Setälä järelejäädud käsikirjadest. See teos on otsene jätk uurimuses „Sammon arvoitus“ käsitletud küsimustesarjale.

Setälä suur vitaalsus ja avara amplituudiga elutunne oli põhjuseks, et ta ka poliitilises elus silmapaistvat osa etendas, küll valitsuse liikmena, küll diplomaatilise esin-

dajana. Kõige muu kõrval jätkus tal veel aega ülikooli-õppejõu kohustusterikkaks ametiks. Setälä nimega on seotud Soomes mitmed rahvuslikud algatused. A. 1921 rajatud Kalevalaseltsi asutamisloos on tal põhjanevaid teeneid. Gallen-Kallelagana unistasid suurest Kalevala-majast. Tahaks ette heita saatusele, et Kalevala juubelipäev pidi mööduma Setäläta.

Setälä elutöö ülevaadetest olgu nimetatud Toivoneni kirjutus ajakirjas „Finnisch-ugrische Forschungen“ (nr. XXIII, 1935), Tunkelo sõnavõit „Virittäjä“ (a. 1935, nr. 1) ja J. J. Mikkola mälestuskõne, ilmunud a. 1936 „Societas Scientiarum Fennica“ aastaraamatus. Nende andmeist on mõningaid kasutatud ka käesolevates linnulennulistest ridades.

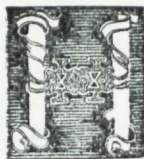
*

Paistis, nagu ei tunneks Setälä elujõud ja töövõime piire. Kuhu iganes ta oma käe sirutas, seal avardas ta väljavaateid ja kuhu seltskonda ta iganes ilmus, seal käisid otsekui värsked tuuled temaga kaasas. Olles juba aastates mees, suutis ta seltskonnas siiski kohe endale võita kõige nooremategi inimeste sümpaatiad ja huvi. Ta lennukas fantaasia ja eriline vaba, eelarvamisteta kultuursus sütitas kauaks. Jah — „toinen siipi vettä viisti, toinen taivoa tapasi“. Surmgi teadis, kuidas läheneda niisugusele inimesele. Järsku ja ootamata, otsekui seljatagant anti mehele hoop. Südamerabandus murdis selle väärtusliku elu keset kõige lootusrikkamaid kavatsusi. Jäi ilmutata „Äännehistoria“ kolmas osa (vokalism), jäi andmata astmevaheldusteooria viimisteldud üldülevaade, jäi kavatsuseks soome suur etimoloogiline sõnastik.

*

Kui surmasõnum jõudis Eestisse, meie teadsi, et on kustunud üks haruldane tuli.

Jaan Lõo luule omapärast

Iljuti — 18. veebruaril — kustus elavate kirjast üsna kõrges eas riigikohtunik Jaan Lõo. Seda meest, kes auväärseis aastaiski oli jäänud nooruslikuks rühilt ning mõtete värskuselt ja kes oma erakluseski elas palju avaramat elu kui enamik „avalikke tegelasi“, teab küll vaevalt hinnata tänapäeva noorem põlv, kuigi on koollilugemiskest loetud paari-kolme ta luuletusist, ja kuigi M. Kampmaa oma „Eesti kirjandusloo peajoonte“ kolmandas jaos vaatleb teda kui „realistlike helide“ esindajat meie lüürikas. See vähetabav klassifitseering ning kirjeldus ja vähesed pedagoogiliselt kasutatud luuletused ta värsikogust („Kodu“, „Hingede päev“, „Mets“ ja „Jüriöö“) ei suuda anda tõelisemat pilti ta vaimsest isiksusest ega luuletaja-palgest. Viimastega tutvumine on aga meile suurema tähtsusega kui üldiselt osatakse arvata. Peame säilitama mälestuse ja teadmised isiksusest, kes kõike isamaalikku ja rahvuslikku tunnetas tõeliselt — looduslikult ja reaalselt —, selmet neil teemadel ainult meeolutseda, ja kes seejuures suutis kõike eestilikku läbi elada muistse Hellase kirkal ning igavikulisel taustal. Sääraseid haruldasi ja seda olulisemaid vaimseid sün te e s e ning nende loojaid ei tohi unustada, niikaua kui peame lugu erandliku isiksuse väärtusist ja seesmisist kogemusist.

Käesolevas vaatluses oleme sunnitud

piirduma Jaan Lõo ainsa luuletuskoguga „N ä g e m i s e d“, mis ilmus aastal 1916. „Nägemistele“ osaks saanud tõrjuv vastuvõtt tollaegse noore ja agara luuletajepõlvkonna poolt kahjaks sundis tundlikku Lõod, kes pealegi ei olnud enam noorusliku hakkamisvaimu aastais, veelgi enam tõmbuma eraklusesse ja loobuma edaspidisest värsside avaldamisest. Võib ütelda, et Jaan Lõo luuletuskogu langes õigupoolest kaasaegse kriitika liigse sõjakuse ja aktuaalsuse ohvriks. Sõjakust ei tohi kirjanduseelus lämmatada, kuid peab eksisteerima ka asjalikuma hindamise võimalusi. „Nägemised“ aga sattus kahe äärmusliku leeri vahele: kui Siuru-eele kunstinõudlik ja pealetungivaimuline noor kirjanikerühm võis Lõo värsikogule õigusega ette heita ta teatavat ükskõiksust vormi vastu ja keelelistki konarlust, siis veelgi enam irriteeris noori asjaolu, et Lõo kaitsjaks hakkas Anton Jürgenstein, kes polnud veel õigupoolest hinnata osanud Noor-Eesti euroopalikke saavutusi ja kes pidas isamaalike süžeede käsitlemist kirjanduses väärtuseks *eo ipso*.

Tolle ajajärgu vanem põlv oleks küll „Nägemisi“ kiitnud ka sel juhul, kui selle teose rahvuslikkus oleks avaldunud vaid säärase luuleliste kipskujude esitamises, nagu neid hulgaliselt tootis patriootiline ärkamisaeg oma schillerlikes üllustis Kalevitele, Taarale ja Koidule ning Hämari kule. Ei juhitud tähelepanu asjaolule, et need rahvusmütoloogilised ja suurelt osalt pseu-

do-mütoloogilisegi päritoluga nimed ja mõisted ei täida „Nägemistes“ mitte enam isamaalik-klassitsistliku dekoratsiooni otsustarvet, vaid peagu alati on muutunud sügavaiks müütideks luuletaja enese teadvuses. Säärane ime on õigupoolest ainukordne kogu eesti kirjanduses, kaasa arvates ka viimaseaegsed romaanid meie kauge mineviku aineil. Osalt võis Lõod „eesti mütoloogia“ kasutamisele muidugi tõugata teadmine, et igal rahvusel peab olema mälestus oma põliseist uskumusist. Kuid teiselt poolt on ilmne, et selle luuletaja kogu elu tunne ajas teda oleviku juuri otsima mineviku sügavusist. Oma lüürilisele meelele leidis ta toitu kõigepealt neist minevikulisist kujutelmadest, mis rahvuslikus teadvuses juba enamvähem elasid, s. t. olid Faehlmanni ajast saadik ellu äratunud ja omandanud teatava maagilisuse.

Jaan Lõo elutunne pole iseenesest sugugi olevikukartlik ega pöördunud mineviku poole õhulise ilutsuse tarbest. Vastupidi: kõigi tähelepanelike meeltega ja täisverelise hõõgumisega on ta kiindunud oma koduse maa loodusse ja taluella, maastikuilmeisse ja mullasse. Eriti tugevasti tajume seda „Nägemiste“ esimeses tsükklis „P a t e r n a r u r a“ (umbkaudu „Isade küllad“), millel põhjenebki Lõo reallistikuulsus. Ent on väga huvitav jälgida, kuidas see olevikulise elupõhja tunnetamine Lõo luules otsekui iseenesest seondub paljude niitide ning närvide kaudu kauge ja ürgse esiajaga. Vaadeldes kevadist lagleparve, märgib autor: „Neid loen: seitse — vana, püha arv“ („Lagled“). Säärane viide üks annab luuletusele mingi sügava tausta-kõlapõhja. Samuti mõjuvad luuletuses „Maal“, mis üldiselt on küll üks vähim ehedaid ta kogus, ööbikulaulu iseloomustav väljend „Igivana ihaviis“ ja epiteet „pühal hallikal“. Järgnevas luuletuses „Ööbikud“ kajab kirglikus linnulaulus minevikusügavus veelgi ilmsemini kaasa: „Kus lepad sirged loimel sinavad, / sääil sisad väiksed valjust võtavad, / et kaikub mets ja leikub lehestik / ning kuulama jääb koit ja ämarik, / see muinas noorpaar põhja taeva all...“ Koidu ja Hämariku loo sekkapõimimine ei

mõju just veenvalt, kuigi need nimetused on targu ja realistlikult toodud väikeste algustähtedega. Ent tajume otsekohe autori elavat sidet minevikuga, kui ta veidi kaugemal ütleb: „Need helid vanad — uued igavest, / neid kuulis juba tuhat aasta eest / mu esi-isa, kui ta iluõöl / käis kardetaval kaugel kosjateel“, ja veelgi: „Hall, väike lind! / Sa lahkund laulikute leekiv hing, / kes tagasi on tulnud Toonelast...“ Tunneme ühes luuletajaga, et kaunis eluja laulujõud on pärit ürgaegadest — ja lepime ka loodusilude personifitseerimisega Faehlmanni Koidu ja Hämariku kaudu. Samuti mõjub meisse „Kodu“ lihtses ja tõsielulises tekstis õnnelikult luulestatud tõena lihtne rida „Sääil isade pinnal...“ Kui Lõo kaunist suveleitsakut kirjeldades lausub „Siis Uku tund, ilm õnnest küllane, / kus vilil valmib, marjad punavad, / noor naine nõrkeb oma koorma all („Pikse ootel“), ei sega Uku juuresolek hetke poeetilisust sugugi, vaid tõstab seda vähimalt samal kombel, nagu oleks seda teinud Paani nimetamine, kelle poeetiliste sugestioonidega Lõo ongi üsna intiimselt tuttav.

Selgub, et Lõo kui luuletaja tunneb tarvet kujutella suuri ja kirkaid või tumedaid elujõude aegade sügavusest jätkuvaina. Et need jõud on elavad, siis nad ka võitlevad: „Ta tappis talve, hukkas hallaöö, / ta suurus särab üle maa ja vee“ — nii laulab Lõo kevadest-päikesest „Ööbikuis“ ja mujalgi. Võitlevad ja õnnestavad elujõud aga peavad „maiselt“ viljastatud luulelises kujutusvõimes võtma elavate olendite-isikute kuju, sünteetilisel personifitseeruma. Tahaks ütelda, et Lõo lüürikas me näeme müütide sündi. Elu allikad ja kiirguspunktid jumalustuvad ta fantaasias põlisel loomulikul, peagu „realistlikul“ teel, ja kui ta neile oma kujutelmadele otsib nimesid, kunstilisi tugipunkte ning, mis peaasi, traditsiooni ühtaegu kreeka, soometõulise Kalevala ja puht-eesti mütoloogiast, siis see teeb ta menetlusviisi veelgi loomulikumaks. Ta universaalse nägemuse terviklikkust ja värskest ei kahandaks asjaolu, kui ta oleks algtouke oma inspiratsioonidele saanud literatuurist, mitte kodu-

sest Holstre maastikust, s. t. kui „vool“ oleks käinud minevikupärimusist ellu. Et aga kontakt ta sinnimaa mulla ja inimsoo iidsete pärimuste vahel on toime tulnud, seda tõestab ainuüksi ta „Kodu“ lõppki:

Sääl isade pinnal,
maa-ema rinnal,
kodu päikese tules
ma tugevaks põlen,
kui Antaios muistne
ilmvõitmata olen.

Et luulestada maapinna puudutusist inimesse voolava jõu tunnetust, selleks polnud tal midagi haarata soome-eesi mütoloogiast, kuigi ta vahest oleks soovinnud jääda omamalsesse sfääri. Ent muinashelase Antaios kehastas talle selle tunnetuse täiuslikult.

Pärast Lõo lüürika sääraste tulipunktide avastamist tajume hoopis lähedasemalt neid olevikku müüdistavaid väljendeid ta värses, mis pealiskaudsele või vaenulisele vaatlejale võivad „hea tahte“ korral näida romantilliste šabloonsustena. Põua kujutuses avanevad meile read „jumala ilm alalõpmata“ ja „juurede manu käib jumalik märg“ sügavalt põhjendatutena, kusjuures esimene ühendab sellega lapidaarse rahvalikkuse. Lõikusaegne kuusirp on „just alles tulnud taeva tehasest“ — me näeme seda otse ilmsi. Kui hallaõõde vastu on „me ainus kaitsja, püha päikene“, või kui pärnapuus sumisevat mesilast nimetatakse „virk ja väike, püha putukas“, siis me peagu ei kujutlegi teissuguseid poeetilisi võimalusi. Ja Päikese esinemine relvis särava Apollonina kuulub kõigiti selle luule õhus-tikku. Päikest ei minda siin klassitsistlikult nimetama Apolloniks, vaid näidatakse teda vastupandamatu jõu ja valguse personifikatsioonina. Kui „Jäälilledes“ talvisest jahist unistades luuletaja kujutleb, kuidas „jahi-ilust kõlab nurm ja laas / ja talverahust heitub haldijas,“ siis siin pole tegu mitte maitsetu anakronismiga, vaid autori ehtse isikupärasusega. Jõudnud lõppeks tsüklis „Heroica“ maalinguteni muistsete eestlaste ja algsoomlastegi võitlusist ning rändudest, ei tundu melle siin

enam valeklassitsistlikena ärkamisajal võimatuks luuletatud väljendid nagu „Kalevite kange kodukond“ või „Taara, me abi, me taevane jumal“. Siin ei maalita mitte mütoloogilisi näiteseinu, vaid antakse otse olevikulistena läbielatud pilte endisaja suurst päevist — Bravalla nõmmel (a. 776), Ölandi leeris (1170) ja Ümera ääres (1210). Mütoloogia tuleb mängu alles viimases nimetatust, ent millise antiikse karguse ja tõelusmeelsuse saatel:

Liivi, Läti
sõjaka nooruse õis,
.....
need õigusid õhtul
Ümera salus,
mürk-mõrudas valus.
Keiritar,
tumeda Toonela tütar
sulgus neil kinni
kustuvaid silmi,
.....
Vägev on Taara,
me taevane jumal,
loitke tal, leegid,
õhtusel kumal.

Seda autori puhast suhet muinasaja-romantikaga ei riku kulgivõrd ka asjaolu, et samas tsüklis esineb „Vanemuine“ algsoomelise kosmogoonia ümberjutustusena „Kalevalast“, ja et „Äikeses“ on antud avameelne süntees kreeka mütoloogiast ning eesti äikese-pärimusest, kusjuures gigante nuhtlevaks Zeusiks on „üllitaat Uko“. Jaan Lõo igatahes tohib ühes ja samas luuletuses nimetada muinaseesti ja muinaskreeka jumalaid, sest et ta peagu ei nimeta neld ilma tarviduseta.

Muinaskreeka mõttemaailma osa Jaan Lõo elutundes ja sellega seoses euroopa vanimate — õigupoolest noorimate — lüürikute mõju ta luules väärriks lähemat vaatlust, sest säärane nähtus on erakordne meie kultuuri oludes, kus üha enam kaugenetakse humanitaarsest, s. t. inimlikust haridusest. Selge on igatahes see, et Homerose, Hesiodose ja Pindarose maailma ei juhtinud Jaan Lõod mitte juhuslikult ta keeleoskus, vaid seesama sügav

vaist, mis avas talle kodumaastiku ilud ja oma rahva hämarast minevikust hargnevad allikad. Vana Hellase neis sajandeis, kus ürgne ja jõuline elu esmakordselt vormus ja peegeldus kiiresti harmooniseerivas ning võimsas kultuuris, leidis Jaan Lõo kodumaa oma mehelikele luuletaja-vaistudele. Siin leidis ta eest ka enesele vajaliku ja omase aukartuse elu tervete põhijõudude vastu.

Lõo värsid kui säärased ei anna küll mitte ilmsemat tunnistust antiiksete eeskujude mõjust, kuigi ta lühirealine, energiline vabavärss meenutab samataolist vormi, millega noor Goethe andis edasi Pindarose luulelaadi. Oma luule sisuliselt mehelikkuselt aga võiks Jaan Lõo meenutada just esimesi liürikuid, mõnda Archilochost või Tyrtaiost, kes „elegeilises“ vormis harrastasid patriootilist võitlusluulet. Peale selle julgeksin märkida, et napp ja karge plastilisus, mis sagedasti rõõmustab Lõo luuletusi, ja sentimentaalsuse võõrastamine vastavad õige ilmsesti varasemale antiikse luule tegumoele. Näiteks „Ümera ääres“ sisaldab löike, mille ilu tundub kuidagi kaugena meie nõrgaverelisele luuleajastule: „Ha, kuis oskasid / surmavalt sattuda / sääl meele odad! / Voolitud varredelt / nirises niiskus — / hingede märg“. Mingi üleajalise realismi ja antiiksuse ühendus värskendab lugeja meeli „Õlandi leeri“ lõpus: „Ahoi, / ju õreneb õö / ja tumeneb täht, / külm mere poolt maale / käib hommiku õhk, / Koit kerkib Ämara / veetlevast võrgust / ja sütitab uuesti / päikese tuld. / Nüüd sarved hüüdma, / kilbid kõlama! / Meid ootamas on / eluhinna eest — / ränk veretöö.“ Siia kuulub ka päikese korduv kujutamine särava relvakandjana-Apollonina, jne.

Jaan Lõo mehelikkus ja antiiksuselähedus pole aga ühekülgsest optimistlik — see tähendab, see pole kunstlik. Keda tõmbavad ligi elu ja päikese jõud, see tajub lähedalt ka surma ning ööd. Luuletuses „Vägilane“ tunnistab Lõo järsult oma paganust: mitte ristikandmine ega alandus Galilea mehe käsu järgi pole ta viis, vaid võitlus, vastupanek, „ja uhke minek, algab

Mana öö...“ Maa-usu tunnistaja surm aga on karm loobumine, teda ei oota taevas. „Viimse nägemise“ lõpul lausub luuletaja oma kodumälestustest: „Nad tõusvad veel kui tore terendus / ... kui lähen Toone teed, / kus haigutavad õudsed värvad, / ja kustub valgus, jalgil kohavad / raudjäised Maana veed.“ On huvitav, et Lõo luule kaasaegseimalt häälestatud sümbolistlikud-romantilised motiivid on pärit just pimeduse ja kadumise sfäärist. Luuletus „Õitsil“ lõpeb veidi üllatavalt hirmuga, et ei tule enam ilalgi päeva. Sama motiiv kordub kauni ja puht-antiigiainelise „Kuu“ lõpus; armastustsükli „A more s“ osutub nägemus „Igatsus“ ammusurnute unistuseks põhiromantilisel kombel, ja „Vesiroosis“ hukub armastaja vetes: „hõbekalad kustunud silme üle; / ootab armsam, ei ma enam tule.“ Üldse tajub Lõo pimeduse ja unumise poolust ähvardavana ja alati elu ning valgust varitsevana. Oma kosmagoonia lõpus ta ütleb, et Väinämöinen-Vanemuine, „suur tark ja nõid ja luulegenius“, on loodud „meid valgustama põhjatumas öös“. Surmaga lepib teda vaid see panteistlik usk, mida ta väljendab ridadega: „Ja kustubki mu nimi, mälestus, / ma elan edasi, kui kodugenius, / kes tuhat teistega on valvel ustavalt...“ Sama elavate ja surnute ühtekuuluvust ühe rahva elus luulestab tuntud „Hingede päev“ — ja lõppeks kogu raamatut tähistav moto „Divis manibus“, mida võib tõlkida „surnute hingedele“ ja ühtlasi „kodujuumalustele“. Ses motos kohtuvad, samuti kui Lõo kogu luules ja elutajus, soomesoo vanad uskumused vanimate antiiksete uskumustega, ja esivanemad olevikus elavate järglastega. Siin väljendub ka ta orgaaniline, enam veres kui programmis elav patriotism.

Nii ei osutu Jaan Lõo oma nägemisis ja nägemusis mitte iganenud diletandiks, vaid luuletajaks, kelle elutaju võltsimatut sügavust ja terviklikkust on õige harva leida uusaegses närvlikus liürikas. Veel tähtsam on tõdeda, et ta ei sõnasta enamasti mitte meeolusid ega meeolultemisi, vaid t u n e t u s i, nagu neid oleme kontsentree-

rituimal kujul harjunud saama Goethe ja Whitmani taolisilt suurusilt, või kustki kultuuride noorusaegadest. Seejuures ei tüüta ta mingi erilise õpetlikkusega, vaid avaldub igakülge inimesena: tarvitseb vaid lugeda ta armastusluule-tsüklit, milles näiteks „Kaks bakhanti“ võib võistelda Siuru meelelisusega, ja „Kiusajad“ on täis hispaanialikku deemonlikkust. Saatuslik tahtmatus kaasa minna omaaegse noore kirjanikupõlve stilisavutustega on küll raskesti kahjustanud ta ainsa värsikogu taset — ent me võime mõista seda eemalejäämist, kui arvestame maailmavaatelist vahet, mis valitses ta „arhailiselt“ terve ja sangarliku hoiaku ning sellal moes olnud dekadentsevõitu estetismi vahel. See teineteise põhjalik võõristamine pole tulnud kasuks kummalegi vastaspoolele — eriti mitte eesti lüürika mitmekesisusele ning arengu igakülsusele. Isiklikult rõhutan, et Jaan Loo vaimus ja sõnastuses leian sama haruldast antiikse kulla soont, mis teeb meile kalleiks Kristjan Jaak Petersoni laulud ja ka Faehlmanni kirjutused. Paraku ükski neist meie kirjanikest, kellele oli antud võime tunda eneses antiikse kunsti tukset ning elustumist, pole nähtavasti sündinud „õigel ajal“. Aga kas ei ütle meie samataolist Keatsi ja Hölderlini elutöö poolelijäämine...

Neist pessimistlikest mõttest virgutab üles teadmine, et Jaan Loo „Nägemistes“

on siiski sagedasti kuulda seda karget „d u r m u u s i k a t“, mis on omane Hel- last mõistvaile luuletajale, ja mis — nähtavasti — rikastab kultuuri olulisemate kunstiväärtustega kui meeoludesse ja egotsentrillisusesse valguda tavatsev uus- aegne moll-toon. Ja lõppeks võime tõdeda, et „Nägemistes“ leidub rida luuletusi, mis keelelise kohendusetaagi peaksid jääma alati elama meie lüürika paremikus. Säärased on „Seatapp“ (mida küll süüdistatakse tuginemises ühele vöörale, ent palju hõredama- le eeskujule), tihe ja vormikas „Enne lõikust“, „Kuu“, „Mägi“, „Kojuminek“, milles impressionistlik Maailmasõja-aegne lahingupilt lõpetatakse kujutusega, kuidas lan- genu ema tuleb ta hinge viima „isade juure“, „Ühele naisele“, „Kaks bakhanti“, mõni luuletus muinaslahinguist ja mõnigi sun- dimatum loodusetajumus, näiteks „Eel- kevade“, „Pikse ootel“, või „Õitsil“. Kes aga tahab tutvuda ühe erandlikuma ja huvita- vama isiksusega meie kirjanduses, see loeb Jaan Loo haruldaseks jäänud luuletuskogu läbi tähelepanelikult. Tasuks saab ta uuen- datud ning ergad meeled nii elu kui ka luule jõudude tajumiseks — ja loodus meilegi karmil maal ei näi talle enam vöö- rana. Heal jubul aga võivad talle ka ka- dunud Hellase saarestikud ja rannad ilma- da niisama koduses nägemuses, nagu mõt- leks ta oma sünnipaika Eesti kolka ja sealseid inimesi võitluses ning mõistvas sõpruses loodusega.

Eesti rahvakeele-sõnaraamatust ja murdekogumisest

suure eesti rahvakeele-sõnaraamatu koostamise ja murdekogumise asjus on viimasel ajal kitsamais ringkonnis olnud õige elavaid mõttevahetusi. Päämiselt on need puudutanud töö juhtimist ja tulemusi, nende väärtuse hindamist ja eeskätt edaspidiseid suunitusi. Et küsimus kogu ulatuses puudutab ulatusliku ja üldkultuuriliseltki tähtsa rahvuslikema teaduse suuriirite saatust, siis ei tohiks see jääda puhtakujuliselt ainult kitsama asjatundjate-ringkonna piiresse, vaid väärriks puudutamist avalikkuseski, seda enam, et senise murdekogumise juhi, prof. Saareste poolt on avalikku arvamist ühepoolset toidetud ajaleheintervjuude kujul.

Alljärgnevas ülevaates püütakse anda teise poole (asjatundjate enamiku) käsitus murdekogumisest, suure rahvakeele-sõnaraamatu eeltööde senisest käigust ja töösuunitlusist ning hinnata seniseid saavutusi kaasaegsete teaduslike nõuete perspektiivist.

Süstemaatset murdeainete kogumist alustati Eestis riiklike summadega 1922. aastal, kusjuures asja algatajaks oli Akadeemiline Emakeele Selts oma tolleaegse esimehe, teeneterikka eesti keele uurija prof. Kettuneniga esotsas. Ka asja edaspidine läbiviimine jäi Akadeemilise Emakeele Seltsi kätte.

Missugune oli selle alustatud kogumise eesmärk?

Kõige kujukamalt ilmneb see prof. Mägiste 1937. a. kevadel Akadeemilisele Emakeele Seltsile saadetud kirjast, mida siinkohal tsiteerin:

„Suur eesti rahvakeele-sõnaraamat on Emakeele Seltsi murdekogumistööde algusest päale olnud töö keskseks sihiks. Tuletatagu vaid meelde näit. prof. Saareste programmkirjutist „Eesti Keel“ 1922 lk. 53, kus räägitakse Akadeemilise Emakeele Seltsi 10-aastasest kogumiskavast, mille lõppsihiks oleks „Eesti murdesõnastiku“ ehk „Eesti keelevara“ väljaandmine, sama autori aruandekirjutist sama aasta „Eesti Keel“ lk. 151—152, kus räägitakse „meie rahva tähtsama kohuse“ täitmise vajadusest, „Thesaurus linguae estonicae“ väljaandmisest Akadeemilise Emakeele Seltsi kogumistööde keskse ülesandena, 1932. aasta Akadeemilise Emakeele Seltsi murdearuandes jälle Saareste „Eesti Keeles“ nimetat kogumistöö päämise sihina „koguda võimalikult põhjalikult eesti kõnekeele sugemeid ja need kord uurijale esitada laialdase murdesõnastikuna“. Korduvalt on „Eesti Keeles“ sama murdesõnaraamatu küsimust puudutanud ka Akadeemilise Emakeele Seltsi tööaluste looja Kettunen, ja samalt seisukohalt, s. o. kui murdekogumistöö keskset sihti. Ka murdekogumistööks rahade muretsemisel on selle töö algaegadel päämotiivina esitatud rahvakeele-sõnaraamatu eeltööd, näit. Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjas Haridusministee-

riumile 7. I 1922. a. loodetakse, et 10-aastase kogumistöö järele jõutakse trüki toimetama asuda „suuremat murdesõnastikku (kokku ehk 5 seesugust köidet kui Wiedemanni sõnastik)“. 29. IV 1923. Haridusministeeriumile saadetud kirjas jällegi mainitakse, et „Emakeele Seltsi tähtsamaks tööks on teadusliku murdesõnaraamatu koostamine..., milleks süstemaatilisel kogutakse rahvamurde materjali jne.“ Viimaseil aastail pole Akadeemilise Emakeele Seltsi leksikaalse kogumistöö puhul erilisel esile tõstetud selle lõppsihti, vist küll lihtsalt seetõttu, et see algusest peale on olnud, nagu äsjaseist meeldetuletusist nägime, vaieldamatu. Mingi uue lõppsihi otsimisest ega leidmisest pole allkirjutanu teada Akadeemilise Emakeele Seltsis juttu olnud, igipõliseks käsikirjaliseks arhiivimaterjaliks neid ka vist kunagi pole mõeldud koguda.“

Seega: selle suure rahvakeele-sõnaraamatu eeltööde (s. o. murdekogumise) programmiks seati aastal 1922 kümne aasta jooksul 30 erikihelkonnast Wiedemanni sõnastiku järgi läbi küsitella kogu eesti sõnavara, mille lõppedes lubati asuda eesti rahvakeele-sõnaraamatu käsikirja koostamisele. Tegelikke töid asus juhtima prof. Saareste ja on seda teinud tänapäevani.

See programm ei olnud halb, vaid kaunis konkreetne ja teostatav ka Eesti rahaliste võimaluste piirides. Ka 30 kogumispunkti eri murdealadel valiti seevõrra hästi, et nendega võib jääda täiesti rahule.

Kuid programmi tegelikku läbiviimist tuleb sisuliselt pidada ebaõnnestunuks. Ja seda peamiselt juhtimisest olenevail põhjusil.

Kõigepeält võeti tarvitusele kogumismeetodina tähestikuline sõnaküsitlus, mis tol ajal juba umbes kümmeaastat tagasi oli Soomes murdesõnavara kogumise kogemuste põhjal mittehahuldavana kõrvale jäetud. Samuti jäeti arvestamata liitsõnad, mille osatähtsust keeles (resp. murdes) võib hinnata kahele kolmandikule, rääkimata fraseoloogilisest materjalist.

Suurimaks puuduseks oli aga sõnatahenduste märkimine. Need märgiti peaaegu ainult „T. W.“-ga, kui sõna tähendus sel või teisel määral ühtus Wiedemanni sõnastiku omaga. Kui praegu lehitseda Akadeemilise Emakeele Seltsi toleaeegseid murdekogusid, siis võib leida tuhandeid sõnalehti järgemööda, leidmata nendel mingit muud märget peale „T. W.“. See õnnetu võte, mis küll oli pärit lihtsustatud laenuna soome vanemast sajandi vahetuse murdekogumistehnikast, näitab ometi selle mittetundmist, sest sisuliselt lasus soome vana tähenduse märkimise süsteemi raskuspunkt teisel: märgiti „L. 1“, „L. 2“ jne., viidates numbritega Lönnoti sõnastikus leiduva vastava sõna tähenduse eri osadele. See vana soome süsteem, mis küll kõlbmatuna enne eesti murdekogumise alustamist oli kõrvale jäetud, andis murdesõnade tähenduste tüübid ja nende leviku üldjoonis, kuid prof. Saareste poolt juhitud Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumisel tarvitatud stereotüüpne „T. W.“ ei annud tegelikult midagi ja selle väärtus ei ole suur. Huvitavalt näitavad ses osas mag. Aaviku murdesõnade kogumise instruksioonid amatööridele „Eesti Kirjanduses“ (1913, lk. 168—184) palju kõrgemat ja teaduslikult kvalifitseeritumat taset kui prof. Saareste instruksioonid Akadeemilise Emakeele Seltsi spetsiaal kogujale.

Mida see semantilise poole tegelik ignoreerimine tähendab, seda mõistame ehk meele tuletades, et tähendusõpilline külg on umbes pool (paiguti enamgi) kogu leksikaalsest ülesandest.

Seega leidsid murdekogumise juhtimisest olenevalt täitmist umbes üks kuuendik sõnavarakogumise normaalnõudeist ja needki halvasti. Johtus see kogumise juhtimise ja kontrolli asjatundmatusest või mõnest muust põhjusest, kuid fakt see on, et kogujad paiguti lihtsustasid kaunis ulatuslikult oma vaeva: tutvuti mõni päev kohapääl murdega, tehti kiirmärkmeid ja hiljem kirjutati valmis terve murdekogu. Nii on needki andmed, mis neis kogudes leiduvad, teatavas osas kaunis ebausaldatavad.

Niimoodi töötati umbes kaks kolmandiku aega ülesseatud 10-aastasest kogumisperioodist.

Kas on selles ebaõnnestumises võimalik kedagi süüdistada? Kogujaid-üliõpilasi kindlasti mitte, sest kogujad ei teadnud kindlaotstarbelisest leksikaalsest murdekogumisest, selle meetodeist ja ülesandeist peaaegu mitte midagi ja keegi seda neile ei püüdnudki selgitada. Päälegi puudus neil kvalifitseeritud kogumiseks tehniline eelharidus. Kas toleaege ja nüüdsegi murdekogumise autoriteetset juhatajat, prof. Saareste, kes ei olnud nähtavasti nimetamisväärselt tutvunud süstemaatse kindlaotstarbelise sõnavarakogumise meetodite, tehnika ja nõuetega ei vahetult soome kõrgel tasemel seisva murdekogumise juures ega vastava kirjandusegi kaudu (vrd. näit. prof. Kannisto üksikasjalist artiklit ajakirjas „Virittäjä“ 1915)?

Arvustus niisuguse kogumise kohta ei jäänud tulemata. Aastakümne vahetusel tuli selle kogumise väärtusetus õige teravalt Akadeemilises Emakeele Seltsis päevakorra le, sest asja juhtimisest kaugemal seisvad Akadeemilise Emakeele Seltsi mõned liikmed (prof. Mägistega eesotsas) olid võrdlemisi üksikasjaliselt tutvunud soome kõrgel tasemel seisva murdekogumisega ja nõudsid senise kogumisviisi lõpetamist ning asja rajamist nõudlikumale alusele. Väideti, et seesugusel kogumisel saadud ainekud omab liiga vähe väärtust selleks, et moodustada kogu tulevase eesti keeleteaduse alusvara jne. Nõuti Wiedemanni sõnastiku ümberkorraldamist ideoloogilisse järjestusse ja sellega kogumismeetodi muutmist ideoloogiliseks mõisteküsituseliseks, tähendusõppiliste nõuete rõhutamist jne. Kuigi asja selgitati ja muutmisnõudeid põhjendati üksikasjaliselt, esines murdekogumise juhataja, prof. Saareste, senise olukorra kaitsjana ja õigustajana, mistõttu Akadeemilises Emakeele Seltsis tulid ärevad ja vaidlusrikkad ajad, mis kaasa tõid vaid teravusi ja lõhenemisi, kuna murdekogumine läks endist rada, sest murdekogumise juhataja, prof. Saareste selja taga oli seltsi liikmete enamus, mille moodustasid juha-

tajat nähtavasti usaldavad mitteasjatundjad seltsi liikmed ja suurem osa prof. Saareste juures eesti keelt õppivaid üliõpilasliikmeid. Igatahes oli senise suuna hääkskiit ja jätkamine Akadeemilise Emakeele Seltsi pääkoosoleku poolt kindlustatud.

Veidi hiljem prof. Saareste esitas seltsile oma isikliku üritusena erilise ideoloogilise sõnastiku kava, mille ainelise toetamise ta palus võtta seltsi tööülesandesse ja mille käsitirjakooopia pidi moodustama edaspidise sõnavarakogumise küsitlusaluse. Senised arvustajad nõustusid, sest et loodeti selle abil sisuliselt tulemusi parandada, ja prof. Saareste sai oma isikliku töö läbiviimiseks seltsilt tarviliku krediidi murdekogumise summadest.

Kui mõne aja pärast hakkasid ilmuma üksikud käsitirjaosad sellest ideoloogilisest sõnastikust Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogujate kätte, siis tundsid senise kogumise parandamist nõudjad tublisti pettumust, sest see ideoloogiline sõnastik oli ja on praegugi niisugune, mida vaevalt oodata ja uskuda võidi, ja mis süstemaatse sõnavaralise murdekogumise vahendina on võrdlemisi kaheldava väärtusega. See sõnastik ei sisalda üldse tähendusi. Üldpäälkirjade alla on kuhjatud sõnade reastised, mille tähendust (või tähendusevarjundit) võib ainult umbkaudu aimata ja oletada. Mis puutub selle abil sooritatavas kogumisesse, siis on see oma meetodilt niisama ebakriitiline kui omaaegne Tunkelo läinud sajandist päritoleva „Suomen kielen keräilyksanasto“ abil. Selle ideoloogilise sõnastiku abil ei ole võimalik teostada ideoloogilist (mõistest lähtuvat) kogumisküsitlemist, sest ükski koguja ei ole suuteline iseendast teadma, missuguseid mõistevaryndeid peavad omama üksühe alla reastatud tähenduseta grafeemid, mida ta peab küsitlenu. Seetõttu ei oma ka koguja sisulisi kontrollivõimalusi küsitlemisel ja on jäetud keelejuhi seletuste absoluutse uskumistarbe meelevalla alla jne. Ainult vähesed vilunud kogujad võivad seda sõnastikku tarvitada pärast improviseeritud ideoloogilist küsitlemist teatava kontrollimisvahendina sõnade suhtes.

Suurim puudus aga selle kogumise juures on see, et selle sõnastiku järgi ei saa üldse koguda kustki murdest kogu sõnatagavara, sest ei ole teada, missugust osa sõnavarast mainitud sõnastik sisaldab, missugust mitte. Ei ole mingit lisanimestikku, mille järgi saaks koguda selles ideoloogilises sõnastikus puuduvaid sõnu ja mõisteid. Üldhinnangus ei ole see ideoloogiline sõnastik kuigi kõlvuline murdekogumisvahend. Kui siiski sel kogumisel saavutati tulemusi, siis tuleb seda panna kogujate-üliõpilaste isikliku tubliduse arvele, kes küsitluse rajasid peamiselt improvisatsioonile ja kelle vastutustunne pikemaajalisel asjaga kokkupuutumisel oli kasvanud.

Mis puutub selle ideoloogilise kogumise programmi, siis asja otsustamisel ei esitatud mingit kindlat kava, vaid juhataja võttis asja korraldamise endale. Akadeemilise Emakeele Seltsi juhataja ja murdetoimkonnagi liikmeil puudub sellest ülevaade ja juhataja on seda arenanud oma äranägemise järgi. Mõne aasta möödumisel nähti lõplikult, et ideoloogiline kogumine ei teostunud sel kujul, nagu asja algatajad seda lootsid (s. o. et teatud kohtades küsitellakse kogu sõnavara ideoloogiliselt), vaid seni kogumisele tulnud ideoloogilised alad moodustavad ainult ühe osa (umb. 50 prots.) kogu sõnavara ulatusest. Samuti ei kogutud neidki ideoloogilisi alu kustki murdest kogu ulatuses, vaid päältnäha juhuslikult — üks ala siit, teine säält. See võis tuua küll väärtuslikku materjali prof. Saareste isikliku ideoloogilise sõnastiku käsikirja koostamiseks, kuid mil määral ja missuguses ulatuses see lisandab materjale eesti murdesõnastikule, selle kohta puudub ülevaate ja kontrollimise võimalus nende kogude erilise korralduse tõttu.

Neil asjaoludel on tekkinud viimaseil aastail kahtlusi niisuguse suuna võtnud „ideoloogilise“ kogumise otstarbekuse suhtes ja prof. Mägiste poolt on nõutud jälle täpsemat ja tihedamat kogumist Wiedemanni sõnastiku järgi (vt. Akadeemilise Emakeele Seltsi Murdetoimkonna prot. 7. IV 1937.), mis oma suurtele puudustele vaata-

mata on siiski süstemaatse sõnavarakogumise alusena parem, kui seda kasutada kõigi võimaluste piirides. Proovid näitavad, et see võib anda häid tagajärgi.

Niisugune on üldjoontes murdekogumise käik Akadeemilises Emakeele Seltsis 1922. aastast kuni tänapäevani. Selles leidub aga veel mõningaid tendentse ja asjaolusid, millele tuleks eraldi tähelepanu juhtida. Need on:

1. Murdekogujate ettevalmistus. Tuleks mainida, et Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumise juhataja pole selle vastu nimetamisväärsset huvi tunnud, kuigi see on tulemusterikka kogumise üks esimesi eeldusi. Kui jätta kõrvale sisuliste juhtnöörde küsimus, mida on paiguti puudutatud kogumiskäiguga ühenduses, siis võiks mainida, et isegi algelisemaid näpunäiteid ja ühtlasi puhttehnilisi nõudeid pole kogujale küllaldaselt esitatud. Viimase tulemuseks on, et Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogud (umb. 540.000 sõnalehte) on tehniliselt seevõrra süsteemitud ja kirjupalgelised, et enne kui nendega midagi rahvakeele-sõnaraamatu huvides saab pääle hakata, tuleb kõik kogud tehniliselt ühtlustada. Kuna 2000 sõnalehele läheb läbisegi 3 tööpäeva, siis teeb see kokku umb. 800 tööpäeva või umb. 3 inimese aastatöö. See ebateene murdekogumisele selle juhataja poolt oleks hõlpsasti välditud, kui oleks fikseeritud ühtlased tehnilised nõuded, need kogujale teatavaks tehtud ja nende täitmist nõutud. Arvestamisväärsed sisulisi juhatusi murdekogumises hakkasid andma alles mõne aasta eest mag. Ariste loengud ja harjutused, niipalju kui see oli võimalik transkriptsiooniõpetuse kõrvale. Kuid need ei saanud murdekogumise tulemustele kuigi rahuldaval määral mõju avaldada, sest et Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumise juhataja need mitmesuguste reservatsioonidega suurel määral tegelikult tühistas. Võrreldagu näiteks tähenduse märkimise kohta käivat soovitusi („Eesti Keel“ nr. 1937 lk. 93), kus prof. Saareste soovitab sõnatähendust märkida ainult „vajaduse korral“, kuigi juba 15 aastat Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumise kogemusi on näidanud, et

murdekogujad, kes kohapäälisesse murdesse on n. ü. sisse elanud, seda erilist „vajadust“ väga harva tunnevad. Või võetagu teise näitena prof. Saareste 1938. a. I semestri seminaris (prot. 25. III 1938) antud juhtnõu, kus peetakse tarvilikuks „lisada kirjakeelne seletus eriti mõningate haruldaste sõnade puhul“. Neid „eriti mõningaid haruldasi“ sõnu tuleb kogujaile tegelikult kaunis vähe ette ja peame kogujaile tänulikud olema, et nad nendest juhtnõu-riidest hoolimata on viimasel ajal võrdlemisi palju sõnatähendusi märkinud — umb. 25 prots.

2. Juhataja isiklike huvide osatähtsus murdekogumises. Nagu mainitud, asetati murdekogumise eesmärgiks koguda sõnavara suure murdesõnastiku koostamise otstarbeks. Selle eesmärgi kõrval on harrastatud ka seesugust murdematerjalide kogumist, mis ei teeni murdesõnastiku huvisid ja mis sel või teisel määral on läinud juhataja isiklike tööde jaoks, näit. 1. „leksikaalsed vahekorrad“-nimelised kogud, 2. „häälikuloolised ülevaated“-nimelised kogud, 3. „morfoloogilised ülevaated“-nimelised kogud, 4. „süntaktilised ülevaated“-nimelised kogud, 5. „vähemad küsimused“-nimelised kogud. Nähtavasti on nende kogude päämine otsustarve olnud hankida materjali, mida ei oleks vaja üldistest sõnavarakogudest otsida, prof. Saareste isiklike tööde jaoks, näit. viitekiri „Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes“, ülikooli loengutesarjad eesti murrete häälikuloost, morfoloogiast ning süntaksi alalt, „Eesti murdeatlas“. Pääle selle veel nn. ideoloogiliste kogude ja prof. Saareste ideoloogilise sõnastiku vahekord jm.

Tahtmata prof. Saareste nende teaduslike tööde tähtsust alahinnata, jääb kõrvalseisjale siiski mulje, et need teaduslikud tööd teataval määral on sündinud üldtarviliku murdesõnavara kogumise kulul.

3. Antud lubaduste mittetäitmine. Nagu algul juba mainitud, asuti tööle kindlakajulise programmi alusel, mille järgi kohustuti kogumisega lõpule jõudma 10 aasta jooksul ja asuma murde-

sõnastiku käsikirja koostamisele. Selle lubadusega hangiti riiklikud toetussummad kogumise teostamiseks, mistõttu selle lubaduse pidamist tohiks võtta kohustuslikuna. Kuid kümne aasta möödumisel ei osutunud programm täidetuks, kuigi iga-aastased kogumisaruanded konstateerisid programmi vastava osa täitmist. Murdesõnastiku käsikirja valmistamisest ei olnud 10-aastase kogumise järel midagi kuulda. 1932. aastal, millal lubaduste kohaselt kogumine pidi olema lõpule viidud, esitati murdekogumise juhataja poolt uus programm uue tähtajaga, mille kohaselt murdekogumise kava teostamiseks pidi kuluma veel umbes 5 aastat. Siis kinnitas murdekogumise juhataja, prof. Saareste, et ta omavat nii täielikku ülevaadet eesti murdeist, et võib asuda murdesõnastiku väljaandmisele (vt. „Postimees“ 16. II 1932, „Vaba Maa“ 16. II 1932 jm.). Kogu kavatsetavast tööst teatati teha olevat umb. 7 prots. (vt. „Postimees“ 9. III 1932). Nii anti avalikkusele kümneaastasi kogemusi arvestades konkreetne lubadus ühes tähtajaga. Kuid viis aastat hiljem ei kuule avalikkus sõnagi tööde lõpulejõudmisest, vaid juba jälle 5-aastasest uuest kavast, mille teostamiseks on vajalised suuremad toetussummad. Murdesõnastiku käsikirja koostamisest ei ole midagi kuulda.

See asetab Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumise juhtimise üsna imelikku valgusesse: kas ei ole miski korrast ära?

Akadeemilises Emakeele Seltsis endaski on sellele asjaolule tähelepanu juhitud, kuid ilma nähtavate tagajärgedeta. Nii kurdab teise tähtaja lõpul 1937. a. prof. Mägiste oma kirjas Akadeemilisele Emakeele Seltsile: „Viimaseaegse kogumistöö seisukohalt tuleb küll kahetseda, et meil nii vähe mahti on olnud kõnelda kogutud ainekute lõppsaatusest, s. o. nende publitseerimistarbest ja -viisidest. Kogumistööde algusest möödub mõne aasta pärast juba teine aastakümme, nii et tunnuke päris kohustuslikuks muutuma hakkavat AES-i leksikaalse vara publitseerimisest kõnelemine“. Kuid need manitsused ei leidnud Akadeemilises Emakeele Seltsis tähelepanu.

10. XII 1938. a. kirjas prof. Mägiste uuesti juhib Akadeemilise Emakeele Seltsi tähelepanu neile avalikkusele antud fiktiivlubadustele ja kahtleb, kas Akadeemiline Emakeele Selts viimaseski kavas antud lubaduse täidab, mille pidi juba täitma 1932. a.

Kuidas on lugu nende kahtlustega?

4. Murdesõnastiku koostamise väljavaated. Mis puutub murdesõnastiku koostamise kahtlustesse väljavaadetes, seniste murdekogumistulemuste alusel, siis võib täiesti ühineda prof. Mägiste seisukohaga (kirjas AES-le 1937): „Nagu me, asjale lähemal seisjad, kõik teame, on meie sõnavarakogumine oma seniseist saavutusist hoolimata praegugi veel selles staadiumis, kus täielikuma rahvakeele-sõnaraamatu väljaandmiseks eeldused pole kuigi kiiduväärised“. See on väljendatud suure tagasihoidlikkusega. Tegelikult on asi nii, et praeguste murdekogumistulemuste põhjal kaasaja teaduslikele nõudele vastava murdesõnastiku koostamiseks ei olegi väljavaateid. Võetagu näit. Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogud:

1. Wiedemanni sõnastiku järgi kogutud murdekogud umb. 364000 sõnalehte (1938. a. andmeil). Suurem osa neist peaaegu väärtusetult nõrgad. 30 kihelkonnast kogutud kogude rahvakeele-sõnaraamatu nõudele vastavate andmete sisaldavus optimistlikult arvestades umbes 25 prots. 6 kihelkonnast praegu käsiloleva kogu andmete sisaldavus umbes 75 prots.

2. Päämiselt lisaõnastiku järgi kogutud kogud 61000 sõnalehte. Nende kohta ei saa mingit ühist hinnet esitada. Enamasti on need esimeste Wiedemanni sõnastiku järgi kogutud kogude tasemel. Optimistlikem hinne — 25 kuni 50 prots.

3. Ideoloogiliste küsitluskavade järgi küsiteldud sõnamaterjali on 113000 sõnalehte. Kogudest ei ole nende erilise korralduse tõttu sisulist ülevaadet. Võiks ehk hinnata 50 kuni 75 prots.

4. Vähemad küsimused jm. prof. Saareste puhtsikelekeks otstarbeiks kogutud kogud üle 46000 sõnalehe. Võiks hinnata umb. 5 prots.

5. Häälikuloolised ülevaadet ja

6. morfoloogilised ülevaadet ei anna peaaegu midagi murdesõnastiku koostamiseks.

7. Murdetekstidest on võimalik mõnel määral saada sedeldamise teel lausenäiteid sõnastiku otstarbeks.

Peaks olema selge, et neist niisuguse kvaliteediga materjalidest ei ole võimalik koostada tänapäeva teaduslikele nõudele vastavat murdesõnastikku. Kui senises suunas kogumist jätkata, siis saame küll uutest kogumiskohtadest ehk umb. 75 prots. sisaldavusega kogusid ja 5-, isegi 10-aastase lisakogumise järel ei ole jõutud seisukorran, kus oleks võimalik koostada murdesõnastikku.

Teisest küljest ei püsi vanade rahvammurde kogumisvõimalused lõpmatuseni, et oleks võimalus Akadeemilise Emakeele Seltsi kombel anda ikka uusi ja uusi kogumise lõpptähtaegu, vaid murded ise teevad siin lähemal ajal lõpu, sest mõne aasta pärast pole enam võimalik koguda materjale murrete kiire hävimise ja nivelleerumise tõttu. Ses suhtes on kõik asjatundjad ühel arvamisel (näit. prof. Mägiste kirjas Akadeemilisele Emakeele Seltsile 1937. a., prof. Saareste kirjas Eesti Teaduste Akadeemiale 1938. a., prof. Mark kirjas Eesti Teaduste Akadeemiale 1939. a.).

Kui jätkata murdekogumist senisel kujul, siis seisame mõne aasta pärast tõsisasja ees, et kogumisvõimaluste lõppedes sõnastiku koostamisele asudes tänapäeva nõudele vastuvõetaval kujul ilmneks umb. 25 prots. tühikuid, mille täitmine ei ole enam võimalik, ja seega on kogu rahvakeele-sõnaraamatu koostamise küsimus kaunis kahtlane.

Niisuguste lootuseta väljavaadete juures esitas prof. Mägiste 1937. a. algupoolel Akadeemilisele Emakeele Seltsile motiveeritud kirjaliku ettepaneku murdekogumistööde ümberkorraldamiseks, kus ta olukorda arvesse võttes soovitas murdekogumist senisel kujul lõpetada, jättes esmaajones kavast välja kõik need ülesanded, mis ei sünni otseselt rahvakeele-sõnaraamatu huvides, ühtlasi alustades rahvakeele-sõnaraamatu käsikirja koostamisega, et oleks

võimalik leida tühikuid ja kogumist rakendada nende täitmiseks. See ettepanek oma üldmõttes peaks olema õige tee, mille kaudu võiks jõuda mingisugustele ümmargustele tulemustele. Akadeemilise Emakeele Seltsi Murdetoimkonna koosolekuil arutati seda mitmel korral ja tunnistati prof. Saareste vastuseisemisest hoolimata tarvilikuks. Kuid selle esitamisega juhatusele viivitati, kuni see lõpuks säälgli Murdetoimkonna meeletuletuste tagajärjel päevakorda võeti. Kuid juhatuses oli prof. Saarestel hõlpus seda ettepanekut kõrvale jätta ja toonitada muid ülesandeid, mille taha kogu asi peltu nihutati.

Seega võib Akadeemilise Emakeele Seltsi õhkkonnas pidada kogu asja nurjunuks. Ka hilisemalle, sellele järgnenud kibedalle arvustusile ei ole Akadeemiline Emakeele Selts sisulist tähelepanu pööranud.

Nii seisame alternatiivi ees: kas lasta luhtuda kogu suure rahvakeele sõnaraamatu üritust või püüda leida võimalust selle läbiviimise korraldamiseks väljaspool Akadeemilist Emakeele Seltsi?*)

*) Avaldame selle kirjutuse mõttevahetuse korras, jättes vastutuse artikli sisulise külje eest täielikult autorile. Toimetuse.

VARAMU RINGVAADE

Välispoliitiline ringvaade

Kokku võttes möödunud kahekuulise ajavahemiku välispoliitilisi sündmusi, mis on avaldunud peamiselt Hispaania kodusõja uues faasis, suurriikide juhtivate riigimeeste poliitilistes deklaratsioonides ning külaskäikudes pealinnast pealinna, võime konstateerida Churchill'i sõnadega, et asume „vereta sõja perioodis“. Hakkavad ikka enam selgenema Müncheni otsesed tagajärjed. Kogu Euroopa välispoliitiline moment laseb end kokku võtta kahte peaprobleemi, mis moodustavad ühtlasi ka kaks sõjahädaohtu kollet. Need on Vahemere ja Ida-Euroopa probleemid.

Tähelepanu tsentrumis on olnud Vahemere probleem. Kuigi Mussolini pole veel ei avalikult ega ametlikult esinenud oma nõudmiste pretsiseerimisega Itaalia „loomulike aspiratsioonide“ suhtes, on kriisi õhustik Vahemere ümber tihenunud. Pinevus Itaalia ja Prantsusmaa vahel ei ole sugugi vähenenud, vaid koguni teravenunud Franco võidu tõttu Hispaanias.

Nilpea kui 26. jaanuaril langes Barcelona ja selle järel kogu Kataloonia vallutati rahvusliku Hispaania, kindral Franco vägede poolt, mis hajutas kõik kahtlused kodusõja lõplikus tulemusel, lõppes kohe Lääne demokraatiade ideoloogiline võitlus ja algas elav diplomaatiline võitlus, mille sihiks oli kindlustada Hispaania suveräänsusele ja integriteedile Itaalia ning Saksamaa poolehoid ja välja kaubelda selleks toetust Francolt eneselt.

Seni olid ühel või teisel kujul oma suhted Franco valitsusega reguleerinud kõik Euroopa riigid peale Venemaa, Prantsusmaa, Läti ja Leedu. Nüüd toimus 26. veebruaril Franco valitsuse tunnustamine Inglismaa ja Prantsusmaa poolt ka de jure. Sellele on järgnenud veel teisi riike, nende seas ka Eesti, ja järgnevad peatselt kõik, sest on lõppemas 30 kuud kestnud kodusõda, kus on surma saanud miljon hispaanlast.

Prantsusmaal ja Inglismaal ei ole küsimuses mitte ainult majanduslikud huvid Hispaanias, vaid Prantsusmaal — kogu Vahemere-impeeriumi olemasolu ja Inglismaal

— impeeriumi ühendustee julgeolek. Kui pärast Abessiinia vallutamist võidi veel kahelda, kas uus Rooma impeerium tähendab uut epohhi Vahemere ajaloo, siis hajutas selle kahtluse Mussolini osavõtt Hispaania kodusõjast. Oli selge, et fašistlik Itaalia üritab pärast Hispaania kodusõja õnneliku lõppu saada Vahemere valitsejaks, kindlustades oma mõjuvõimu Hispaanias. Sel taustal ongi nüüd käimas kibe diplomaatiline heitlus poliitilise tasakaalu säilitamiseks selles ajaloolises meres. 200 aastat on Inglismaa võidelnud Hispaania poliitika sõltumatus ja territoriaalse integriteedi eest. 400 aasta jooksul esimest korda ähvardab Prantsusmaad jälle eventuaalsus kaitsta korraga 3 piiri. Strateegia ja poliitika ei ole vististi kusagil nõnda tihedalt seotud kui just siin. Rooma maailmariigi hüppelauaks sai Sitsiilia vallutamine esimeses Puunia sõjas. Toetuspunktide keti loomine Vahemeres Väike-Aasiast Põhja-Aafrikani oli antiikse imperialismi strateegiliseks põhiideeks. Kui tseesarite Rooma kaotas toetuspunktid idas, algas ta võimu ja mõju langus. Ajaloo õpetust ei ole vist unustanud itaalia moodsed sõjateoreetikud.

Itaalia suurendab sõjavägesid Liibüas, muutes Itaalia-Inglismaa Vahemere-kokkuleppe illusoorseks, Prantsusmaa kindlustab oma Põhja-Aafrika impeeriumi ja Inglismaa peamerejõud manööverdavad Vahemeres.

Ühiseid huve riivav hädaoht viis Inglismaa ja Prantsusmaa juhtivad riigimehed deklaratsioonidele, millistes kategooriliselt kinnitati, et Prantsusmaa ja Inglismaa entente on Prantsusmaa poliitika nurgakiviks ja et sõja juhul seisavad kõik nende jõud külg külje kõrval. Iga ähvardus Prantsusmaa eluliste huvide vastu peab välja kutsuma Inglismaa koostöö ja inglise vägede saatmise kontinentidele.

Kõik need deklaratsioonid hajutasid kaksipidimõtlemised Inglismaa positsiooni suhtes rünnaku korral Prantsusmaa vastu ja kaineastasid itaalia pressil kallaletunge. Kindlasti mõjustas Itaaliat äraootamise

taktikale sundivalt ka Roosevelti korduvalt deklaratsioonidest järeldatav Ühendriikide loobumine senisest isolatsioonipoliitikast, tõugatuna selleks sammuks ilmselt Jaapani agressiivsusest Kaug-Idas ja autarkiliste riikide suurenevast huvist Lõuna-Ameerika vastu.

Tumedaks aga on jäänud koht Hitleri suures kõnes 30. jaanuaril, kus ta räägib abistamiskohustusest Itaalia vastu — kas kõigil juhtudel või ainult provotseerimata kallaletungi korral? Peetakse mittejuhuslikuks, et Hitler iseloomustas Saksa hoiakut Austria-Ungari suhtes 1914. a. kui „eine ohne Zweifel falsch verstandene Bündnistreue“. Ka Quai d'Orsay olevat pärinud selgust selle passuse suhtes.

Kui Vahemere probleemi akuutsus teataval määral lohutust pakkus Balti riikidele, lubades eeldada teatavat provisoriumi Ida-Euroopas, siis viimase aja elav poliitiline aktiivsus selles regioonis, eriti Kesk- ja Kagu-Euroopas, näib vihjavat sellele, et kõik Euroopa poliitilised probleemid on üksteisega orgaanilises seoses ja et neid on raske lokaliseerida.

Ida-Euroopa poliitilise aktiivteedi tsentrumis asetseb Poola. Saksa, Itaalia ja Rumeenia välisministrite külaskäigud Varssavi ning eelseisev Poola välisministri sõit Londoni on tõenduseks Poola kui poliitilise faktori üha suurenevast osatähtsusest. Kui Poola 1934. aastal saavutas modus vivendi Saksamaaga ja viie aasta jooksul on ajanud Lääne-Euroopa avaliku arvamise arvustusel saksasõbralikku välispoliitikat, siis on nüüd selge, et ta oli sunnitud jõudma kokkuleppele Saksamaaga, et saavutada tasakaalu Poola-Prantsusmaa ja Poola-Saksamaa suhete vahel. See tasakaal on tingitud ta positsioonist kahe suurriigi vahel, kellest üks pealegi on sõjalises liidus Prantsusmaaga. Selles ilmnis Poola välispoliitika iseseisvus, mis eriti viimaste sündmuste taustal on markantselt esile kerkinud. Müncheni modus procedendi ei võinud jääda rahutust sisendamata ka Poolale, kuigi selle tagajärjel ta lahendas enda kasuks vana territoriaalse tüliküsimuse Tšehhoslovakkiaiga. Muret tekitavamaks osutus aga Münchenile järgnenud propaganda iseseisva Ukraina kasuks, mis riivab ka Poola territooriumi, ning Saksamaa energiline poliitiline ja majanduslik penetratsioon Doonau basseinis. Ungari ja Poola vana ajalooline üritus ühiseks piiriks, barjääriks nii panslavismile kui pangermanismile, nurjus Saksamaa vastuseisu tõttu. Poola-Saksa suhted olid ähvardama Poola poliitika tasakaalu. Siit lähtus teatava modus vivendi leidmine Nõukogude Venega ja suhete uuendamine Prantsusmaaga, mis olevat leidnud väljen-

duse ka truudusekinnituses Prantsuse-Poola liidulepingule Clano külaskäigu ajal. Siit Poola-Rumeenia suhete tihendamise quasi-entente'ini, siit kuulujutud Mustamere paktist jne. Näeme selget iseseisva poliitika ajamise joont Poola viimase aja välispoliitilises aktiivteedis. Poola kujuneb ikka suuremaks tasakaalu- ja rahugarandiks Ida-Euroopas, ilma kelle osavõtuta Euroopa probleemide lahendamine ei ole mõeldav.

Nende ridade kirjutamise ajal saabunud teated Tšehhoslovakkia riigi olemasolu lõpust on korraga seadnud maailma faktide ette, mis tõendavad, et provisoriumil Ida-Euroopas on lõpp. Slovakkia ja Ruteenia iseseisvusliikumised, jõudnud käärimispunkti 14. märtsil, ühes sellega kaasaskäivate rahutuste ja kokkupõrgetega, olid motiivideks Saksa vägede sissemarssimisele Tšehhimaale 15. märtsil ja Ruteenia vallutamisele Ungari poolt. Oli loomulik, et Slovakkia iseseisvaks saades Ungari ja Poola teotavad oma ajaloolise ürituse ühiseks piiriks ja Poola välisministri hiljutine vastavasisuline deklaratsioon seimis, kus ta nõustus Ruteenia andmisega Ungarile, laskis aimata sündmuste immanentsust, pärast seda kui Varssavi oli saanud selleks nõusoleku ka Bukarestilt Cafeneu külaskäigu ajal.

Loomulik oli ka, et Saksamaa ei saanud jääda siin rahulikuks pealtvaatajaks ja oma penetratsiooni positsioonide kindlustajaks Doonau ruumis, millise tähise all teostusid ka Saksa patronaazi all tekkinud iseseisvusliikumised Slovakkias ja Ruteenias. Saksamaa tegi lõpu ka Tšehhimaale suverääniteedile, alistades ta Saksa protektoraadile.

See üllatuslik-dünaamiline Saksamaa edasitung Kagu-Euroopas, mida ei suutnud ette näha ka Lääne-Euroopa demokraatlikud suurriigid, viitab sellele, et Saksamaa on otsustanud lahendada Euroopa probleemi enne kolonialprobleemi, millele langes Hitleri 30. jaanuari kõne pearaskus, kus ta esimest korda tunnistas avalikult toorainete ja toiduainete puudust, mille all Saksamaa kannatab. Tulevat arvestada asjaolu, et „saksa rahvas peab eksportima või surema“. See meenutas Caprivi hüüdu 1890. a. algul: „Meie peame eksportima kaupu või inimesi!“

Uus olukord ei jäta mõju avaldamata poliitilisele konstellatsioonile Kagu- ja Ida-Euroopas, mis niikuinii oli ümber kujunenamas Poola juhtimisel. Saksamaa penetratsiooni surve Doonau riigile on tugevnenud 100%-liselt ja kuivõrd Kagu-Euroopa riikide front suudab sellele vastu panna, on lähema tuleviku küsimus. Balkani liidu (Türgi, Kreeka, Jugoslaavia, Rumeenia) üritused viimasel konverentsil Buka-

restis kaasa tõmmata ka Bulgaariat ei teostunud viimase liiga suurte revisionistlike nõudmistest tõttu.

Tšehhoslovakkia purunemine ja Tšehhi suveräniteedi lõpp tähendab ka Müncheni kokkuleppe lõppu. Kuidas sellele reageerivad Inglismaa ja Prantsusmaa, tuleb ära oodata. On selge, et Chamberlaini poolt hingestatud läbirääkimiste poliitika on ebaõnnestunud. Uutele positsioonidele asumise tarvidus on ilmne, mis võib kaasa tuua Euroopa saatusele otsustavaid tagajärgi.

Silmas pidades Müncheni konverentsi mõjustusi ja tagajärgi maailma välispoliitikas, võime teha järgmisi tähelepanekuid:

1. Rahvasteliidu täieline fiasko. Osutunud võimetuks lahendada riikidevahelisi tüliküsimusi, on tema asemele astunud 4 riigi omavaheline suvaprotokoll, mis baseerub nende eluliste huvide rahuldamisel tasakaalu põhimõtetel vastastikkuste kontsessioonide ja kompensatsioonide teel. Väikeriigid, kelle õigusi Rahvasteliit pole olnud suuteline kaitsma, asuvad ikka enam rõhutatud klassilise neutraliteedi joonele ja nende välispoliitilistest deklaratsioonidest ning eluvaldustest on kadunud igasugune vihje truudusele Rahvasteliidu pakti vastu (Balti välisministrite konverentsi, Balkani liidu konverentsi ja Põhjariikide välisministrite konverentsi kommunikatsioonid jne.). Rahvasteliit on piirdumas vaid tehniliste ja kultuurisotsiaalsete probleemide tegelemisega.

Liidu reform on vältimatu. Kas saab Chamberlaini poolt algatatud uue maailma rahukonverentsi kokkukutsumine selle teostajaks? Kas leitakse seal uued alused ja uus vorm rahvusvahelisele koostööle ja solidariteedile ning kisuetakse lõplikult maha Versailles' rajatud territoriaalne ja moraalne ehitus?

2. Ameerika Ühendriikide isolatsioonipoliitika lõpp. Võib-olla nendib kord ajalugu seda tõika Müncheni konverentsi tähtsaima ja laiaulatuslikema tagajärjena. Pärast Münchenit oli Ameerikal selge, et Euroopas on aset leidnud otsustav võimude ümberasetus ja et Inglismaa positsioon ei ole enam niisama domineeriv kui varem. Niikaua kui inglise laevastik valitses maailmameredel, võis ta arvukaid lahingulaevu vaadelda kui esimest kaitseliini kogu Ameerikale (sest et Inglismaa aktsepteeris Monroe doktriini). Ühendriigid võisid rahulikult lasta valvata oma eskaadritel Vaikset ookeani, teades, et Inglismaa hoidis eemale iga vaenlase Atlandil. Nüüd on aga strateegiline seisukord teine. Briti võib sattuda olukorda, kus ta peab võitlema merel nii Atlandil, Vaheme-

rel kui ka Kaug-Idas. Seega on Ühendriike ähvardamas eventuaalsus vastu võtta rünnakut nii läänest kui ka idast. Peetakse tõenäoliseks Berliin-Rooma-Tokio telje muutumist militärralliansiks. Asetades oma suurekaalulise panuse Euroopa poliitilisele vaekausile, soovivad Ühendriigid nähtavasti seega vältida sõda Euroopas, mis seoks käed Inglismaal ja Prantsusmaal. Kõik näib vihjavat sellele, et Ameerika tahab loobuda oma passiivsusest Kaug-Idas, lootuses ka Inglismaa ja Prantsusmaa kaasatulekuile, kes Euroopa seisukorra tõttu seni olid sunnitud andma carte blanche'i Jaapani vallutuspoliitikale.

3. Uute poliitiliste konstelatsioonide tekkimine Kagu- ja Ida-Euroopas, nagu nägime eespool, Saksamaa võimufaktori ja penetratsiooni tugevnemise tõttu.

4. Pariis-Londoni entente'i tugevnemine, võttes avaliku sõjalise liidu kuju.

5. Kolossaalse relvastumisprogrammi teostamine suurriikides, mis oma astronoomiliste kulsumadega ja rahvastiku militariseerimisega purustab kõik seninähtud rekordid.

6. Nõukogude Vene väljalülitamine Kesk- ja Lääne-Euroopa poliitikast, mis löi jalad alt ka Vene interventsioonil Hispaanias ja kindlustas sellega Franco võidu. Äsjane Stalini deklaratsioon kommunistliku erakonna 18-ndal kongressil on selles suhtes sümptoomiline, eriti oma tagasihoidliku ja rahuüritusi rõhutava tooni tõttu, vihjates teatavas mõttes isegi neutraliteedile: „olla ettenägelik ja mitte lasta tõmmata N. Liitu konfliktidesse, mis on provotseeritud sõjaõhutamajate poolt“, kuigi andes veel platoonilise ja mingit moraalset kohustust sisaldava mõõnduse esimest korda expressis verbis mainimata kollektiivsele julgeolekule: „N. Liit on nõus toetama rahvaid, kes on langenud kallaletungi ohvriks ja kes võitlevad oma kodumaa iseseisvuse eest.“ Kuigi arvustades erapooletust ja mittevahelisegamist taotlevaid riike, ilmneb Stalini kõnest, et N. Liit on asunud enesesetõmbunud, defensiivsele joonele. Mida mõista sõnade all, et „N. Liit on tarvitusele võtnud teatavad abinõud, et konsolideerida oma rahvusvahelisi positsioone“, seda näitab tulevik.

7. Itaalia ja Saksa vastuolu ja kokkupõrge mõjusfääride jagamise alal Doonau basseinis ja Balkanil, mis ei lase omistada Berliin-Rooma teljele seda tugevust ja kindlust huvide ühtluse alal, mis on olemas London-Pariisi teljel. Tšehhi inkorporeerimise tagajärjel Saksamaa poolt võib see kokkupõrke moment veel enam aktualiseeruda.

Kuigi Hitler oma kõnes Kroll-ooperis naelutas kinni Saksa-Itaalia vankumatu relvavendluse, luges Rooma sellane offitsi- oos nagu „Relazioni Internazionali“ ise sel- lest välja vaid defensiiv-alliansi mõiste, lohutades end sellega, et „vahetegemine kallaletungija ja kallaletungitava vahel on ju tähtsusetu juriidiline fiktsioon. Kui keegi on õigustatud nimetama end kallaletungitavaks, siis on seda Itaalia!“

Müncheni kokkulepe ei jäänud mõju avaldamata ka Balti mere regioo- nis, eriti Skandinaavia ja Balti riikide suhtlemises Rahvasteliiduga. Näeme nende riikide üha siiramaid üritusi oma neutrali- teedi kindlustamisel ja sõbraliku koostöö viljelemisel kõigi riikidega.

Kolme Balti riigi koostööliit, mis aasta vahetusel näis üle elavat, eriti Eesti-Läti koostöö taustal, akuutset kriisi,

on saavutamas uuesti tasakaalu, suundudes oma õigetesse raamidesse, ja olles revideeri- nud põhjalikult oma poliitika aluseid, mis seni põhinesid Rahvasteliidu illusoorseiks osutunud kollektiivse julgeoleku tõekspida- mistel. Möödunud Balti välisministrite kon- verentsil 1—3. veebruaril Kaunases vastu- võetud resolutsioonid on selle ilmseks tõen- duseks. Neutraliteedi orientatsioon nende välispoliitikas tunnustatakse kõige vastava- maks kolme Balti riigi huvidele. Äratav eriti tähelepanu Eesti algatusel toimunud ekspertide komisjoni moodustamine, kelle ülesandeks on ettevalmistustööde tegemine majanduslikuks koostööks erakordsetes rah- vusvahelistes olukordades, kus vajaliste kaupade juurevedu kolmandatest maadest muutuks raskeks või võimatuks.

K. Keevesk.

Maalavade repertuaarist

Maal tegutsevate väikelavade repertu- aari probleem on viimasel aastail põhjus- tanud terve rea poleemilisi kirjutusi aja- lehtede ja ajakirjade veergudel. Samuti on selle küsimuse üle korduvalt ja vahel üsna ägedasti diskuteeritud kitsamais kirjanike, teatritegelaste ja kunstirahva ringkonnis, kusjuures üks osa sõnavõtjaist on hakanud mingiks heaks tooniks pidama arvamust, et meie algupärase näidendite, eriti aga maalavadel mängitavate lavateoste tase kuulub allapoole igasugust arvustust ega kannata välja võrdlust meie teiste kirjan- dusliikide tasemega. See veendumus on va- litsemud juba mitu aastat. Et halvustav suh- tumine alati on leidnud laiades rahvahul- kades enam pinda kui tunnustavad hin- nangud ja et „kohtumõistjad“ algupärase näitekirjanduse üle on eriti agarad olnud oma arvamusi avaldama trükitud välja- annete veergudel, siis on kujunenud olu- kord viimasel ajal juba nii kurioosseks, et tuntuiski teatriarvustajate hinnanguid sum- meerides võiksime konstateerida, et Eestis pole kirjutatud viimasel aastail peagu ühtki näidendit, mis vääriks ettekandmist, ergo: meie algupärase näitekirjandus ei eksisteeri enam arvestataval tasemel. Möö- dunud aastal ilmunud näidendeist sai ainu- kesena tunnustavama vastuvõtu osaliseks E. Tammlaane „Raudne kodu“. Arvustajate arvamusi arvesse võttes peaksime kahetsu- sega konstateerima: eesti näitekirjandus on surnud! Sellele põllulapile kirjandusliku loomingu uudistaluse kõrged hindajad on paaril viimasel aastal püstitanud vaid riste.

Lausa kalmistuks on see muutunud. Ainus haljendav võsu on Tammlaan ja seegi krii- tikute arvates alles vaevalt võrsuma sirgu- nud. Kurb ja troostitu pilt. Seda kurvem, et samal ajal luule-, romaani-, novelli- ja memuaarikirjanduse põllul lokkab küps ja lõikusvalmis viil.

Arvustamispsühhooside põhjal tekkivad hinnangud võivad vahel teha imet. Kir- janduses ei moodusta aga ialgi üldist taset ainult üksikud tähteosed. Asjaolu, et vii- maste aastate kestel pole meie näitekirjan- duse alal ilmunud väga palju teoseid, mis ületaksid meie näitekirjanduses seni pare- maiks tunnustatud näidendeid, ei lase veel kõnelda üldisest taseme langusest.

Nagu meie algupärase romaan, luule ja novelli õigupoolest alles meie iseseisvuse aastail on võitmas laialdases lugejaskonnas endale väärilist eluõigust, nii taotleb seda ka meie algupärase näitekirjandus. Kui meie noored prosaistid veel pole olnud või- melised ületama Eduard Vilde „Mäeküla piimameest“ ja meie noored luuletajad Gustav Suitsu loomingu paremiks sisaldu- vaid kvaliteete — ega siis seepärast ometi nende arenemist tähistavat toodangut tar- vitse mõnitavalt halvustada. Kui viimasel aastail meie näitekirjanduses pole ilmunud ainustki teost, mida võiksime kvaliteediti kõrvutada A. Kitzbergi „Libahundi“ ja Ed. Vilde „Pisuhännaga“ — kas sellepärast peame tunnistama alaväärtuslikuks ja tar- betuks kogu meie noore näitekirjandusliku toodangu, mille autoritest enamik on esi- nenud alles oma esimese teosega. Uhegi

rahva kirjanduslik looming ei koosne ainult tippsaavutustest.

Milline oli meie suurteatrite ja väikelavade repertuaar paarkümmend aastat tagasi ja milline on see nüüd? Kindlasti nüüd mitte nõrgem kui minevikus. Ajad ja nõuded muutuvad. Kirjandusliku teose väärtus ei piisi igavesti. Kutselise teatri repertuaari võrdlemine ei kuulu käesoleva kirjutuse raamidesse, kuid väikelavade repertuaari puhul võib märkida, et selle tase viimasel aastail on jätkuvalt tõusnud.

Veel kümme aastat tagasi võidutsesid maal väikeselstel juures tegutsevate asjaarmastajate näitetruppide repertuaaris 75% ulatuses mõtted ja päris jaburad välismaised jandikesed. Viljandis tegutsev H. Lõokese nimeline teatrikirjastus üksi on kirjastanud välismaa näidendeist sadu, nende hulgas ainult üksikuid väärtuslikke. Mõned teised jätkasid hiljem Lõokese tegevust kirjastades Lõokese eeskujul peamiselt kergesisulisil ajaviitekomöödiid. Kuid parema repertuaari puudumisel maalavad olid sunnitud paratamatult mängima niisuguseid näidendeid. Nendeta poleks nad saanud üldse tegutseda. Et väikelavad üldse saad oma tegutsemiseks mingisugustki repertuaari, selle eest võlgnevad nad tänu ka Mutsule.

Algupärase näitekirjanduse arenguga ja uute näitekirjanike esilekerkimisega on väikelavade repertuaar viimasel aastail oma kvaliteedilt järjest paranenud. Alaväärtuslike tõlketeoste asemel hakatakse etendama üha enam meie oalusid ja inimesi kujutavaid algupärandeid, milles käsitletakse meie inimestele ja rahvale lähedasi probleeme. Uute autorite toodangu kõrval on hakatud enam mängima ka meie nimekamate näitekirjanike vanemaid teoseid.

Maal asuvate seltside juures pidevalt tegutsevate näitetruppide arv ulatub Eestis üle tuhande (täpne statistika selle kohta kahjuks puudub tänase päevani). Iga Eestis tegutsev väikelava korraldab aastas kaks kuni viis piduõhtut, kus kantakse ette ka näidendeid. On päris rohkesti ka neid näiteseltskondi, kelle poolt ettekantavate näidendite arv ulatub aastas kuni kümneni. Kordusetendusid juhtub harvem. Kokkuvõttes võib märkida, et aasta vältel antakse kogu Eesti väikelavade poolt üle 3000—3500 etenduse.

Küsimus, millist repertuaari esitavad maalavad, omab rahvuskultuuriliselt võrdlemisi suure tähtsuse, sest et paljudele inimestele Eestis on väikelavade ettekanded ainukesteks teatriettekanneteks. Põhjalikult eksivad aga need, kes arvavad, et suurteatrite repertuaar on kõlvuline ka väikelavadele. Mõned meie teatriarvustajast ja meie

näitekirjanduse kohta sõnavõtjast on korduvalt rõhutanud seda, et maalavad esimeses järjekorras peaksid oma repertuaari võtma suurteatrites ettekantud paremaid lavateoseid. Säärased soovitajad näitavad, et nad ei tea midagi maateatrite oludest.

Tegelikult saavad maalavad suurteatrite repertuaari kasutada ainult erandjuhtudel. Umbes 80 prots. maal tegutsevaist näitetruppidest korraldab ettekandeid kõige primitiivsemates tingimustes. Suuremaid rahvamajasid korraldiku lavaga on Eestis võrdlemisi vähe. Neid väikelavasid, kellel on kasutada pisut avaram lava ühes vastava dekoratsiooni- ja lavasadega, on Eestis umbes 100—150. Ainult seal oleks mõeldav kutseliste teatri repertuaari osaline kasutamine, kui ei saaks takistuseks mõnelgi juhul näiteseltskonna väiksus ja võimed.

Sellest kõigest järeldub, et suurem osa, s. o. ligi 900 maalava vajavad oma repertuaari: lihtseid lavateoseid, kus tegelaste arv ei ulatuks palju üle 10-ne, kus lavaseade oleks kõrgis vaatustes võimalikult üks ja sama, kus kujud ei valmistaks näitlejaile erilist raskust mängimisel. Vastuvõetav näidend peaks käsitleda miljööd, mille lavaletoomine ei oleks seotud eriliste raskustega.

On iseloomustavaks nähtuseks seegi, et maalavadel äärmiselt vähe on mängitud neid näidendeid, mille tegevustik linnamiljöös arenedes nõuab näitetrupilt vastavate olude tundmist ja vastava rekvisiidi muretsemist. Eduard Vilde ja kogu meie näitekirjanduse üht paremat teost — „Pisuhänd“ — on just sel põhjusel kantud ette maalavadel palju vähem, kui nimetatud näidend seda vääriski. Sama asjaolu on pidurdanud ka Hugo Raudsepa linnamiljööd käsitlevate näidendite levikut.

Iga kirjanik on sunnitud arvestama paratamatult seda, et ta teos leiaks ilmumisel vastava kõlapinna, et seda loetaks jne. Vastasel korral poleks tal üldse mõtet avaldada oma teost. Oma kolleegidest veel suuremal määral on sunnitud seda asjaolu arvestama näitekirjanik. Näidendeid tavalliselt lugemiseks ei osteta. Kui ostetakse, siis teevad seda ainult üksikud. Vastavate kirjastuste kogemused näitavad, et näidendeid lugemiseks omandatakse paremal juhul 20—25 eksemplari. Suur- ja väiketeatrite lavaliste ja mänguliste nõuete erinevuse tõttu peab autor juba näidendi kirjutamisel asumisel otsustama, kas ta loob oma teose väike- või suurlava jaoks. Eesti suurteatrite jaoks kirjutatud algupärandid on viimasel aastail toonud autorile peale väikese, vaevalt töökulusid katva sissetuleku ainult mahategevaid arvustusi. Ei ole ime, et mõnedki autoritest on hakanud mõt-

lema: milleks lasta end arvustajatel avallikult mõnitada. Parem juba kirjutada lavateoseid väikelavadele ja valmistada sellega rõõmu kümnete tuhandetele kaaskodanikele. Arvestades maalavade nõudeid, peab kirjanik küll piirama oma fantaasiat nii miljöö kui ka kujude loomisel, püüdma olla lihtne. Kuid ta saab oma tööd teha armastusega ainult siis, kui ta teab, et need, kelle jaoks ta looming määratud, teda õieti hindavad, et väikelavade jaoks määratud lihtne näidend leiab tee sinna, kuhu ta määratud — oma rahva hulka.

Mängitavamaiks teoseiks meie väikelavadel viimase kümne aasta jooksul on olnud: Hugo Raudsepa „Mikumärdi“, August Mälgu „Vaese mehe ututall“, Oskar Lutsu „Kapsapää“ ja „Pärijad“, A. Antsoni „Muretute ülemlaul“, T. Braksi „Tantsuprofessor“ ja „Võsavennad“, J. Jaiki „Sinep ja sool“, A. Mälgu „Mees merelt“. Nende teoste kirjandusliku väärtuse eritlemine ei kuulu allakirjutatu ülesannete hulka. Küll aga võib siinkohal märkida, et ükski nimetatud näidendeist ei kuulu nende teoste hulka, mille ettekandmist väikelavadel võiks pidada ebasoovitavaks. Pealegi on Haridusministeeriumi juure loodud juhtivaiste teatritegelasist ja kompetentseist arvustajaist koosnev komitee kõik ülalnimetatud näidendid võtnud ettekandmiseks soovitatavate ja autorihonorarist vabastatavate näidendite nimestikku. Kes tahab, võib ju iga komitee kompetentsuses kahelda, aga ülalnimetatud komitee puhul oleks selleks küll kõige vähem põhjust, sest et sinna kuuluvate isikute nimed juba ükski peaksid tagama otsuse autoriteetsuse. Sama komitee on väikelavadel ettekandmiseks soovitatavaks tunnistanud ka teiste noorte näitekirjanike nagu A. Rahula, R. Rauniku, E. Ellori, I. Kihulase, E. Nukki, R. Sirge, A. Tamme, E. Tammlaane, E. Visnapuu jt. väikelavadele sobivad näidendid.

Enamik eespool-nimetatud näitekirjanikest kuulub meie kirjanike nooremasse generatsiooni, mille tõttu oleks varajane nõuda, et nad nüüd juba oma loomingus ületaksid meie näitekirjanduse senised tippsaavutused. Põhjamaadel arenevad kirjanike võimed üsna aegamisi: A. H. Tammsaare, Eduard Vilde ja rida teisi meie ning välismaa kirjanikke on kirjutanud oma paremaid teoseid alles viiekümnenda eluaasta künnisele lähenedes.

Aastaid tagasi oli Eestis arvestatavaid näitekirjanikke vaevalt 5—6. Nüüd ulatub see arv juba umbes 15-ni. Nõuda, et igaüks neist oleks annud oma loomingus juba

sed, mis on suutnud meie näitekirjanduse klassikud A. Kitzberg, E. Vilde, O. Luts, H. Raudsepp jt., oleks vist küll enneaegne. Nende noorte talentide aeg seisab alles ees.

Võime tänulikud olla sellegi eest, et meie noored näitekirjanikud viimase 5—6 a. jooksul on suutnud üsna otsustavalt tõrjuda välja meie väikelavadele võõra ja üsna alaväärtusliku repertuaari. Selles võistluses alaväärtusliku repertuaariga pole õigupoolest ükski meie noortest näitekirjanikest teinud sel määral kompromisse laia massi maitsega ega ole oma toodangus kasutanud vanu ja lausa kulunud janditsemise võtteid, et arvustajad peaksid nende toodangut halvustama.

Meie algupärase väärtnäitekirjanduse osatähtsuse tõusu väikelavade repertuaaris peaksime soodustama seda enam, et meie maalavadel veelgi mängitakse halbu tõlketöid ja mõningaid väga kahtlase väärtusega algupärandeid. Nii on veel a. 1937—1938 mitmel väikelaval mängitud sääraseid näidendeid nagu V. Assafeldti „Teener tööbistes pükstes“, H. Saare (Kivilombi Ints) „Kirju iluduskuninganna“, A. Raisti „Piraat Silgu tragöödia“, J. Taska „Segadused selge ilmaga“, Appelbaumi „Papa andis ju luba“, Karl Laurbergi „Naiste mõju“, H. Saare „Pruut ja lehm“, A. Kõivu „Tädi Juta Indiast“, J. Taska „Pulmalehm“, L. Tali-maa „Lonni otsib meest“, E. Larmi „Koh-tunik ja mullikas“, V. Lemberi „Ingel ja eesel“. Sellelaadilist nimestikku võiks veelgi jätkata, kuid ruumi puudusel piirdume sellega. Samuti mitmel pool eesti lavadel viimasel aastal mängitud „Kapral Pensioni“ meremaoline seeria oma kvaliteediga näitab, et meie väikelavad ei ole täielikult vabanenud valeldava väärtusega repertuaarist. Selle kõige kõrval Eesti Kirjanike Liitu ja Eesti Näitekirjanike Ühinguks kuuluvate autorite nõrgemadki teosed on igal juhul ettekandmiseks soovitatavamad kui ülalnimetatud näidendid.

Eesti romaan ja luule on oma paremais saavutusis tõusnud rahvusvahelisele tasemele. Sama võime ütelda ka meie näitekirjanduse paremiku kohta (meenutagem arvustusi meie näidendite kohta Läti ja Soome ajakirjanduses ja sõnavõtte „Libahundi“ esietenduse puhul Budapestis). Et iga väikelava jaoks määratud näidend peaks võistleva maailmakirjanduse tähtteostega — see on liialduslik nõue. Need näidendid on kirjutatud teiseks otstarbeks ja nad suudavad võistelda julgesti välisriikides ilmuva samalaadse repertuaariga.

A. Antson.

Suursündmus teatri-elus

Veebruari algul töid pealinna lehed tähtsal kohal ja suurtes kirjades sõnumi: Eesti Draamateater on omandanud Saksa Teatri hoone Tallinnas. Ja aasta pärast ehitatakse see maja põhjalikult ümber, suuremaks ja väliselt ajakohasemaks. Ostuhind 300.000 kr. (30 milj. senti) tasutakse esialgu Eesti Pangast. Maja omandamine sündis täielikult Vabariigi Valitsuse vastutulekul ja otsusel.

See samm on meie teatri ajaloos niivõrd otsustava ning pöördelise tähendusega, et võime seda õigustatult nimetada tähtsaimaks sündmuseks meie iseseisvusaegses teatri-elus. Üldiselt võttes on see samm võrdne omaaegsele Vanemuise maja ehitusele, olles kaaluvam kui praeguse Vanemuise hoone ümber- ning juureehitamine ühes võlgade korraldamisega, ning andes meie draamakunsti arengule sootuks avaramaid perspektiive. Eesti Draamateatri näitlejale aga tähendab see sündmus suurelt osalt päris elukiimust.

Et sündinud tõsiasja eredamasse ja tähenduslikumasse valgusse asetada, heidame pilgu tagasi sellele, mis selles majas meie teatritele saatuslikku ja meie teatrielus erakordset on sündinud.

15 a. tagasi vaevles ses majas majandusliku kriisi, õigemini liiga kasina toetuse valudes kadunud Draamateater. Hoolimata sellest, et too teater omas K. Menningi koolitatud põhitrupi ja aastate jooksul oli püsinud tõsiselt arvestatava kunstiasutuse kuulsuses, vaatamata sellele, et teater oma kriitilist seisukorda oli valgustanud neile, kelle käes toona võim ja rahad olid, kuulumata ka neid selgitusi, mis ajakirjanduses selle kohta ilmus (muu seas kirjutas „Päevalehe“ joone-all käesolevki sulg teravaid ridu Draamateatri raskusist), lasti 1924. a. lõpul rahulikult mainitud teater pankrotti jääda— ja milliste katmata kohustustega? Midagi üle miljoni marga. Kõigest!

Ei leidunud siis ühtki parteid, kes oleks algatanud päästeaktiooni. Ei hoolinud terve parlament sellest kurvast asjast. Nüüd aga leidus otse kolmkümmend miljonit (teist niipalju nõuab ümberehitus) asutuse jaoks, keda ei ähvarda mingi majandusliku kriisi tont. Nüüd leidus see summa selle teatri arengu ja ta kunstilise personaali inimväärse tegevuse edaspidiseks kasuks.

Samast personaalist rida tüvijõude jäeti 15 a. eest tuule peale. Tuli ajutine liitumi-

ne Vanemuisega, millele peatselt järgnes sealt irdumine ja muist jõudude halastamatu enneaegne paiukile saatmine. Järgnesid Rändteatri-aastad, siis ühinemine Draamastuudio rändtrupiga. Mõni kunstnik muutus „kahe pere koeraks“. Siis töötamine E. Draamateatris. Kuid igäiks ei pidanud vastu tervist hävitavale ringreisidele, vaid siirdus teise teatrisse. Vana juuretis pani veel visalt vastu (kuid kauaks seda oluaks?). Näeme E. Draamateatri koosseisus veel endisist draamateaterlastest A. Sunnet, R. Tarmot, M. Möldret, Ed. Türki, M. Türki. Vahel ka L. Reimani. Loodetavasti vabanevad nad nüüd mõnestki sunduslikust ringreisist.

Oma maja saamisega suureneb E. Draamateatri töö. Loomulikult jätkatakse ringreisidega provintsi teenimist, kuid sinna lähevad nooremad ja puhanumad (vahel ka vanad tuusad). Kohapeal, s. o. Tallinnas, aga tuleb nüüd töötada hoopis kestvamalt ja päris regulaarselt. Muidu ei saa suurt maja ülal pidada. Ühtlasi sellega muutub teatri töö ulatuslikumaks ja stabiilsuse tõttu süvenenumaks, mitmepalgelisemaks. Kohapealne tegevus seega nõuab trupi suurendamist. Loomulikult sünnib see osalt nende jõudude arvel, kes teisel on puhanud ja kannatanud selle poliitika tagajärgi, mis aastate kestel ja järjekindlasti draamat redutseeris.

Siis võrsub ja tõuseb E. Draamateater tüsedamal ja laiemal kujul. Tallinnas kerkib mõjuv draamaasutus. Järgnevad palavad päevad, ülesannete suurenemised, tulevad juure uued mured. Kuid need on mured, kuhu draamateaterlased sukelduvad rõõmuga.

Samal kohal, kus toona suri üks draamateater, lööb õitsele nüüd teine, ja pere-mehena oma hoones.

Kuid mitte ükski meie teatri-maailm ei võida selle maja omandamisega, vaid ka arhitektuur: Tallinn vabaneb üsna üllatuslikult ruttu ühest viinaköögi-taolisest stiilnumbrist (tänu ümberehitusele). Ja veel, võit on ka rahvuspoliitiline: pealinna kõige tähtsamal kohas, kõige hinnalisemal krun-dil asetseb mitte enam võõras asutus, vaid oma kunsti- ja kultuurikolle.

Selle kolmekordse võidu rajamise puhul olgu tänatud need, kes selle võimaldasid, ja õnniteldud need, kelle kasuks see tuleb.

Artur Adson.

Kiri Helsingist

Soome Kulturfond jagas esimesed toetused.

Miljonilisi annetusi Kulturfondi heaks.

Suursündmuseks soome kultuurielus kujunes Kalevalapäeva eelõhtul Helsingi ülikooli aulas toimuv pidulik kontsert-aktus, kus pandi alus Soome Kulturfondi tegevusele.

Fondi loomise mõte algatati kaks aastat tagasi kitsas kultuurtegelaste ringis, kes töötasid välja sellekohase põhikirja ja asutasid ühingu, kelle ülesandeks jäi luua kogu rahva kaasabil seltskondlik fond soome teaduse, kunsti ja kirjanduse edendamiseks. Ühingu liikmed, eesotsas Vabariigi Presidendiga ja terve rea nimekate avaliku elu juhtidega, pöördusid ajakirjanduse kaudu rahva poole üleskutsega, milles selgitati fondi tähtsust ja õhutati kodanikke tooma annetusi fondi loomiseks. Sel teel tuli kokku juba esimese aasta kestel peamiselt suuremate annetuste näol üksikisikult ja organisatsioonidelt mõne miljoni margaline alusvara, mida asuti täiendama eelmisel aastal nn. suurkorjandusega. Selle läbiviimise teostas noorsugu, eeskätt soome algkoolide võrk: linnas ja külas pöördusid noored kodanike poole korjanduslehtedega, millele kanti kokku penn penni ja mark marga kõrvale oma rahvusliku kultuuri edendamiseks. Üliõpilasorganisatsioonid korraldasid omavahelise korjanduse, mille tulemusena anti üle fondile üle 16.000 Soome marga. Üsikut kodanikud toetasid algatust ka suurte annetustega, mõned isegi kuni miljoni Soome margani. Kindlasti olid selle ühisaktsiooni kõlapinna loomiseks suure tähtsusega niisugused sündmused nagu 1934. ja 1935. aastal Aleksis Kivi pidustused ja Kalevala-aasta, mis rahva laia seas hulkadesse kandsid meeleeolu ja süvendasid arusaamist omakultuuri tähtsusest.

Üllatavalt rikkalik oli suurkorjanduse tulemus: ühe aasta kestel tuli kokku 14 miljonit Soome marka, s. o. umbes 1.120.000 Eesti krooni, mis teeb välja, arvestades rahva arvu, iga elaniku peale ligi kolmkümmend senti! Kaheaastase tegevuse tulemusena on Kulturfond kasvanud ligi 20-miljoniliseks kapitaliks (Soome markades), mida võis nüüd juba aktiivselt rakendada tööle. Fondi valitsemiseks moodustati veebruarikuus valitsus, mis koosneb silmapaistvaist isikuist kultuuri ja majanduse alal. Fond jääb ka tulevikus avatuks annetustele, kusjuures neid annetusi võlakse

kasutada üldisteks kultuurilisteks otstarveteks või annetaja soovi järgi eriotstarbeks lühema või pikema aja kestel. Et rahva poolt kokkupandud kapital ka edaspidi jääks rahvamajanduse käsutusse, siis paigutatakse põhikapital rahvamajanduslikult tähtsate ettevõtete teenistusse aktsiate ja obligatsioonide näol, mille tuludest teatav osa pidevalt kasutatakse kultuuri edendamiseks.

Ühenduses Kulturfondi tegevuse algusega ja sellekohase piduliku aktusega jagati fondist ka esimene miljon, mis seekord oli määratud teadusele, esijoones kolmele silmapaistvale teadlasele: geoloogia alal prof. Pentti Eskola'le, kes töötab parajasti graniitkivi sünniprobleemi ja omaduste selgitamise juures; arstiteadusliku keemia alal prof. P. E. Simola'le, kelle uurimised puudutavad aju, ergu ja vähktõve kude ainevahetust ja kelle laboratoorium on leidnud laiad tunnustuse noorte teadlaste järelepõlve kujundamisel; keemia alal prof. N. J. Toivonen'ile, kes on teadusmaailmas tuntud oma uurimustega orgaaniliste ühendite muudatustest, samuti ka keemikute järelepõlve kasvatajana laboratoorses töös. Igaühele mainitud teadlasist määrati tunnustusena isiklike uurimuste edendamiseks à Smk. 100.000, ning kahele esimesele lisaks veel à Smk. 100.000 assistentide palgamiseks. Peale selle määrati Kulturfondist erialaliste uurimuste edendamiseks veel kaubandusülikooli käsutusse Smk. 300.000 ja põllumajanduslikul alal tegutsevate eriorganisatsioonide käsutusse uurimusteks Smk. 200.000.

Nagu eestodust nähtub, piirdus esimene toetuste jagamine ainult reaalteaduste toetamisega, kuna humanitaarteadused ning kirjandus ja kunst jäid seekord kõrvale. See asjaolu on tingitud esiteks konsentratsiooni vajadusest, teiseks aga nähtavasti ka sellest, et esimesed toetused taheti jagada aladele, mis rahva elu ja tuleviku seisukohalt omavad kõige reaalsema tähtsuse. Oleneb ju sellest kogu rahva edaspidine suhtumine Kulturfondile, kuidas ja kellele toetused jagatakse.

Samal pidulikul koosolekul, kus elavate ovatsioonide saatel jagati välja Kulturfondi esimesed toetused, tehti teatavaks ka kaks uut miljonilist annetust Kulturfondile — üks osähihuselt, teine kelleltki abielupaarilt, kes oma nime ei soovinud avalikkusele teatada.

E. Viirsalu-Nivanka.

ARVUSTUS

Vana Kannel III

Kuusalu vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. K. o. ii. „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1938.

Laiemalegi üldsusele on teada, et mis-
kipärast meie rahvalaulude väljaandmine
on saanud valulapseks meie kultuurielus.
Nii asjaosalised ringkonnad kui ka teised
meie kultuurielu juhtivad jõud on kahtle-
mata teadlikud sellest määratust vajadusest
ja üllast kohustusest korraldada ja teha
kättesaadavaks laiemale teaduse- ja kunsti-
maailmale meie rahvalaulude rikkalik vara,
mille on pärandanud meile muistsed põl-
ved. Kuid ikkagi on kerkinud teele ette ta-
kistusi, kord aineliste võimaluste puudu-
mise, kord väljaandmise viisi suhtes tekki-
nud lahkarvamuste näol. Algatusi on teh-
tud mitmeldki, alates H. Neusist, Mihkel
Veskest ja Jakob Hurdast. Tänu neile, et
nad on kannud kokku kivikesi, kuid lõp-
lik chitus on veel rajamata — meie rahva-
laulude väljaandmine terves ulatuses
ootab tänini veel teostamist. Soome Kirjan-
duse Selts sauts välja anda kolm köidet
„Setukeste laule“, Eesti Kirjanduse Seltsi
suuriiritus „Eesti rahvalaulud“ piirdusid
kõigest kahe köitega, andes ainult 18 laulu-
tüüpi koos kõigi nende teisenditega. Pärast
seda on tehtud propagandat ulatusliku ja
esindusliku antoloogia väljaandmiseks, mis
aga seni on teostamata, kuigi eeltööd ole-
vat hoogsalt käimas. „Eesti rahvalaulude“
väljaandmises kasutati tüpoloogilist
meetodit, „Setukeste laulud“ ja „Vana
Kandle“ kaks osa aga avaldati geograa-
filise printsiibi alusel — esimene maa-
konniti, teine kihelkonniti. Nagu näeme, on
katsetatud nii ja teisiti, ilma et veel mi-
dagi lõplikku oleks saavutatud. Näib, et
meie küpsemis-protsess selleks monumen-
taalseks ettevõtteks pole veel kaugeltki lõ-
pule jõudnud. Igatahes on tähtis ja kasu-
lik, et enne niisuguse suure ülesande teos-
tamist kõik võimalused ja seisukohad olek-
sid põhjalikult kaalutud.

Eesti Rahvaluule Arhiiv „Vana Kandle“
kolmanda köite trükkitoimetamisega on ha-
kanud jatkama Hurda traditsioone, s. o.
rahvalaulude väljaandmist kihelkonniti.
Käesolevasse köitesse on koondatud laulud
Kuusalu asundusist Venemaal — Sõrt-
Karaktšora asundusest Krimmis, Sal-
me asundusest Kaukaasias Mustamere ku-
bermangu kuulusas Sotši maakonnas, ja
Simititsa asundusest Ingerimaal. Seega
annab käesolev kogu ka teatava pildi meie
lauluvara säilimisest vällesestlaste hulgas.

Emalseisjana ja üsna erapooletult vaa-
deldes rahvalaulude väljaandmise arene-
mist, peab ütleva, et Eesti Rahvaluule Ar-
hiivi mõte anda välja meie rahvalaulude
tagavara kihelkonniti on kõigiti õnnelik
peamiselt selle tõttu, et sel moel väljaantud
teosed on võimelised huvi pakkuma nii tea-
dusmehele kui ka laiemale rahvalaulu-har-
rastavale ringidele. Arvestades meie väi-
kesi majanduslikke võimalusi, on niisugune
süntees väga õnnelik lahendus. Teiseks pa-
kub niisugune moodus meie võimaluse
näha rahvalaulu väljakasvamist elust, sel-
lest miljöö-ringist, millega ta on tihedalt
seotud. See annab rahvalaulule seda elavat
kunsti hõngu, mis kasvatab armastust tema
vastu praegu laiemaiski kihtides. Üksikute
laulude teisendid satuvad nii küll eri köi-
teisse, kuid kui nende kätteleidmine tehakse
võimalikult hõlpsaks, siis ei peaks seesu-
gune väljaandmise viis vastu käima üksi-
kute laulutüüpide uurimise huvidele.¹⁾

Nagu juba mainitud, sisaldab käesolev
„Vana Kandle“ kolmas köide Kuusalu asun-
duste lauluvara. On tervitatav, et enne lau-
lude esitamist on antud põhjalik ja asja-
tundlik ülevaade Kuusalu kihelkonnast ja
asundusist ning rahvaluule kogumisest
asundusis. See annab meile aluspõhja järg-
nevate laulude iseloomu mõistmiseks. Eri
peatükk on pühendatud randlasele ja elule
rannas, sest et selle köite Kuusalu rahva-
laulud on talletatud peamiselt just rand-
laste käest. Eriti ilmekad on leheküljed,
kus antakse ülevaade rahvaluule kogumi-
sest, sellest idealistlikust tööst seal kaugel
asundusis. Väljavõtted kirjavahetusist on
elavaiks illustratsioonideks. Laulukutele,
nendele, kelle vaimuvara me siin õigupoo-
lest kasutame, oleks võinud pühendada
enam tähelepanu, iseloomustades reljeefse-
malt nende isiksusi. Kuid me mõistame, et
andmete-hankimine nende kohta on olnud
seotud suurte raskustega. Huvitav oleks ol-
nud leida eessõnast ka väikese käsitluse
Kuusalu rahvalaulu omapärasustist. Kuid
igatahes see 50-leheküljeline asjatundlikult
ja huvitavalt kirjutatud eessõna loob mee-

¹⁾ Vt. lähemalt R. Põldmäe — Ettepanekuid
eesti rahvalaulude väljaandmiseks (Looming
1936, lk. 1061), kus autor põhjendab veenvalt
rahvalaulude kihelkonniti väljaandmise otstar-
bekust.

leolu ning annab kätte eeldused naudingurikkaks süvenemiseks lauluvarasse enesesse, mis on jagatud viide suure rühma: 1) Kodu ja noorus, 2) Armastus ja abielu, 3) Pulmad, 4) Loodus, töö ja ühiskond, 5) Lastelaik, mängu ja nõidussõnu. Üksikasjalisem liigitus oleks võimaldanud küll suurema kindlusega üksikuid laule asetada vastavatesse rühmadesse, kuid orienteerumist ei takista praegune jaotus, kuigi mõni laul oma iseloomu poolest võiks kuuluda ühel ajal mitmesse rühma. Palju kokkupuutepunkte on näiteks lauludel tsüklis „Pulmad“ ja „Armastus ja abielu“. „Pulmade“ tsüklisse on koondatud peamiselt laulud, mis tähistavad vastavaid tseremoniaalseid sündmusi ja meeleolusid. Aga mõnedki laulud siit oleks võinud veel eraldada „Armastuse ja abielu“ ossa, näiteks kasvõi laul „Noored mehed hulguvad linnas“.

Raamatule lisab suuresti väärtust, et lõppu on lisatud registrid ja sõnastik. Seal leiame laulutüüpide ja -motiivide tähestikulise nimestiku, viiside registri, üleskirjutajate nimestiku, laulukute nimestiku ja lõpuks sõnastiku, mis hõlbustab vähiklikulgi lugejal lauludest arusaamist. Hinnatav on, et sõnastikus on toodud vasteid ka soome keelest, kus see selguse huvides on olnud tarvilik.

Tüübi variantide ees on märgitud vastava variandi asukoht käsikirjas, üleskirjutamise koht, üleskirjutaja, laulik ja aasta. Edasi on antud andmeid viisi ja laulu liit-osade kohta ja registri lõpus märkusi tähtsamaist liikuvast motiivist. Teisendid ise iga tüübi piires on antud asunduste kaupa, alates Sõrt-Karakšorast kui vanimast asundusest. Paralleelvärsid on antud taandridadel mõttekäigu jälgimise hõlbustamiseks.

Laulude keelt on korrigeeritud, kuid sel põhimõttel, et kõik kõikumised laulukute keelepruugis on säilitatud, silumisi on ette võetud ainult kirjapanijate ülestähendusis. On mõistetav, et korrigeerimine, ükskõik mis põhimõttel see ka el sünni, on ääretult ohtlik, eriti muidugi teadusliku uurimistöö huvidele, sest on väga raske ütelda, kus on tegemist lauliku keelepruugi

isikupärase sugemega, kus ülestähendaja omapoolse meelevallega. Kuid kui seda tehakse maksimaalse asjatundlikkusega, süvenedes rikkaliku materjali põhjal nii lauliku kui ülestähendaja keelelistesse iseäraldustesse, siis võib niisugusest teaduslikust puhastamisest kasu olla, sest see võimaldab eemaldada juhuslike eksistuste kribu-krabu. Põhimõte iseenesest on hea, kui ainult tegelikkus võimaldab selle edukat rakendamist. Igatahes aga on siin kasulikum olla tagasihoidlik kui agar. Et allakirjutanul ei ole algtekte käepärast, ei ole võimalik midagi ütelda selle õnnestumise kohta käesolevas teoses.

500 eksemplarile on lisatud *carmina obscena* ja saksakeelsed resümee, mis võimaldab teosega tutvumist ka laiematele ringkondadele. Raamatut täiendab kaart, mis kujutab Kuusalu kihelkonda 1890-ndail aastail. 16 pilditahvlit (28 ülesvõtet pluss 2 käekirja-näidet) elustavad meie kujutlust sellest elumiljööst, mis avaneb meile nendes lauludes.

Meie teaduslik kirjandus rikastub üha enam rahvuslike suurteostega, millede hulka võime kahtlusetu lugeda ka käesoleva teose. „Vana Kandle“ I seeria kavatsetakse välja anda seitsmes köites, igas laulud eri kihelkonnast (Põlva, Kolga-Jaani I, Kuusalu I, Karksi I, Muhu, Viru-Jaagupi, Tõstamaa), mis annaks ülevaate meie laulurajoonidest ja ühtlasi läbilõike kogu eesti lauluvarast, mida edaspidistes seeriates süvendatakse.

Lõpetatagu käesolevad, selle suure algatuse esimest töövilja tutvustavad read soovialdusega, et asjaosalistel jatkuks selle suure töö lõpuleviimiseks jõudu ja võimalusi. Selle kõrval võivad ju ilmuda ka antoloogiad ja muulaadilisedki väljaanded, kuid meie rahvalaulu kogu repertuaari talletamiseks paistab käesolev kihelkonniti väljaandmise moodus olevat tõepoolest sobivaim, sest see suudab meile anda rahvalaulust pildi elava elu taustal. See tõstab rahvalaulu meie teadvusse elava ja tervikliku organismina.

Erna Tilleman.

Valik prantsuse esseid

Koostanud ja tõlkinud A. Aspel. Eesti Kirjand. Selts, Tartu, 1938. 343 lk., hind kr. 4.50.

Iga uue aasta möödumise järel saab viimasel ajal eesti raamatute jälgija juure säärast tunnet, mis võib ka kõige individualistlikuma kabinetiase meelitada uhkustamisele „meie“ saavutustega. Näib nimelt, et meie „kirjavara“ on järk-järgult saavutama seda ulatust, mitmekesisust ja tippude kõrgust, mille abil võimaldub täisharitla-

seks kujunemine oma keeles. Ses suhtes tähtsam mõnest omakeelsest keemiaõpperaamatust ülikoolile on näiteks monograafia Viiraltist, tõlked „Surnud hingedest“, Shakespeare'i näidendeist, elutarga Horatiuse või tunnetustarga Valéry värsidest, mõni eestindatud kirjanduslugu või kõide prantsuse esseid. Siinkohal ei saa

jätta avaldamata tunnustust Eesti Kirjan-
duse Seltsile, kelle pingutused meil peami-
selt ongi võimaldanud säärase kõrgete kul-
tuursete ja turul ebatasuvate tõlkevälja-
annete ilmumist, milledega peaksime vahest
veel kaua tundma ängistust oma provints-
likkusest. Eriti palju töötab ses suhtes pak-
kuda esimest aastakäiku lõpetav seeria
„Maailmakirjandus“, kuhu kuulub ka käes-
olev raamat.

„Valik prantsuse esseid“ on koostatud
„küllalt“ õnnelikult selleks, et lähendada
meie laiematki lugevat üldsust meie üsna
arvukaile gallofiilidele, kes 1905. aastast
saadik on lihvinud ja puhastanud eestlase
tegemoodi kõigis kunstides. Jah, selle ra-
matu 18 autorist tegelevad õige mitmed tõs-
sises toonis väga tõsiste asjadega, nagu
maailmaruumiga (korduvalt), jumalaga,
kultuuriga ja timukaga — ent vaevalt tun-
neb siin isekaimgi lugeja mingit õpetlik-
kuse pealetikkuvust või väsitavust. Samuti
ei leia siin ajavilistel vestlust ega vaimu-
kust vaimukuse pärast. Lihtseim oleks üt-
elda: kogu vägagi veenev õpetamine sünnib
siin mingis „Epikurose aias“ (vt. France'i
ühe raamatu pealkiri), mingil kergel jalu-
tuskäigul läbi inimvaimu kauneimate maas-
tike. Alles jõudnud lõpplauseni: „See on
meie aed, mida tuleb kaevata“, selle vae-
mini, milles France võtab Voltaire'i ja Fé-
neloni murrates kokku prantslase maailma-
taju, märkame, millise tõsise ja koguni ran-
ge õpetuse oleme saanud vast-lõppenud
meelelahutus-reisil. Algul kaldusime arva-
ma, et meid aina lõbustatakse vaimukuse
ilutulestikuga, ent siis meenub, kuidas meid
on tehtud üsna pessimistlikuks inimese
„loomulike“ vooruste suhtes ja õnnemängu
suhtes, kuidas pääseteed on näidatud vaid
tõõs, enesetaltsutuses ja mõistuses. Kunst
aga on antud kaasa elu — või pigem kultu-
tuuri — suurima kingina, mis alles teeb elu
elamiskõlvuliseks. Oleme muidugi saanud
ka rea eriõpetusi: kuidas tuleb õppida nä-
gema humoorikat erinevust inimese saged-
asti hiilgava paiste ja tõelise olemuse vahel
(Montaigne, La Bruyère); kuidas kihl-
vedu Jumala olemasolule pole nali, vaid
loogika tipnemine metafüüsikas (Pascal);
kuidas tuleb hinnata isiklikku hinge-vaba-
dust (Montaigne), trüükivabadust (Robes-
pierre) ja teiselt poolt fanaatikuid (Voltaire);
kuidas minkimises võib peegelduda kogu
kultuuri filosoofiline olemus (Baudelaire),
ja kes on silmapaistvaimad isikud ülemaa-
ilmsel Parnassil 19. sajandi keskpaigani
(Sainte-Beuve). Ja nii edasi.

Ent ses raskelt rikkas raamatus, mis
kõrvutub vastandlikemaidki autoreid 4 sa-
jandi ulatuses, pole kummalisel kombel
tekkinud kirevust, mis võiks väsitada. See
vallmik prantsuse mineviku kuulsaimate

peade vabadest mõtteavaldusist kaldub mõ-
juma otse tervikliku, ühtlase sihitaotlusega
teosena, nii et teda võib lugeda ka pausi-
deta.

Osalt põhjeneb säärane maailmavaate-
line ja hoiakulinegi ühtlus tõlkija tehtud
valikul. Selles ei aeta mitte taga mõnda ten-
dentsi, kuid kahtlemata mõjunuksid näi-
teks noore Victor Hugo ja madam de Staëli
romantilised spekulatsioonid nende sisse-
võtmise juhul erinevalt muust — samuti
kui nad paiknevad eraldunud positsioonil
prantsuse nii väljakuunenud vaimuses te-
gelikultki. Tõeliselt annabki käesolevale va-
limikule ta üllatava ning sügava ühtluse
prantsuse vaimulaad ise, mis avaldub küll
väga erisuguseis individuaalsusis ilma neid
tүнranniseerimata, kuid ei lase end peagu
kunagi kõrvale kallutada oma teravalt rea-
listlikust huvist inimese ja ta
olukorra vastu looduse ning kultuuri
„Skylia ja Charybdise“ vahel. Seejuures
usaldab prantslane, kui mitte arvestada
Rousseau'd ja ta järglasi, alati ennem kul-
tuuri ning distsipliini kui loodust.

Peagu kõigi ses valimikus esindatud au-
torite mõtted näivad kokku jooksvat läi-
nud sajandi lõpu suurmeeste Renani ja
France'i arusaamistesse kultuuri olemusest.
Kui lihtsemate vaimude teaduses võttis
maad materialistlik pessimism, kuulutasid
need kaks literaati, et alles uusaja teaduse
valguses, mis on purustanud kõik illusio-
onid, võimalduv inimesele temas eneses
ja looduses peituva tõe ning ilu nägemine.
Kui aga France muheldes ometi ülistab
neid illusioone, mida loovad inimlikud ki-
red, siis seega ta pole järjekindluseta: ta on
vaid inimlik. Nad mõlemad esindavad seda
pessimismivaba skepsist, mida
peetakse õhtumaa suurimaks jõuallikaks.
Renan ütleb: „Ilu ei seisne eritluses; kuid
tõeline ilu, mis ei põhine inimliku kujut-
luse pettepiltidel, on peidetud eritluse tule-
musesse.“ Ühe teise tsitaadiga Renanilt
võime aga avastada prantsuse vaimse kul-
tuuri olemuse: „Kriitiline vaim on kaine,
või kui soovitakse, delikaatne inimene; ta
teeb ennekõike kindlaks kvaliteedi. Ta pa-
rem hoidub, kui võtab kõike eralduseta...“
Selle meetodiga ei taheta saavutada mitte
„õnne“, vaid täiuslikkust.

Käesoleva raamatu lugejat aga paelub
ta kunstiline vorm vähimalt samavõrra
kui ta mõtteline sisu. Meie kirjasaõna vähe-
liikva, nõtkuseta tõsidusega võrreldes või-
vad prantslased eriti esseevormi käsitluses
tunduda otse följetonistidena. Kuid on tea-
da, et prantsuse teaduslik traktaatki mõjub
tihti esseena ja et omakorda prantsuse es-
seist armastab oma retkele minna näiliselt
väga kerges varustuses ning ülemeelikult
„loovides“. Lugemise edenedes aga selgub

alati — vähimalt selle raamatu tasemel —, et lõbus ekslemine kujuneb otsekui iseenesest tema strateegiliseks ümberpiiramiseks, et vestlusega on mõte sunnitud sisenema nende välditamatu järelduste värvasse, mis ongi autori sihiks. Eriti õpetlik on ses suhtes meister Voltaire'i essee fanatismi üle; mõned salonglikud pikantsused mõjuvad siin rapiiritorgetena kitsikusse aetud vastase pihta. Mitte palju kuivemalt ei arenda Pascal oma rangelt loogilisi vaatlusi jumalakartuse ja jumala olemasolu üle. Ja kui Jean-Jacques Rousseau, see naliivik ja südamelülistaja, kelle süüks nüüdsed „uusklassitsistid“ ning muidugi „pärisprantslased“ ajavad kõik vahepealsed kultuurirumalused, läheb taunima luksuse ja tsivilisatsiooni pahelisust, siis seda teeb ta ometi väga tsiviliseeritud ning prantsusliku oskusega! Baudelaire'i „Lohutavais maksimusest“ välgatavad aga keset näiltselt kergemeelset dändliikkust säärased tulipunktid, mis valgustavad moodse vaimuainimese kogu hingeprobleematikat. Minkimise vaatlus kujuneb tal kultuurifilosoofiaks. Ja kui France asub armastuse kallale lausega: „ristiusk on teinud palju armastuse heaks, tehes temast patu“, siis see sõnastus pole mitte niivõrd „pikantne“ kui sügav ja ühtlasi seltskondlik. Enamikku ses raamatus leiduvaist arvukaist pärlest ei iseloomusta mitte nn. salonglikkus, vaid pigem see „iironiline lihtsus“, mida vana tore ajaloo-luulestaja Michelet peab omaseks

Champagne'i provintsi rahvale. Stoiline ja õnnetu nooruk Vauvenargues põhjendab seda prantsuse maitse omapära järgmiselt: „... tunde liikveleäratajaks on mõistus. See, millest vaim suudab ainult vaevalliselt läbi tungida, ei lähe sageli südameni, või jätab ainult nõrga mulje; sellest tulebki, et asjad, mida ei saa haarata ühe pilguga, ei kuulu maitse valdkonda.“

Valimiku eestindus ja ülevaadet iga autori tähtsusest ning laadist on tehtud erilise hoolikusega ja oskusega. Me ei kahetse, et loeme „ainult tõlget“. Stiilis on saavutatud prantsuslikud vooresed, reetmata eestipärasust. Kogu ülekande-täpsuse juures on osatud vabalt kasutada eestipärasest mahlakust: näiteks Montaigne'i lause „Est-elle riche du sien, ou de l'autrui?“ on tõlgitud „Kas ta hing on rikas omaenda võimeist või võõrast varast?“ Ainult üksikuid juhtudel kohtab säärast ebaladusist, mis johtub tõlke liigest täpsusest: „Selletagi on oht, et teie möödunud tegude kuma ei valgustaks teid liiga...“ Paistab ka silma, et kui näiteks La Bruyère'i „Karaktereis“ on täiesti loomulik ebatõeliste antiiksete nimede prantsuspärane kirjaviis (Socie, Nicandre), siis ometi ei tohiks Sainte-Beuve'i artikli tõlkes seista „Hesiodes“ (vabest trükkiviga) või „Aulu-Gelle“. Ent kokkuvõttena jääb vaid üle kärsitusega oodata samalt eestindajalt valimiku teist köidet, mis sisaldaks ka a s a e g s e t prantsuse esseistikat.

H. P a u k s o n.

E. H. Vragel: Valged rannad

Neljapögnaline värsside vihik, Olioni kirjastus, 1938. Hind 1.25.

Uustulnuka esikkogu. Võinuks kanda ka nimetust: Hiiumaa luuletusi. Esmakordselt nõuab enesele kohta eesti luulepäikesel all Hiiumaa. Nimestikust loeme luuletuste pealkirju: Hiidlaste loul, Kõlunõmm, Kassari, Loela, Ninaja öö, Hiiu-Hellamaalt, Hiiu Ingel ja ka teisi. Värssides enestes aga kohtame veelgi kohanimedid: Orjaku, Tempa, Reikama, Visso, Heilo, Kärkla, Kõpu, Ristna, Kõrgessaar, Luidja, Palade jpt., mis kõik rõhutavad lokaalkoloriiti. Kuid ometi, mitte nende luuletustega ei kinnita autor enesele päriselt Hiiu lauliku nime, vaid ühe viiendikuga vihukeses avaldatud luuletustest: need seitse Hiiu murrakus kirjutatud laulu on selle raamatukese pärisosa, tuum, nael ja pass väljapurjetamiseks ja randumiseks Eesti parnassi sa-

damas. Nende seitsme luuletusega on antud käesolevale vihule ta üllatuslikum osa, värv ja erikaal. Neli viiendikku luuletusist on kirjutatud kirjakeeles. Nende puhul ei saa ütelda, et autoril puudub aus tahe, luuletamise põhjus või teatav oskus värsside valmistamiseks, kuid nendega meie tänapäeva luule nõudliku taseme juures on raske äratada tähelepanu, pealegi neis sageli ähmastab, häirib ja tõkestab vaba luule ja inspiratsiooni tuuldamist literatuurne fraas ja mõtlemisviis.

Seitsmes murrakuluuletuses aga on autor otsekui teine inimene, värvikuse ning ürgsuse allikasse kastunu. Siin kordub väikesel viisil nagu too, mida tunneme vene muinasluule sangarist Ilja Muromets'ast, kes tarvitseb „end lüüa vastu m a a d“ ja

üles tõusis värske inimene, mitmekordistunud jõuga. Maa annab uut jõudu. Ja üldse jõudu. Kui autor sukeldub murrakusse, ta muutub siiramaks, lihtsemaks, intiimsemaks, aga ka kujukamaks, kindlamaks, energilisemaks. Ta jumestub huumori värskendavast joast ja mõjub palju omapärasemalt kui luuletuses, mis kirjutatud kirjakeeles.

Võtame esimese murdelaulu „Hiidlaste loul“. See on kirjeldus Hiiumaa kehvusest, tõist, vähenõudlikkusest. Esteedid võivad seda mõneti följetoni kalduvat luuletust pidada tasemelt madalaks, kuid selles ei saa salata veenvat tarmukust ning teesklematut elujõudu, Selle vähenõudlikkus on rahvalähedane ja oma priskuses nauditav.

Hoopis vastupandamatu ja kritiseerimisluste hajutav on järgmine luuletus, üleskutseline „Hiidlane, loul!“:

Misand äbened, hiidlane loul!

Iga so saar polend tummide maa.

Siin järgnevas salmis, Hiiumaa andide vastava loetelus, lõõb lagedale hiidlaste ürgne huumori noot:

Kaski, kadaged, mustigud, pooli, —
keike aa palju ja peelegit vett...

Siin üldiselt ei midagi andev vesi on tõstetud otsekui aardeks. Sedalaadi huumorit vilksab ka järgmistes salmides:

Kuultsad ja nõutud kõplaste tõrvad.

Neid tarvitab hiidlase tääda ma a i l m.

Ja lõpeb luuletus sõbralliku nõöklausega. Ses luuletuses kohtame meil nii harvaks jäänud tuju ja ergutavat huumorit.

Kolmas luuletus, „Ma tule sennes“, on juba harras ja intlimne, tõsimeelne ning

liigutav. Siin kohtame koduarmastust (ja -mälestusi), mis kulmineerub haruldaselt õnnestunud nelireas. Siin kaks viimast stroofi:

See koht na armsaks saand aa moole,
et peergut loul ma veel sest.

Ma usu: kui ma houda koole,
jeeb sennapoole viltu rist.

Surnud puuristki elustub kummarduma
kalli kodu suunas.

Nukratooniline, lugejat mitte jahedaks jättev on mälestus kallist lahkunust ja pöördumine selle haa poole: „Mool preegumotes.“

„Hiu ingel“ on primitiivne ja päris särab hiitüdruku vähenõudlikkusest ning võltsimatust usust ellu.

„Merimehe kevadloul“ on pühendatud lahkujate merimeeste südameraskusele, mis tuikab uljate hüüete all:

Jeeb haleks, na haleks üks vahune vagu,
mis kiilist seab kuju mo mõted ja keik.

Viimane luuletus „Kui tule jälle“ on rõõmus pöördumine koju, täis intiimseid kodumälestusi ning sooje pilte.

Ei oleks paha teinud, kui autor oleks selle vihu lõppu lisanud väikese sõnastiku. Heatahtlik luulesõber dešifreerib küll isegi tumedamad sõnad ja tundmatud väljendused, kuid tarvis on huvi äratada ka kaugemal seisjais.

Kui autoril õnnestub luua veel niisuguseid luuletusi nagu siin, siis ei peaks olema võimatu nood uued ühes mainitud seltsmega — välja anda parema, nägusama raamatuna.

Artur Adson.

V A R I A

Soome Kirjanduse Selts jagas auhindu.

16. 3. 1939 premeeriti Soome Kirjanduse Seltsi poolt järgmised kirjanikud ja teadlased:

Luule alal sai auhinna Yrjö Jylhä luuletuskogude eest „Toiviotiellä“ ja „Risti lumessa“. Yrjö Jylhä on soome luuletajate nooremas põlvkonnas juhtiv isik. Tema luulet iseloomustab sügavate tunnete mehelik tõlgitsus.

Prof. Arvi Grotenfelt sai auhinna teose eest „Uuden ajan filosofian historia“ I, II. See on rikkasiline väärtteos, mis selgitab filosoofia arengut seoses muude elunähtustega.

J. O. Hannula sai auhinna teose eest „Maailmansodan historia“ I—II. See on kriitilise pilguga teostatud olude ja sündmuste eritlus.

Turu ülikooli rektor Einar W. Juva sai auhinna teose eest „Suomen kansan aikakirjat“ I—II.

Rafael Koskimies sai auhinna teose eest „Yleinen runousoppi“, kus selgitatakse esteetilise elamuse tähendust inimelus.

75 aastat Soome kunstimuuseumi.

Kui 19. sajandi keskpaiku tekkis Soomes rahvuslik liikumine poliitilisel ja kultuurilisel alal, asutati selle liikumisega seoses ka „Soome Kunstiühing“ 1846. a., sihiga äratada Soomes huvi kujutavate kunstide vastu ning edendada kunstielu ja -üritusi. Helsingis asutati ka kunstikool. Et anda kunstikoolilastele võimalust näitlikuks töötamiseks, osteti koolile rikkalikult kunstitöid, mis aga pärast tarvitamist ühingu liikmete vahel välja loositi. Peagi muudeti see korraldus ses suhtes, et ostetud maalid otsustati säilitada ühinguks.

Tänapäeval on kunstühingu kogus umbes 2000 maalingut ja 400 skulptuurteost ühes mitme tuhande graafikalehga, milledest enamik asetseb riiklikes hoones ja provintsi muuseumes, sest et kunstimuuseum „Ateneum“ ei suuda mahutada kõiki ühingu poolt omandatud kunstiteoseid.

Selle keske Soome kunstimuuseumi sihiks on koguda kodumaist kunsti tema algusaastaist kuni olevikuni ja Helsingi „Ateneum“ annab selles mõttes tõesti töehusa ja õpetliku ülevaate kujutavast kunstist Soomes. Sidemed ja koostöö Skandinaaviaga avalduvad rohkearvulis kogudes eriti rootsi ja norra kunsti alalt.

Seoses Soome Kunstiühingu 75. aastapäevaga korraldati Helsingis erinäitus

soome maalikunsti algusaastaist, s. o. aastait 1840 kuni 1860. Näitus esitas huvitava kultuuriloolise ülevaate ajastust, mis valmistas pinda esimesele suurele rahvuslikule maalikunstnike generatsioonile Soomes, kuhu kuuluvad Edelfeldt, Gallen-Kallela, Järnefelt ja Halonen, kes on kannud Soome nime maailma suurte rahvaste sekka.

Kroonikat Soome kirjanduse-elust.

Saima Harmajalt, 23-aastasena surnud luuletajannalt, on ilmunud Söderströmi kirjastusel „Kootut runot“ (Kogutud luuletused) ühes ülevaatega autori luuletaja-isiksuse arengust, kus on antud ka palju huvitavaid väljavõtteid koolipõlveaegseist päevikuist. Saima Harmaja luulet iseloomustab õrn ja puhas lüürism, isesugune kirkuse igatsus, mis väga puhtana helgib ta haiglustest ja surma-aimusist varjutatud elu taustal. Harmaja luule on olnud juba esimesest värssidest alates üllatavalt küps, ta vorm on loomupäraselt graatsiline ja nõtk. Vaaskivil on õigus, kui ta ütleb, et Saima Harmaja poetessi-kujul on suured eldused saada legendaarseks. Tema saatus on puhas, lõpuni jõudnud kunstniku-saatus.

Pentti Haanpäält on ilmunud Gummeruse kirjastusel romaan „Taivaavaaran näyttelijä“. Haanpää kuulub nende keskikka astuvate prosaistide hulka, kelle looming on äratanud eriti palju poolt- ja vastuvaidlusi. Käesolev romaan on omapärane eksperiment. Soome arvustus on seda nimetanud soome kelmiromaaniks ja Lazarillo joont on selles tõepoolest tunda, ütleb T. Vaaskivi, lisades, et see Haanpää teos ei ole kunstiteosena siiski küllalt küps ja selles on tunda paberlikkust.

Riku Sarkolalt on ilmunud Söderströmi kirjastusel romaan „Mitään ei voi salata“. Õige jahedas stiilis jutustatakse siin tundmatust mehest, kes ühel märtsiõhtul ilmub kuhugi külla ja kes oma sealviibimisega ajab kogu küla ärevusse. Esitusviis on asjalik ja külm, ilma igasuguse soojuseta. Sarkolal ei ole küll psühholoogilist sügavvalgustust, kuid ta oskab õige osavasti visata paberile meelejäävaid siluette, sest tal on ennekoike silma puhaste tüüpide jaoks. Vaaskivi arvab, et see Sarkola romaan on möödunud aasta proosalõikuses siiski meeldiv üllatus.

Unto Karri on avaldanud romaani „Elävä pelto“. Karri rikkalik toodang on suhteliselt võrdlemisi hilja saavutanud selle astme, kus kirjaniku hääl on hakanud

kõlama usaldatavalt. Käesolevas abielu-romaanis autor on vaatluse alla võtnud vananeva naise, kes võitleb oma elu hingelise ja ainelise lagunemise vastu. Vaaskivi hindab Karri romaanis ennekõike erilist lüürilist mõjukust, sooja inimlikku atmosfääri.

Lauri Haarlalt on ilmunud Otava kirjastusel romaan „Kurkien taru“, mille tegevus sünnib 15. sajandil. Autor on kogunud hoolsasti materjale vastavast aja-järgust, kuid ta ei ole neid suutnud sulatada küllalt tervikliseks kunstiteoseks. On tunda kirjutamistahet, higilõhna, mis takistab teost elamuslikult mõjule pääsemast.

*

Ka heade tõlketeoste ilmumise eest püütakse Soomes hoolt kanda. Hiljuti ilmus Otava kirjastusel Roger Martin du Gard'i „Thibault'n suku“, osad IV—VI. Söderströmi kirjastusel ilmusid müügile Sinclair Lewis'e „Tuhlaajavanhemmat“, Pearl Buck'i „Ylpeä sydän“ ja ajalooline romaan „Vierivät vankkurit“, mille autoriks on Stuart Cloete. Ameeriklaselt Kenneth Robertsilt ilmus „Luoteisväylä“ ja Jean Giono'l't on tõlgitud „Maailman laulu“.

*

Prof. Jalmari Jaakkola on avaldanud suurteose „Suomen varhaiskeskiaika“. Uurimus esitab rohkesti seni tundmata materjale ja annab sünteesi soome rahva sünnist ning vanimast kultuurist. See raamat on soome teadusemaailmas samasuguseks väärtiteoseks nagu sama autori varem ilmunud „Suomen varhaishistoria“ ja Tallgreni „Suomen muinaisuus“.

*

Johannes Öhquistilt ilmus Otava kirjastusel „Kolmas valtakunta“, mis käsitleb olusid tänapäeva Saksamaal. See teos on Sven Hedini Saksamaad tutvustava teose kõrval nüüd teiseks allikaks, kust soome lugeja võib saada pildi Saksamaa elu-olust. Hedini teosele sarnleb prof. Öhquisti teos sellepöolest, et neis mõlemas sümptiseeritakse rahvussotsialistlikku Saksamaad. Ajakirjas „Suomalainen Suomi“ Jussi Teljo arvustab Öhquisti teost, rõhutades, et nimetatud teos ei ole küllalt objektiivne, andes meile Saksamaast niisuguse pildi, nagu seda soovivad näha Saksamaa juhid. Olusid enne diktatuuri on käsitletud võimalikult sünteesi värvides, et selle taustal eriti heledalt helgiks praeguse diktatuuri-riigi hüved.

Mõnevõrra võib aga teos siiski kõne allatulla objektiivse andmeteallikana. Näiteks on siin üksikasjaliselt käsitletud Saksa seadusandlust.

Peamiselt see teos aga väärib tähelepanu seepärast, et ta annab laia ja korraldatud materjalide põhjal küllalt selge pildi sellest, kui osavad ja häbenematud propagan-dameistrid on Göbbels ja ta kaaslased.

*

J. O. Hannulalt on ilmunud Otava kirjastusel teos „Espanjan sisällissota v. 1938“, mis on jatkuks autori aasta eest ilmunud raamatule „Espanjan sisällissota vv. 1936.—1937.“

*

Söderstromi kirjastusel hakkab ilmuma suursari „Oma maa romaane“. Suursarja esimeses osas ilmuvad teosed: Aleksis Kivi „Seitsemän veljestä“, Juhani Aho „Muistatko — ?“, Kauppi-Heikki „Savolainen soittaja“, Santeri Ivalo „Juho Vesainen“, Santeri Alkio „Murtavia voimia“, Maila Talvio „Elämän kasvot“, Artturi Leinonen'i „Hakkapeliitat“, 3 osa, Arvi Järventaase „Saturuijan maa“.

Nagu näeme, kavatakse sarjas avaldada soome kõige väärtuslikumaid kirjan-duslikke saavutusi.

*

Ajakirjas „Valvoja aika“ nr. 2 on ilmunud dr. Looritsa kirjutus pealkirja all „Virolaisen kansalliskulttuurin olemuksesta“. Nimetatud kirjutus iimus Eestis „Varamus“ a. 1938 pealkirja all „Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast“.

*

Prof. Väinö Voionmaa 70 a. sünnipäeva pühitsetakse käesoleval aastal. Nimeka teadusmehe ajalouuurimisist tuleb esmajoones nimetada teost „Suomen keskiajan tutkimuksia“. Majandusgeograafia alalt on ta avaldanud põhjaneva teose „Suomen maantieto“. Innuka karskustegelasena on ta kirjutanud teose „Yhteiskunnallinen alkoholikysymys“.

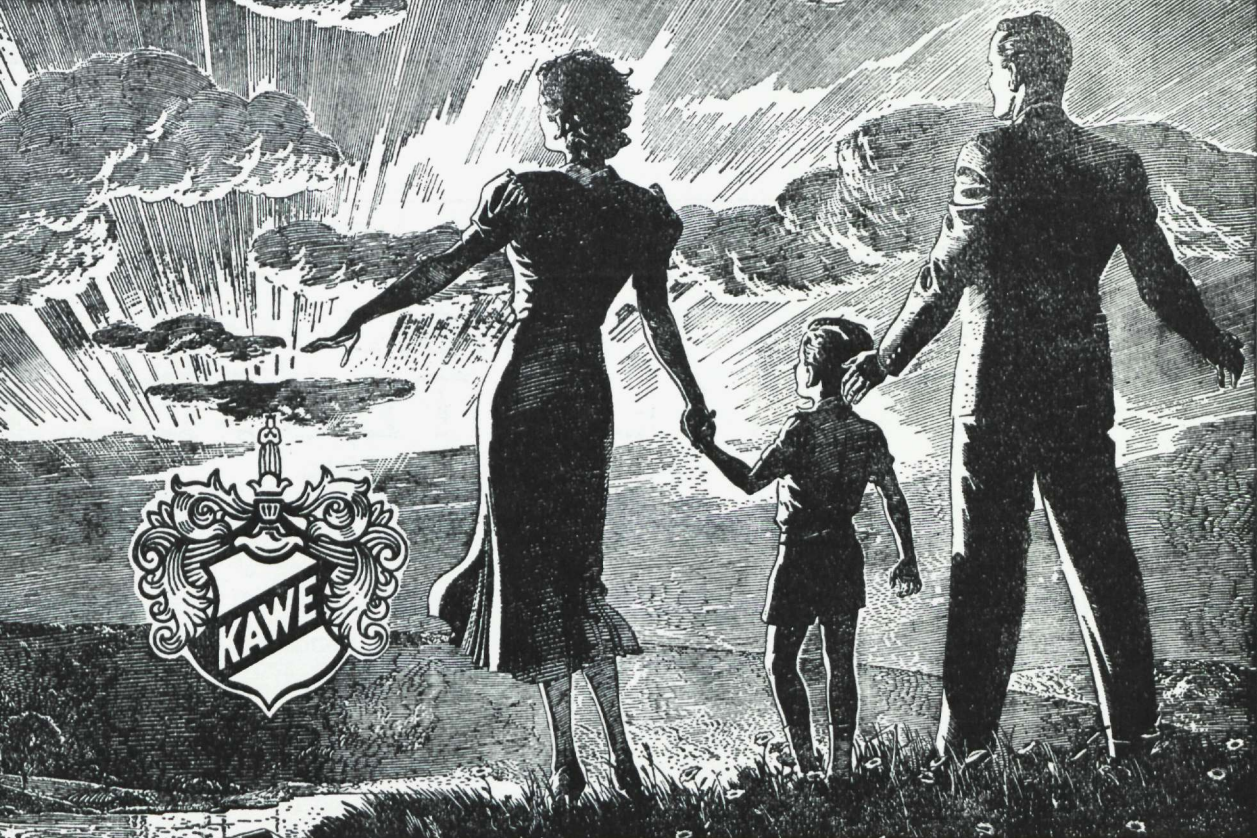
Trükiugu.

Eelmises numbris lk. 162, 16. real (alt lugedes) asetsevas lauses peab olema ja asemel —; lk. 202, 14. real (alt lugedes) peab olema naiiv-familjaarsele asemel naiiv-familiaarsele.

Vastutav ja tegev toimetaja: Henrik Visnapuu. Väljaandja: K. O/ü. „Kultuurkoondis“.

Kunsti osakonna toimetaja: R. Paris. Arhitektuuri osakonna toimetaja: A. Kotli. Toimetuse ja talit. aadr.: Pärnu mnt. 10, k. 8. Toimetuse tel. 411-34. Talituse tel. 411-35.

A/S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42. 25. III 1939.

Õlestõusmise pühiks ainult „Kawe”

PÖLLUMEESTE KESKPANK

Tallinn, Vabaduse puistee nr. 1.
Telefonid: 444-38, 444-36 ja 471-73.

Aktiva

Äriseis 28. veebruaril 1939. a.

Passiva

Kassa, pangad ja väärtused	Kr. 935.184.68
Laenud	„ 6.291.542.34
Korrespondendid	„ 162.954.35
Vallasvara	„ 2.666.43
Kulud	„ 21.858.23
Muud aktivad	„ 95.819.70

Äriosakapital	Kr. 285.000.—
Tagavarakapit.	„ 231.000.—
	Kr. 516.000.—
Hoiusummad	„ 5.034.812.98
Võlad teistes krediit- asutustes	„ 1.499.435.02
Korrespondendid	„ 174.115.57
Tulud	„ 60.359.28
Muud passivad	„ 136.156.74
1938. a. puhaskasu	„ 89.146.14

K o k k u: Kr. 7.510.025.73

K o k k u: Kr. 7.510.025.73

Pank võtab raha hoiule, makstes kuni 5% aastas, annab laenu ja toimetab kõiki pangatalitusi sise- ja välismaal.

Juhatus.

Rõõmustav uudis kõigile kirjandusesõpradele.

FEODOR DOSTOJEVSKI KOGUTUD TEOSED

Viisteistkümme köidet. Kokku u. 6000 lehekülge.

VAEVATUD JA KOORMATUD, 1 köites. MÄRKMEID SURNUD MAJAST, 1 köites. IDIOOT, 2 köites. SORTSID, 2 köites. NOORUK, 2 köites. VENNAD KARAMAZOVID, 3 köites. KURITÖÖ JA KARISTUS, 2 köites. VALGED ÖÖD, 1 köites. IGAVENE ABIKAASA, 1 köites.

SOODUSTATUD EELTELLIMISHIND 5. MAINI 1939.

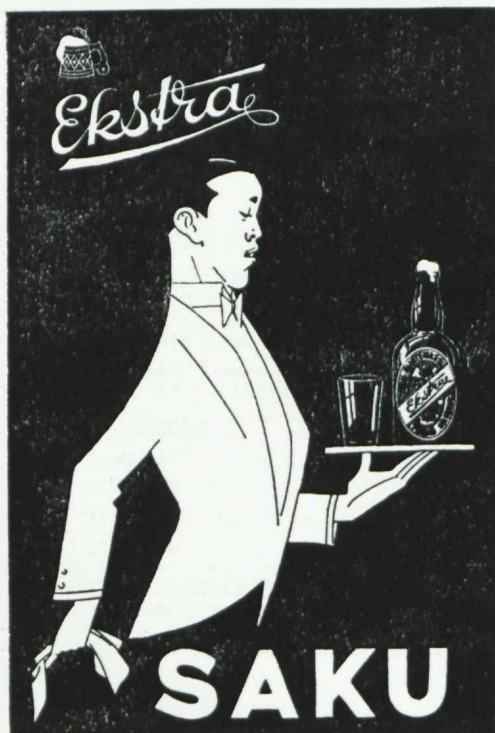
33

KROONI KOHEMAKSETAVAS RAHAS; JÄRELMAKSUGA KR. Järelmaksu puhul tuleb tellimise andmisel tasuda kr. 2.50 ja 1.-13. köite ilmumisel à kr. 2.50. KAKS VIIMAST KÖIDET SAAB TELLIJA TASUTA. Kalingurköites maksavad kogutud teosed kr. 12.- ja raamatukoguköites kr. 6.75 enam. PÄRAST ILMUMIST MAKSAVAD TEOSED KOKKU KR. 60.—

35

K.-Ü. „L O O D U S“

Tartu, Ülikooli 18, tel. 4-35. Tallinn, Kinga 6, tel. 411-92. Posti jooksev arve nr. 2055

Narva Kalevi Manufaktuur O/Ü

Asutatud 1845

Meie põhimõte on valmistada ainult moodseid, vastupidavaid ja võimalikult odavate hindadega

ülrikonna- ja palituriideid

Iga kangas kannab vabriku märki, mida ostmisel tähele panna!

SUURTEOS EHITUSTEGEVUSE ALAL EESTIS

TEEDEMINISTEERIUMI EHITUSOSAKONNA VALJAANDEL ILMUS:

20

AASTAT EHITAMIST EESTIS 1918 - 1938

SAATESÖNA TEEDEMINISTER N. VIITAKILT
ÜLEVAATE KIRJUTANUD HANNO KOMPUS

182 lehekülge suures kaustas luksuslikul kriitpaberil. 271
pilti Eesti kaunistest ehitustest, neist kaks mitmevärvitrüksi

Hind broš. Kr. 7.50. Kõltes Kr. 12.—
RAAMAT ON MÕGIL KÕIKIDES RAAMATUKAUPLUSTES

Pealadu: Kirjastus o-ü „Kultuurkoondis“, Pärnu mnt. 10-8. Telef. 411-35

Eesti Hüpoteegipanga äriseis 1. jaanuaril 1939. a.

AKTIVA.

1. Kassa	6.757,48	
2. Pangad	549.683,72	
3. Väärtpaberid	93.094,86	
4. Pantlehe-laenud		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi	12.459,—	
Eesti Hüpoteegipanga	12.620.500,—	12.632.959,—
5. Tähtajalised maksud		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi		
laenudelt	87,27	
Eesti Hüpoteegipanga		
laenudelt	178.568,77	178.656,04
6. Saada olevad lisa-valitsemise tulud.	18.608,59	
7. Laenajad	3.286,99	
8. Isikud	26.525,20	
9. Tagasimaksetavad kulud	3.649,87	
10. Kupongimaks		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi		
kupongidelt	113,03	
Eesti Hüpoteegipanga		
kupongidelt	2.713,88	2.826,91
11. Vallasvara	11.643,79	
12. Kinnisvara	202.600,82	
13. Üleminevad summad	1.407,—	
	Kokku	13.731.700,27

PASSIVA.

1. Tagavarakapital	282.397,62	
2. Ametnikkude kindlustuskapital	33.061,39	
3. Amortisatsioonikapital	24.515,04	
4. Kustutuskapital		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi		
laenudelt	6.157,08	
Eesti Hüpoteegipanga		
laenudelt	957.581,78	963.738,86
5. Pantlehed		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi	2.293,50	
Eesti Hüpoteegipanga	11.835.150,—	11.837.443,50
6. Loositud pantlehed		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi	3.333,—	
Eesti Hüpoteegipanga	25.900,—	29.233,—
7. Kupongid		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi	2.260,66	
Eesti Hüpoteegipanga	54.277,50	56.538,16
8. Tulevad kupongid		
L.-L. Hüpoteegi Seltsi	57,34	
Eesti Hüpoteegipanga	355.054,50	355.111,84
9. Laenajad	108.421,24	
10. Isikud	1.509,—	
11. Üleminevad summad	18.910,68	
12. Puhaskasu	20.819,94	
	Kokku	13.731.700,27

KULUD.

Kulude ja tulude aruanne 1938. a.

TULUD.

Vallitsemise ja ärikulud	78.226,76
Makstud protsendid	756.568,30
Kinnisvara kasutamise kulud	10.155,45
Mitmesugused kulud	7.304,86
Puhaskasu	20.819,94
	Kokku 873.075,31

Panga tulud	75.182,54
Saadud protsendid	781.071,11
Kinnisvara kasutamise kulud	14.021,10
Mitmesugused tulud	2.800,56
	Kokku 873.075,31

Kirjastuse-osaühing

»Kultuurkoondis«

väljaandel ilmunud:

kunstiraamatute seeria

Toimetaja R. PARIS

Seerias ilmuvad lühimonograafiad järgmiste kunstnike üle: V. MELLIK, A. LAIKMAA, K. RAUD, A. VABBE, E. VIIRALT, A. UURITS

Seni ilmunud:

ALFRED VAGA: **ALEKSANDER UURITS**
Hind Kr. 3.80

R. KANGRO-POOL: **EDUARD VIIRALT**
Hind Kr. 3.80

Seeria ettetellimishind korraga makstes Kr. 17.50. Osade viisi makstes Kr. 18.— Sellest tuleb tasuda tellimise andmisel Kr. 3.— ja iga raamatu kättesaamisel Kr. 2.50.

Suurteos rahvaluule alalt: **VANA KANNEL III**

Toimetanud H. TAMPERE. 400 suurt lehekülge, 16 kriittahvliit ja 1 kaart. Hind brošeerituult Kr. 6.50, üleni linases köites Kr. 9.—, poolnahkköites Kr. 10.—

Henrik Visnapuu **MAA VABADUSE EEST**

Massimäng 2 pildis epiloogiga. Hind Kr. 1.25

P E A L A O S **EESTI RAHVARÕIVAD**

Umbes 300 lehekülge suures kaustas. Ligi 1200 joonist tekstis ja tahvritel. Nende hulgas 32 tahvliit 4-värvilises sügavtrükkis, 40 tahvliit ofsettrükkis jne., erilisana 5 suurt poognat mustrilehti. Hind brošeerituult Kr. 9.—. Kriitpaberil Kr. 12.—

KIRJASTUSE O-Ü „KULTUURKOONDIS“, TALLINN, PÄRNU MNT. 10-8.
TELEFON 411-35. POSTKAST 483. POSTI JOOKSEV ARVE NR. 785

PÜHADE-LAUALE AROMAATILISED JA
MAITSVAD ETK KÜLALISTE- JA JÕUD-KOH-
VID, TUJULOOVAD ETK VEINID JA TOIDU-
AINED ETK POPULAARSE KÜPSETUSPULBRI
NING MAITSEAINETEGA

**KINKIMISEKS ETK JA ORTO KOSMEETIKAKAUBAD
ILUKARPIDES**

MÜÜGIL ÜHISKAUPLUSIS

EESTI PABERI A-S.
Tallinn.

Ühiselu

trükikoja

JUHTLAUSEKS ON

HEA TÖÖ, TÄPNE JA KIIRE
TELLIMISTE TÄITMINE,
MÕÖDUKAD HINNAD

SELLEPÄRAST AKTSIASELTS
„ÜHISELU“ TRÜKIKODA ONGI
SEE ASUTIS, MIDA TEIEVAJATE
OMATRÜKITÖÖDE TÄITMISEKS

TELLIMISTE VASTUVÕTMINE
TRÜKIKOJA KONTORIS
PIKK TÄN. 42, TALLINNAS
TELEFONILISED TELLIMISED
T E L E F O N 4 4 2 - 0 4

